tiszatáj

1972. MÁJ. * 26. ÉVF.

5

Hajdú Péter, Kiss Dénes, Benkő László, Czigány Lóránt írása nyelvi kérdésekről; Szécsi Margit, Kányádi Sándor, Sipos Gyula és Magyari Lajos versei; Péter László írása Politzer Györgyről

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY
Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

72-1390 — Szegedi Nyomda

SZÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Tartalom

XXVI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1972. MÁJUS

SZÉCSI MARGIT: Bitaraj (vers) 3

KÁNYÁDI SÁNDOR versei: Föltámadás után, Mert félek, Töredék, Öreg ének 7

VERESS DÁNIEL: Kelvin-fok (elbeszélés) 9

SIPOS GYULA versei: Üzött napok, Rémület, Élveboncolás 16

MAGYARI LAJOS versei: Kötések, Nyári miniatűrök 17

ÖRÖKSÉG

PÉTER LÁSZLÓ: Politzer György útja 20

TÓTH BÉLA: Az örökös káplán 27

TANULMÁNY

HAJDÚ PÉTER: A sumér mítosz és a valóság 29

BENKŐ LÁSZLÓ: Következetlen-e a nyelv? 35

CZIGÁNY LÓRÁNT: Nyelvünk a világban 38

KISS DÉNES: Miért Matyi a hüvelyk, miért édes az anyanyelv? 48

KRITIKA

RÓNAY GYÖRGY: Az estve és az álom (Szauder József tanulmányai) 53

PETE GYÖRGY: Szabolcsi Miklós: Jel és kiáltás 55

FÜR LAJOS: Kifelé a feudalizmusból (Jegyzetek Márkus István kötetéről) 57

FÁBIÁN ERNŐ: A paraszti múlt írói rajza (Horváth István: Magyarózdi toronyalja) 62

TORDAI ZÁDOR: A Gaál Gábor-irodalomról 65

LENGYEL ANDRÁS: Bálint György: Az utolsó percek 67

TRÓCSÁNYI ZSOLT: Adósságtörlesztésül (Spielmann József: Másoknak világítva, Benkő Samu: Sorsformáló

értelem, Táncsics Mihály: Életpályám, Orbán Balázs: Székelyföld képekben) 70
FARKAS LÁSZLÓ: Raffai Sarolta: Rugósoron 76
FUNK MIKLÓS: Rákosy Gergely: Fülüket lebegtető elefántok 78
HORPÁCSI SÁNDOR: Deák Tamás: Egy agglegény emlékezései 80
OLASZ SÁNDOR: Csiki László: Cirkusz, avagy: búcsú az ifjúságtól 82

Téka

O. S.: Héra Zoltán: A sereg arca, Bodosi György: A nap hiánya 83
JANKOVICS JÓZSEF: Utunk Évkönyv '72 85

MŰVÉSZET

Képzőművészet

TANDI LAJOS: Két festő és az „utak" (Zoltánfy István és Zombori László festészetéről) 86
AKÁCZ LÁSZLÓ: Szűcs Árpád második kiállítása 89

Színház

KISS LAJOS: Irodalom, színház, drámai erő (Bárdos Pál: Úriszék) 91

Kitüntetett szegedi alkotók

ANNUS JÓZSEF: Ilia Mihály József Attila-díjas 93
N. I.: Vaszy Viktor Kiváló Művész 94
I. N.: Kardos Pál Liszt-díjas 94

Szerkesztői üzenet 95

Hírek 95

Ilku Pál művelődésügyi miniszter levelei a Tiszatáj évfordulója alkalmára 96

ILLUSZTRÁCIÓ

Szenti Ernő rajzai a 6., 8., 15., 19., 26., 81. és a 92. oldalon
Inasrajzok a múlt századból (Tóth Béla fényképei): Műmelléklet I—VI.
Zombori László, Szűcs Árpád és Zoltánfy István képei: Műmelléklet VII—VIII.
Politzer György arcképe a 20. oldalon

SZÉCSI MARGIT

Bitaraj

EGY KÁVÉHÁZ HALÁLÁRA

Él akit emlegetnek és akit meghallgatnak él az
Élni rohan az élő és iránta elindul a halott
Megmondatott A kegyes hagyományt be kell aranyozni
Ragyogás robbantsa szét a tengerlappá-egybesimult sokféle magányt
hogy a lágyan összecsattanó szavakat fölválthassák
a nyereségre-becélzott a dugóhúzó-igék
Hogy a márványasztalokhoz férhessenek végre a mindenkori lovagok
és lovagnék
A bifsztek-képűek Lelógó-orcájúak
A szeplős kezű körmös madámok
A családanya-mezű szeplőtelen buzeránsok
A vaspata-dobogású versszerető úrinők
A képzelt várat a kávéházat kerülje a kifordított zsebű világ
Ím a sörényes fiúk zabostarisznyába rakják a pepita irkát
Kiügetnek a végtelen pincér hajlongásai alatt
Él akit emlegetnek és iránta elindul a halott
Arcukat mennyezetre emelve elindulnak a régen-volt költők
kibotorkálnak szelíden libasorban Vak angyalok
Gólyalábakon József Attila Árvácskafejű költőhad felett
elimbolyog magasan Úgy illik elsőnek távozzon ő
Szavak surrognak a szivarfüst felhőiben kifele a huzatban
Attila úr Mit ír Biztosan gyönyörű lesz
Szavak Költő szavában egy nemzet Szavak Közvélemény
Szavak Szivarok Elhajózva a huzatban Kigyulladt zeppelinek
most aztán über allen Gipfeln — CSÖND VAN!
S mert a világ teremtése a semminek alakot nyújtott
Ez a csönd ez a fekete árvaság se bírja el semmi-magát
Forrong a huzatban Gomolyog a puszta levegőben
Mint minden egyedüllét karmot elmét és szárnyat akar
A levegő vaskos őstojásában harcol és tömörödik
És ím kiválik fekete boltozatos szárnya
Óriás-tetanusz-hordozó karma már helyet keres
S fekete nulláikat a számológépek elvetélik maguktól
mert ő áll a márványkasszán a véreres harmóniumon
Tátott sascsőréből kiszúr meredek nyelve

az isten kardja a fagyott kiáltás
s rámnéz a testet öltött magány
a BITARAJ
Számontartalak király Fiatalságom társa
Váramat járó hegyi király én Voltál te égbeli úr
Fekete lovamról fészked előtt mindig leszálltam
hajnalban mikor kotlottál a fölkelő napon
Szemedbe Pillátlan varázstükörbe életemet befogtad
Tekintetemben tenyésztél Nézte az erő az erőt
De soha ünnepet nem ont a fölhasadt piros ünnep
Elhagyja a várat a sokaság Elmarad a vadászó sereg
Márványos termek beomlanak Fölveri a liliom a vendégszobát
Árkot nem ugranak Nyihogó csikót nem zaboláznak
Fölkapván bársonyuszályát lelibeg a delnő és ügynök lesz a trubadúr
Mire várunk király Országok füstölnek a mélyben
Mérkőzni lakol-e itt vagy példázni életemet
te félelmetlen óriás hegedű az isten álla alatt
Hát én Félek-e én Csak a szárnyak vesztétől félek
Él aki élő Király megőszül-e a toll
Számontartalak boldog nyomorúságom idejéből
midőn a játék már sihedernek nem volt vigasz
s midőn már láttam Tenyerét a kolduló bodza
előre becsillagozza ösztökélni az adakozót
Ott ülsz a padlásablakban Szárnyaiddal a napos udvart
beárnyékolod a képzeletet
Kislányos cicik növekednek dáma-dudákká
Kerékarany szoknyák forognak Napok Napok
Férfiak szíve ugrál a sárga citerában
Táncol a ciroksepő Pávafarka beírja a port
Mellemen a kék trikó-sávokkal a feszes folyókkal
Zsebemben aranypénz-virággal a remény eleven címere leszek
Két kezem a két angyal Ó ha összehajlik
teremteni méltó égövet fölindul az én seregem
Magány Magányom Ama napokat feketével arannyal
becsikozod Villogó és zord fegyenced vagyok
Kirontani magamból hova Viselni a rabruhát hol éljek
Varázsló voltom is a tömegnek szégyenletes
pedig a pünkösdirózsás ricsajban együtt sikongunk a hintán
a pórázas repülőn ujjongva együtt körözünk
Légpuskával a tollasbabát lelövöm a bódé faláról
közös a nyeremény a piros málnás üveg
De ki látja meg a kiloccsant lében a tegnapi hajnalt
Ki akart itt pünkösdöt is Vér minden csupa vér
Varázslóra ki vár ott ahol a zsuppkocsi jár
Mikor a robotos őst is megtehetik henye bitanggá
az átváltozás piros koszorúját ki merné felölteni
Majd megkoszorúz engem a kávé jószagú lelke
Majd a gyülekezet házában felövez az elfüstölt dohány
Majd a fehér hajat fül mögé tűzve
megmutatják a gutavörös kardvágást az öregek nekem is

Majd lesz új tanítóm ha a külvilág csak fondorkodásra oktat
Majd a nagyok aranyuszályából rámragad a bizalom
Majd elhiszem érdemes szájat adnom a létnek
mert mint a hajnalmadár kikiáltja magát
Ülök alázatosan s büszkén mert hazataláltam
s a légbeli nyüzsgést a sok kivetült árvaságot figyelem
Mert egyedül vagyunk mind S van aki gőgős csikón
lovagol a célszalag felé míg ábrákat ír
Van aki a labdát kergeti s szégyenvörös mezű Rivera
Riva Rivelinho hármas ollójában ér kapuhoz
De van árvaság déltenger-nyüzsgésű Koralltelep-tarka
mészcsillagokkal oroszlánhalakkal kápráztató
S van aki épít Kék állvány pántját a naponta omló falakra
bilincselné és sóhajt Ne tovább már ne tovább
Te pedig fölöttem állasz Magány Magányom
Megvagdalt ifjúságomba vissza- és előreröpítsz
Én megragadom a szárnyat Legyen az elképzelt kerékpárkormány
Én megragadom a szárnyat Nincs bennem szégyen csak szerelem
A talaj fölött kezdődő égen
taposok a dicsfényen és a földből veszem az erőt
Mozgó gyár Tömörített világevő nagyüzem
emberméretű nagyüzem vagyok én Napkoronás Ördögszekér-kerekes
aki földolgozom a fonodát a pihebálos orsómilliárdot
a futószalagebédek ebnek-elég kalóriáit
az orvosi várótermek vulkáni lázát
és szállok kitüzesedve Szállok és nehezülök
Széles a betonút végselyme Izzik a délben
Belepik a lények Vízszintes lidércek
Villámvakoták Tágulás-szűkülés aszfaltrácsai Hegek
Karambolok vércsatornái Három óriás lábnyom
Szentháromság vagy a három V Római katonáké
Micsoda sereg fényeskedik előttem
Micsoda dolog hogy utamnak végét szegi
Micsoda népség e dülöngő rongybaba-kerítés
Foszló babaruhájuk mért vérvirágos Kisded-hajuk mitől fehér
A fejükből kiálló kötőtűantennák milyen riadalmat fognak
hogy mint az erdei vad agancsai reszketnek szüntelenül
Micsoda lények ezek Mért nem beszélnek
Ez a szájatlan bánat Ez az üveggomb orrú jelenség
Ez volna az ember A ránkmaradt emberiség
Emelem karomra újmódi rongybábumat
Kit én földajkálok Vezessen majd engemet ő
Piszkos kis vászonkezébe raggatok virágot
Csinálok neki szájat mert ezentúl értem is kiált
Fűrészporszitáló fehér mellére
a vérkeringés piros dinamikáját hímezem
Fájjon helyettem Lüktessen helyettem mert megérdemeltem
Gyöngyökből szemet neki Helyettem lát ő ezentúl
Vagyok virágfehér A szívem megvakult
Havas vakvirág Jelkép Bízzuk az emberre magunkat

Mert botorkálunk majd szívem ha már a magány nem röptet
ha álmodni-jó várunk elmúlik az időben
Havas vakvirág Jelkép Világíts fehér szívem
Pünkösd napja Születésem Nem ütnek főbe tulipánnal
Nem óv Nem is vezet — Aki él magamagáért tolong
Én pedig a légkalapácsos nyárban élek az uccán
Csikorog fogamban a levegő Varcogó kenyeret eszek
Oly bánat vibrátora tömörít Megköt felszínem alatt a világ
Félek oda a játék Félek E betonköpeny magamtól is elidegenít
Gyilkos lett a bolygóközi sugárzás Vonzásom is válik iszonyúra
Vágyam ellenére jaj már bizonyítok valamit
Csúcsain a középkornak én a kiégett bükkösbe vesznék
Gyíkra vadásznék Gyönge madár gerincét roppantanám
Sziklárol sziklára ugorva űzném a napot a holdat
terelném fészkedbe király ha már oda a vár
A fantáziátlan árvaságok csillaghalmazában
tipródom ma a tömegben s szeretni igyekezem
Ne legyek értetlen nyomorult ha fellök e sok egyedüllét bugyra
ha mindenkinek istene Rámlép a gyalogmadár
Látlak a bükkállvány-katonák csatarendje között
Látlak a beromlott világtükrök sor-ragyogásában
Látlak és eljutok hozzád Király
Tollaid-veszítő Magány
Sötét arkangyalpupilládba most meredek először
Most kéne leszámolni e rongy aranyfüst alatt
De mi ne mérkőzzünk Hinni jobb egymás erejében
Hinni kell öreg Higgyük Nézi az erő az erőt
A magányos egysejt a növekedő Népek Magányát
Meghajlok előtted Lezuhant tolladat fölemelem
Hidd Megalázkodom de csak a királyi tollért
Nem magyarázunk Vagyunk

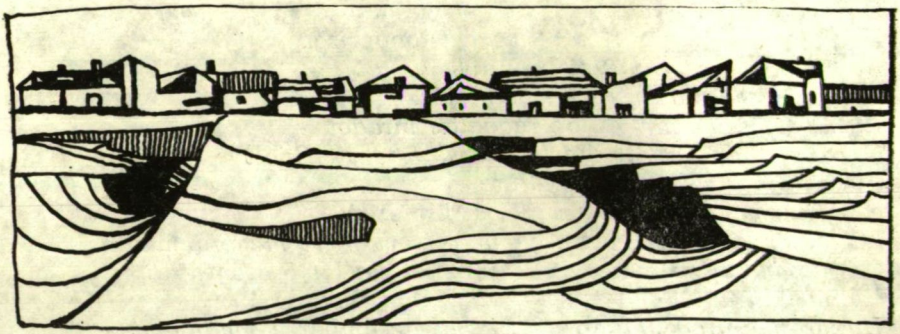

KÁNYÁDI SÁNDOR

Föltámadás után

F. J. bátyámnak

Amikor magam mögött tudtam már az Egészet,
s a Koponyákhegyéről, mint aki jól végezte
dolgát, hazafelé vettem az irányt, megálltam
egy szusszanásra, s hegedő sebeim tapogatva
arra gondoltam, most aztán minden időválto-
záskor dörzsölgethetem őket, mind az idők
végezetéig. És láttam, ismerősök jönnek
szembe, meg-megcsúszva és káromkodva
úsztak a sárban. És akkor, pótlólag a már
közismertekhez, ezeket mondám: a legszomorúbb,
hogy én sem tudtam lábatok előtt az utat
kikövezni.

Mert félek,

hogy valaki egyszer
elzárja majd a forrást,
a forrásból kicsurgó csermelyt
elzárja, mint a csapot,
puszta megszokásból elzárja,
és lassacskán kiapadnak a folyók,
kiszáradnak a tengerek,
és elszáll zörögve az ég.

Töredék

(MINT HÓMEZŐN A VADLÚD)

mint hómezőn a vadlúd
kihűlő kráterek
párája pár gyerek
ha mit még hátrahagynunk
volna és lesz kinek
mint hómezőn a vadlúd
ha mit még hátrahagynunk
elég ha sejtitek

mint hómezőn a vadlúd
s kihűlő kráterek
ámuló pár gyerek
ha mit még hátrahagynunk

ha nem is értitek
mint hómezőn a vadlúd
ha mit még hátrahagynunk
fakuló képeket

úgyahogy összetartó
szúette képkeret
elég ha sejtitek
hogy itt miről is van szó

Öreg ének

Omladó falú cinterem,
repedt harangú torony.
Korhadó hársfán zümmögő
gyermekkorom.

Kidőlt-bedőlt idő:
süppedt sír, mohos kövek,
egyszer mindenkit
elfelejtenek.

Vár volt, vár,
de még milyen vár . . .
Tatár elől, török elől,
bújtunk mi a kántor elől.

Alagút is volt alatta,
Attila király rakatta,
ha nem ő, hát akkor István
képében a megyés ispán,
hanem László, hanem Kálmán,
minden köve tiszta márvány.
„Úgy bizony, galambom,
elszolgált Budvárig.
De látod-e, kincsem,
hogy elporlad minden.”

Bim-bam, bim-bam,
mindenütt csak sír van.

VERESS DÁNIEL

Kelvin-fok

Újsághírek:

— *Papadopulosz miniszter aláírásával megjelent 21 301/D. sz. rendelet betiltotta egész sereg szépirodalmi és tudományos munka forgalmazását.*

— *„Nemkívánatos szerzők és művek" listáján szerepel Aiszkhülosz Leláncolt Prometheusza, Szofoklész Aiásza, Arisztophanész három vígjátéka. Euripidész Phoinikai nők című tragédiája...*

— *Az április 21-i katonai államcsínyt végrehajtó athéni katonai junta több ezer hazafit, javarészt értelmiségieket, az Égei-tenger koncentrációs táborokká változtatott lakatlan sziklaszigeteire hurcoltatott. Sorsuk ismeretlen.*

Hetednap, feltehetően kora délután, jelentek meg a bivalyok. Először szaggatott vonalként érzékelte megjelenésüket. Aztán foltokká, tompa foltokká állottak össze a vonalak. Középmagasságban, elmosódottan átimbolyogtak a falon, a piszkosfehér, itt-ott légypöttyös síkon. Imbolygó mozgásuk közben lábaik beleolvadnak törzsükbe, busa fejük nyak nélkül nőtt ki szügyükből. Színük nem volt fekete. Szennyes, tompa hamuszürke volt.

Lába már teljesen érzéketlenné vált. Mindkettő mérhetetlenül eldagadt. Nemcsak a bokák, de a térdhajlat is, egészen combközépig. Tulajdonképpen inkább tudta, mint érezte lábait. A sajgás combjában kígyózott fölfelé, s egyre nyersebben az ágyéka felé nyilazott. De nem volt igazi éles, szúró fájdalom. Idegen, tompa súlyként tudta lábait. Mert ítélőképessége még valamennyire működött. — Ilyennek érezhetik a mélytengeri búvárok roppant ólomcsizmáikat — gondolta.

De a bivalyok után már alig gondolt valamit és valamire. Aznap, amikor a váltás ember és a váltás véreb jött, még felvillant benne: kint, ezen a pokolszigeten, melynek nevét az iskolában is csak futólag említik meg, valahol egy hosszú felsorolásban, hetedszer virrad, amióta ő itt áll, szemben a néma szobafallal, hátán előírásszerűen összekulcsolt kézzel, balra, mintegy másfél méternyire az íróasztaltól, melyen rendszerint az unatkozó, falatozó, fütyörésző, újságot zizegtető kihallgató tiszt ül, lábát lóbálva. A megnyitott Coca-Colás üvegek kupakja apró koppanással esett a padlóra. A három, felváltva őrködő kutyát is megszokta. Azok is megszokták őt. Ha ingaszerűen elmoccant, vagy oldalt csúsztatta idegenné önállósult lábát, nem morogtak, nem is vicsorítottak. Ásítottak. Álmosan vagy talán álmodozva — hallgattak.

Ő már moccanni is alig tudott. Teste görcsösen megmerevedett. Alig észrevehetően állandóan imbolygott, mint távol-keleti táncosnőké, valami mély-

ről vezérlő rituális transzban. Megnyúlt nyakán feje éretten bukott előre. Haja lucskosan, fakón tapadt meg halántéka fölött. Lábszára állandóan nedves volt az időnként megállíthatatlanul kicsurgó vizelettől. Bélsárrögök hullottak koppanva a padlóra. Amikor ittléte első napján dolgára kéredzkedett, a LOK emberei arcába röhögtek: — Barom, végezd, ahol vagy, majd még sétálgatunk veled. — És ő megtanulta a barmok törvényét. Naponta egyszer megitatták. De ma, fogait, az odakoccanó bádogcsésze sem tudta szétnyílásra rávenni. A víz java része lecsurgott szája két szögletén, alá borostás állán, be nyitott ingnyakán, alásuhant viszkető, sebes mellén. — A vízbe mártott kétszersültdarab is kihullott duzzadt ajkai közül, amit az a vörös hajú idősebb akart — talán szánalomból — szájába tuszkolni.

A bivalyok újra megjelentek. Méltóságteljes volt vonulásuk a fehér falhullámokon. Ekkor halt el minden hang. Eddig még felszűrődött a másodemeleti hátsó sarokszobába a négyszögletű udvarok közt cirkáló Shermanpáncélosok lármája, a terekre berobogó zárt gépkocsik pöfögése, a szigetek fölött szüntelenül köröző helikopterek szaggatott csörgése. Most minden elcsendesedett, és ő belehullott a csendbe. Hallotta a csendet. Tikkasztóan monoton búgás volt, mint a kagylókba szívódott tengerek hangja. Egy idő után ez is elhalt. Tökéletes csend lett. Füléből és orrából vér szivárgott.

A falon némán gomolyogtak, tolongtak, oszoltak a bivalyok. Tulajdonképpen már nem is a falon mozogtak. Szemgolyója mélyén érezte súlyos, nehéz, fáradt vonulásukat. Aztán némán tovatűntek, és újak jelentek meg csordaszám. Úgy érezte, hogy magukkal sodorják szemeit, sőt őt magát is magukkal vonszolják. Mintha testetlenek lennének, átzuhognak rajta, de ő bennük is van és összeolvad velük. A mozgás kábító egyhangúsággal ismétlődött. Véget nem érőnek tűnő, álmosító időn át.

Hogy bivalyok, egy tudata mélyéről felszúró villanás világította meg. Betemetettnek hitt gyermekkori emlékekből szikrázott fel az a nyár, melyet Lárisa környékén, nagyanyjánál töltött. Látta az alkonyi porfelhőbe burkolózó kis falusi utcát, a lomhán poroszkáló, gyér szőrű, bölcs mozgású, buta pillantású bivalyokkal. Hátukról rétegekben pattogott le a foltosan rászáradt iszap.

De ezek a mostani bivalyok csupaszok és egyformán fényesszürkék voltak. Valószínűtlen tisztaságuk lepte meg, ahogyan meghitten nézte körülhömpölygő sereglésüket. Nemcsak nézte. Érezte, rostjaiban érezte. Újra elomlott bennük. Már egy kicsit csak általuk volt. Elúszott áradatukon, mint csendes és nagy folyóvizek hullámtalan éjszakai áramán, lágyan.

Szembenézett azzal, aki rázta. Látta, felhevült arccal, kidülledt szemekkel mond valamit. Válaszolni szeretett volna, hogy ugyan hagyja őt békében a bivalyokkal, de csak torz nyöszörgés szakadt fel a torkán.

Aztán már hárman voltak, és ő egy széken ült. Egymás szavába vágva beszéltek. Hallotta is elmosódottan hangjukat, de nem értette, mit mondanak. A szavak széttöredeztek fülében. Feje, arca, tarkója nedves volt. Az ing is a hátához tapadt, és kimondhatatlanul égett a lába. Tudta, alaposan végiglocsolták vízzel.

Fel akart állani, a falhoz menni, tovább nézni azokat a drága bivalyokat. A mozdulattól kibillent alóla a szék. Mikor elzuhant a padlón, csak egy foltnyi tompa fájdalmat érzett.

Ugyanott, a befalazott ablakú, vastag ajtajú szobácskában ébredt, melyet egy fehér ernyős, állandóan égő, erős fényű körte világított meg. Nappal van-e

vagy éjszaka, soha nem tudta. A kihallgatást végzők mindig frissen borotválva érkeztek, aktatáskával és szorgos munkakedvvel. És mindegyik szó szerint ugyanazt a kérdést tette fel, melyre ő, már a kihallgatás első öt percében pontosan és igen őszintén válaszolt: — Igen, ő is ott volt — nem április 21-én, hanem jóval később, a május 12-i rendelet megjelenését követő valamelyik napon —, amikor a diákok tiltakozó felvonulásokat tartottak a halhatatlan klasszikusok műveinek betiltása miatt. Mert én, kérem — magyarázta lendülettel — az egyetemen is az ókori irodalmat tanítom, s talán tudják az urak, hogy a hésziodoszi prooimionokról írt munkáimat a világ minden egyetemének klasszika-filológia fakultásán ismerik. Nem akart hencegőnek látszani, s ezért nem említette meg, hogy ilyen értelmű motívumkutatásaiért eddig négy külföldi főiskola választotta díszdoktorává. Mindössze annyit tett hozzá, hogy véleménye szerint, valamilyen félreértésről lehet szó a betiltásokkal kapcsolatban, s ő tulajdonképpen ezt akarta tisztázni. Tulajdonképpen nem is a tüntetők közt ment az úttesten, hanem a járdán. A járda külső szélén. Egyébként éppen a Theogónia, az Exodus és az Elveszett paradicsom összevetésével foglalkozott, pontosabban a hórebi és a helikoni kinyilatkoztatások nyelvi struktúráival és a világ teremtését illető mítosz változataival, amikor a tanársegéde rácsöngetett, s együtt indultak útnak... Őt ezek a politikai dolgok soha nem érdekelték, mindez nem az ő dolga...

Néhányszor a tenyér élével, jóindulattal, de igen határozottan szájba vágták: — Hazudsz, félrepofázol, professzor. Piszkos összeesküvő vagy. Ne hadarj itt össze mindenféle malacságot, hanem mondd meg, hol szervezkedtetek, kik voltak a vezetőitek, mit akartatok? Azt hiszed, hogy kávéházban pofázol? — És egy tompa tárggyal, egyenletes ritmusban a tarkóját ütögették. Ebben az unalmas munkában gyakran váltották egymást.

Harmadnap a sokszor megismétlődő kérdésre mindössze annyit válaszolt, hogy kérdezzék meg Karalambosz Theodoridisz akadémikust vagy Jorgosz Szeferisz költőt, foglalkozott-e ő valaha is politikával? Legyintettek. Fölösleges. Amikor a Sorbonne hellenisztikatanárát is megemlítette védelmére — szemberöhögték: — Az a mókus most a nőcikéjével van elfoglalva, s nincs ideje a Te dolgaiddal törődni. Azóta ki sem nyitotta a száját. Rájött: egyetlen szavát sem hiszik. És ezért áll itt, mereven, szemben a fallal, pontosan nem is mérhetően, hány napja már, hogy mint mondták, „jól vissza tudjon emlékezni mindenre, úgy ahogy az történt".

A magas, oliva arcú intett. Megértette. Roppant nehezen feltápászkodott, a fal mellé vánszorgott, hátrakulcsolta kezét, igyekezett sajgó testének súlyát úgy elosztani lábain, hogy egyik se fájjon jobban, mint a másik. És várta a bivalyokat.

A bivalyok nem jöttek. Akaratát összpontosítva igyekezett maga elé képzelni szögletes, idomtalan, fekete testüket. Nem sikerült. Akkor elkezdte mondogatni magában, csukott szájjal, mintha sámánolna: bivalyok, bivalyok, bivalyok! Ez sem használt, sőt úgy tűnt, hogy a megerőltetéstől vérhez jutott agy pályái elkezdtek sugározni. Fülébe kattogásszerű hang ugrott be. Kezdetben roppant gyors ritmusú, s ropogása hasonlított a bivalyok szóakusztikájához, de fokozatosan módosult, lassult, megállíthatatlanul tagolódott s végül egy három szótagos szavacskává alakult: bi-vu-ák, bi-vu-ák. És mint néma, fel nem tett kérdésre jönne a válasz: madár, madár.

Bi-vu-ák ma-dár? A fejhez és törzshöz mérten részaránytalanul nagy, enyhén görbülő, sötét színű csőrt látott. Mögötte alig nagyobb, elmosódott,

színtelen testet. Szeretett volna felujjongani, hogy íme, itt van, íme, megvan. Ez ama bivuák madár. De a szó újra elkezdett kattogni, majd ropogni a fülében. Aztán a halántékában érezte a halánték bőre alatt, majd a halántékcsontban. Aztán ez a ritmikus recsegés átugrott a kezére, és ujjbegyein kattogott ki. Olyan volt, mint amikor az ember egy hangerősítőben pattintgatja a körmeit: bi-vu-ák, bi-vu-ák. Ekkor, egy villanásban úgy tűnt számára, hogy a bivuák nem is madár. De tulajdonképpen miért is lenne az? Látott már ő valaha bivuák madarat? Ilyen madár nincsen. Ez valami más. A bivuák — bivuák. De aztán újra hallani vélte, hol közelről, hol meg távolról, halkulóan és emelkedően a ropogást, hogy: bivuák, bivuák. Úgy ismétlődött, ahogyan a gyorsvonat kerekei szaporázzák. Lágyan és elnyújtva, tömören és ropogtatva, minden ezt zengte benne és körülötte. Megtelt bivuákkal, felszívták pórusai, ez sikongott csontjai velős öbleiből. Egy adott pillanatban úgy érezte, hogy ő maga tulajdonképpen ez a bivuák, s csak a szárnyait kell meglebbentenie, hogy elmozduljon, valamerre előre és föl...

Komisz fájdalmat érzett, amikor előreszegzett homlokkal a falnak zuhant. A merev, közönyös, néma falnak.

A jód átható szagára eszmélt föl. Szemhéja lomhán húzódott föl, de elméje meglepően élesen működött. Felismerte, hogy az, aki most fölötte guggol, az orvos. Az a szemüveges, aki a bal karjánál matat. A szigetre érkezés után futólag megvizsgálta őket. Az a másik, a magas, angol bajuszos, az a főnök, akit itt ezredesnek szólítanak. A három hátrább álló férfi a kihallgatók. Az ESA-tól vagy a LOK-tól. És valószínűleg nappal van, mert éjjel mindannyian csak nem lennének itt.

A főnök intésére felültették a padlón, nekitámasztották az íróasztalnak. A mozgatástól, fájdalomtól újra elájult. Ugyanabban a tartásban tért magához. De csak a főnök volt bent, szemben ült vele, lovaglóülésben egy széken, állát a szék karfáján nyugtatva, közönyösen nézte őt.

— Miért ilyen makacs, professzor úr? Tudja, hogy önnel tulajdonképpen semmi bajunk. Mondja meg azok nevét, akik felbujtották, a tüntetést szervezték — s két nap múlva könyvei közt ülhet. Természetesen tudjuk, hogy ön soha aktív politikát nem csinált. De a tojásfejűek igen sok bajt okoztak nekünk, ezért nem lehetünk sem elővigyázatlanok, sem kíméletesek. Na, ne dacoskodjék. — Kissé idegen hangsúllyal beszélt, mint aki hosszabb időt töltött távol szülőföldjétől.

— Sem Totomis, sem Ladas nem akar magából hőst csinálni. Így is túl sokan vannak hősök. A szerep nem magának való. Nézze, őszinte vagyok. Hét vagy nyolc helyről érdeklődtek eddig önről, külföldről. Megnyugtattuk őket, hogy elvonult magányában azokkal a maga tudja milyen izékkel foglalkozik. — Cinkosan elmosolyodott. — Persze, rögtön kiadattuk, angolul is, íróasztala harmadik fiókjában található elkészített dolgozatát.

— De hiszen azok még nem lezárt, nem véglegesített eredmények. Abban még számomra is vitatható értelmezések vannak. — Nehezen, lassan, de igen nagy indulattal mondotta.

Az ezredes leintette: — Hagyja az értelmezéseket. Válaszoljon őszintén kérdéseinkre, akkor aztán vitatkozhat, cáfolhatja, ha úgy tetszik, a saját kutatási eredményeit is.

Jeges szorítást érzett. Ekkor döbbent rá, hogy ő semmiképpen sem tudja bizonyítani ártatlanságát. Azt, hogy mindahhoz, amit Parakis brigádtábornok-belügyminiszter, az amerikai CIA mintájára szervezett különleges rohamala-

kulatok tettek és tesznek, égvilágon semmi köze sincs. Az ellenkezőjéhez sem. Mindez őt nem érdekelte. Csak a kutatásai, katedrája, a klasszikusok. Viszont itt csak bűnösök vannak. És ő itt van. Ő tehát bűnös. Az, bármit is mond. És mivel semmit mondani nem tud, kétszeresen is az. Mert a furcsa logikájú világ képtelen feltételezni, hogyha valaki nincs mellette, nincs ellene sem. Hogy valaki lehet sehol sem...

De lehet? Ez a kérdés először rémlett fel benne, amióta itt van. És először életében is. Hirtelen mélyről, undorral, hevesen utálni kezdte önmagát. Egész életének kusza, zsúfolt hazugságát megérezte.

Imbolyogva fölállott, a falhoz vonszolta testét, hátrakulcsolta kezét, fejét lehajtotta. Sűrű, vastag nyál száradt alsó ajkára.

És minden folytatódott. Újra hallotta a jövést-menést, motorok zúgását, a friss retekbe, duzzadt hagymába beleharapó fogak hersegő zaját, a papírkosárba hajított zsírpapír zizegését, az őrkutya talpának puha dobogását. Eleinte azt szerette volna, ha minél hamarább bekövetkezik a már ismert eufóriás állapot, a mákonyos ébrenlét, a más dimenzióba átbillenő lélek súlytalansága, ha alásüllyedt abba a világba, ahol minden mellékessé és közömbössé válik, s ahol a személyes lét másodlagossá lesz.

Aztán elszégyellte magát. Jönni fog ez az őssejtállapot. Jönni, várás és hívás nélkül, ez a kocsonyás, átmeneti létezés, amikor az ember elveszti önmaga felfoghatóságának objektív tudatát. De eszébe jutott egy parafrázis ama törékeny fűszálról, melyre akár az egész galaktika ráomolhat, de különb mindannál, ami körülötte van, mert önmaga számára fel tudja fogni megsemmisülése elkerülhetetlen tényét. És ez fájni tud, ezen borzadni tud...

Először a Karoling-ház uralkodóit sorolta el. — Eszemnél kell maradnom. — Majd verseket mondogatott. Gyerekkori gügyeségeket és nagy eposzokat. Aztán, egyre nagyobb erőfeszítéssel, ugráló gondolatokkal előadásokat rögtönzött képzelt hallgatóságának, miközben a farkaskutya hegyes füleit nézte, Homérosz és Hésziodosz vetélkedéséről. Pillanatig sikerült felidéznie a fayumi papiruszlelet fényképeit is, melyet otthon egy kék bőrmappában tartott. Aztán váratlanul felesége hangját hallotta, amint egy verset mond. Klüméne szeretett szavalni. Jó órájában magnószalagra mondott egy-egy költeményt, s azt többször visszahallgatták. Egy villanásnyi ideig fülében csengett lágy, meleg hangja: „Kifürkészhetetlen éj végtelen keserűség álomtalan szempilla a felszakadó zokogás előtt éget a bánat megméretés előtt már int a pusztulás"... Aztán még egy sor jutott eszébe, az, hogy „végzete kötényében összeroppan". Lám, az igazi vers nem is vers. Az igazi vers — élet. És Elitisz hatodik éjjeli zsoltára, most egészen az ő élete lett. Ki hitte volna. Újra Klüménére igyekezett gondolni, felidézni arcát, de sikertelenül. Újra hallotta azt a különös, száraz kattogást a fejében.

A kattogás gyorsult, erősödött. Kívülről furakodott befele, belülről sugárzott kifele, és elkezdett a falon táncolni, örvényleni a hang. Aztán egyre tagoltabbá vált, betűkké ugrott szét, összecsomósodott, majd szétszóródott, aztán hirtelen, váratlanul összeállott: Kelvin-fok.

Tompa, súlyos sajgást érzett egész fejében. A szoba félhomályba borult. Körök, négyszögek ugrottak elő a fal fehér mélyéből. Egymásból bomoltak ki, majd újra egymásba omoltak. Csak egy valami volt tisztán kivehető, az, hogy Kelvin-fok.

Minden erejét megfeszítve, próbálta lelökni magáról. Sikertelenül. Úgy beleakadt, akár egy horog. Húsába, idegeibe, egész eszméletébe, egyetlen tar-

talomként. Igyekezett, amennyire össze tudta szedni gondolatait, megérteni, hogy honnan jött és mi is tulajdonképpen. Földnyelv vagy hegyorom?... Peloponezuson vagy Thaszoszon? Egy dolgot viszont tudott: hogy a szót soha életében le nem írta, ki nem mondta. Talán olvasta. Hiszen annyi mindent összeolvas az ember. Vannak ilyen különös bogáncsszavak, melyeket akaratán kívül szed fel az ember, miközben álmos délután, lusta mozdulatokkal lapoz ebbe-abba, s véletlenül beleolvas egy közönyös, idegen cikkbe.

Létkérdéssé vált számára, hogy megválaszolja, mi is ez a Kelvin-fok? És miért jutott most eszébe, és itt, és miért pont ez?

Rettenetes erőfeszítéssel, nyitott, de már nem látó szemmel gondolkozott. Nem tudta, hogy néha sípolva, hörögve felnyög, s a kutya rámorog.

Fejlett vizuális memóriája volt. Futólagos olvasás után, évek múltán is meg tudta mondani, hogy a könyv jobb vagy bal oldali lapján, s ott is melyik harmadon található meg a szóban forgó kérdésre vonatkozó utalás. Most, hogy bármilyen értelmi levezetéssel képtelen volt megközelíteni a kérdést, valamiképpen látómezejébe akarta visszaemelni ezt a soha meg nem tapadt szóképet, amit ő talán mindössze egyetlenegyszer látott, hogy Kelvin-fok.

Újra hörgött. Őrzője melléje lépett. Érezte maga mellett az idegen testet. De nem pillantott oldalt. Nem is nagyon tudott mozdulni, viszont félt, hogy megzavarják, s emiatt soha nem fogja tudni megfejteni a rejtélyt.

Az időpont, pillanat, állapot, a tompa és ólmosan ható nehézkedés, melylyel a lazult izmú test mohón a föld felé kívánkozott, mind-mind másodlagossá váltak a feladat mellett. Neki mindenképpen meg kell fejtenie ezt a fehér-fekete kontraszttal élesen felé sújtó szópárt, ezt a titokzatosan hivalkodót. Élete egyetlen értelme az időtlenné mosódott pillanatban a Kelvin-fokba költözött. És minél jobban igyekezett gondolkodni, minél szívósabban igyekezett a rejtélybe fúrni magát, annál inkább érezte, hogy teste gyöngül, feje pedig egyre idegenebbül súlyosabb lesz. Időnként már maga a szó — hogy Kelvin — is kiesett belőle, elgurult a meleg, zsongó csöndben, nagyon nehezen sikerült visszarángatnia magához. Olyan súlyossá és mozdíthatatlanná vált a szó, mint előtte az árnyékos fal, egész teste, mérhetetlen nagynak érzett agyveleje, és az időtlenné csomósodott idő. Mindez összeállott Kelvin-fokká. Nemcsak összeállott, meg is személyesedett, sőt helyet cserélt vele. Most itt, szemben a fehér síkkal, nem ő, az egyetemi magántanár állott, hanem a Kelvin-fok, materializálódva, valóságosan, de mégis teljesen kiismerhetetlenül.

Az egyre eszeveszettebben erősödő kattanás csúcsán valami puha, valószerűtlen, mindent összemosó ernyedtséget érzett a fejében. Aztán már nem érzett az égvilágon semmit.

Az alagsori szobácskában tért magához. Félig ülő, félig fekvő helyzetben hevert a pokróccal letakart priccsen, lábai egy vizesdézsába lógtak. Egész testén langyosodó kötés volt. A mérnök, akivel együtt utazott a partokig, igyekezett valami barnás, levessé hígított főzeléket szájába tuszkolni. A másik, az ismeretlen, a fejét tartotta gyöngéden, s közben szüntelenül beszélt: — A második héten már azt hittük, hogy kampec. Mert ezek nem tréfálnak... Látszik, hogy Metaxasékhoz jártak iskolába. Ne haragudjon, birtokba vettük a szappanát, csak nem fog az ember, amíg nem feltétlenül muszáj, megtetvesedni. Hát amikor visszahozták, ketten húzták, mint egy olajbogyós zsákot, nem hittem a szememnek. Nem én... De most már minden rendben van... Próbáljon enni. Nyissa ki a száját, csak egy kicsit nyissa ki, éppen hogy becsurogjon ez a...

Egyetlen szó sem ért el a tudatáig, melyben mindössze egyetlen körte világított, mintha neonbetűkkel lett volna agya kirakva: Kelvin-fok. Órákba telt, amíg valahogyan ki tudta mondani, de akkor sipítva ordította, mint aki megértett valamit, valami végzeteset, kikerülhetetlent.

Rángatózó testét a borostás arcú tartotta, a mérnök két ököllel verte a cella ajtaját, hívta az őrséget. De mire azok beléptek, ő már halkan, elszomorodva, szaggatottan ismételgette, hörögte, hogy Kelvin-fok.

Mikor a kényszerzubbonyban, a fehér színű kocsiban elhelyezték, egyik kísérője, egy facér bölcsészhallgató megjegyezte: — Nagyon vallásos lehet a pali. Mindegyre azt a svájci prédikátort, azt a szakadárt emlegeti. Úgy látszik, az ment az agyára.

SIPOS GYULA

Űzött napok

Ideje volna már a böjtnek,
mit nem a prédikátor rendel,
nekivágni rétnek, mezőnek,
szólni virágokkal, füvekkel.

Azt a kökényt, meg azt a bodzát
meghagyni úgy, haszontalannak,
azt a percet, meg azt az órát
mutató nélkül, időtlennek.

Csillagok, tüzek, esti séták!
Futó, űzött napjaink vannak.
Rohamra indulnak a bénák
és nem tudják, hova rohannak.

Rémület

Már nem a birkanyájak
összebúvó rémületével
nézzük a repülőket.
Összeterelt vadak, mikor a villám
körös-körül
fölgyújtotta a száraz, szűz legelőket
s a fű, ami eddig
élelem volt,
csöndes fekvőhely,
napszemű borjak fészke,
most átok,
tűz,
elemésztő.
A mi rettenetünk már a karóbahúzottak
biztonsága,
van, ki nyüszít még,
van, ki megadja magát,
van, ki hegyeset köp a világra,
ki bírja tovább, testvér?

Élveboncolás

Lassan meg kell tudnom,
kivel éltem együtt,
magány, fájdalom
lelkem lekopaszítja.

Az élveboncoláshoz
hol vannak jó szerszámok?
Milyen az a másik,
kivel magamba látok?

Dühöngő őrült tombol,
eszes gazember vizslat,
szentek mennek a tűzbe,
hősök kardjukba dőlnek.

Egy-szerelem lovagja,
agyaras, mindig-kész kan,
másokért lobogó tűz,
magakellető gyertya.

Lassan meg kell tudnom,
ki élt e kis világban.
Nevemben, nevem nélkül,
ki megy a koporsóba.

MAGYARI LAJOS

Kötések

Verejtékcsepp smaragdjából,
szegénység-szép ragyogásból,
szerszámforgató kínokból,
vígságot tiporó hű gondokból
ölelést ülő törődésből,
idegdaráló töprengésből,
földből, elmeddült anyaölből,
házról elhordott cserepekből,
sérvig, halálig cipelt kőből,
sérvig, halálig ásott gödörből
az idegenség félelméből,
az ismerés döbbenetéből,
a motyogás kényszeréből,
a nagy szavak mámorából,
mámorok nagy szavaiból,
eszmék cifrálkodásából,
a cifraság eszméiből,
a cifraság halálából,
szorongásba elfullásból,
elfullasztó szorongásból,
földből, kőből, félelemből,

mámorból, józan ébredésből,
anyaölből,
szegénységből, motyogásból,
kínzó gondolattúlhordásból,
végtelen földhöz kötöttségből
röghöz láncoló nagy hűségből
— megszületnek a kötések.
Ha megszületnek — nem fáj semmi,
csak szólni, beszélni hagyjatok.
Jönnek értem ideges kitartással
apámmal temetett gondolatok,
miktől szabadulni tán jó volt,
míg a lélek kötetlen álmodott,
de amikhez kötődni jó lett,
mióta tudunk igazabb áldozatot.

Az én népem úgy született
a félelem méhében kihordva,
a történelem legelején,
hogy e Világra, Fényre jővén
oktatni kellett minden szépre-jóra,
mint ügyetlen gyermeket — fogni,
óvni, hogy járni tanuljon,
a mélységek szélén szelíden lefogni,
hogy a mélybe le ne bukjon . . .
Felnőtt már, s azóta itt
legbelül, valahol már ő szól,
nem diktál, nem igazít,
nem kér, nem is parancsol:
suttog:

Belőlünk vétettél, s aki
belőlünk való, az általunk él,
velünk ujjong, töpreng, lélegzik,
s ha kell — tán velünk vész el.

Nem parancs ez, fiam —
csak magad vállalta kényszer.

Nyári miniatűrök

Súlyos, csatakos ez a nyár
viharokat rejt a méhe —
fölötted is, fölöttem is
villámok hajléka, fészke

Számolja dübörgő szívverésem
egy láthatatlan óra.
Ily zaklatottan ki hinné,
hogy még jó lehet — a jóra.

*

A csend törékeny fészket épít,
mint mart alatt a fecske.
Józan sajnálattal nézem:
hű gondom lakna benne.

De ez a nyár csak kiűzi,
verdes esendőn, csonka szárnyon,
örvények színét megkísértve
— útraengedett ifjúságom.

*

Csak a gond, a gond elven-szülő,
sokasodik kéretlen bennem,
s a józanság, a hű szülő
csitítja csendre — csendben.

Elalszanak lassan a nyárban,
mint kifáradt szerelmesek.
Föléjük hajolnék kutatón,
de mind rezzen, megremeg.

*

De azért szép ez a nyár —
énnálam jobban tudja célját:
a dolgok kalászát ő magyarázza,
s ő a kaszáknak acélját

Baktatunk kettesben, mi ketten,
Ő úgy — hogy én leszek vesztes.
Én úgy — hogy mindjobban hiszem,
magamhoz csak e próba vezethet.

*

Állj meg hát emberi csendben,
ne takard, ne óvd magad.
Ha szüksége lesz rád e földnek,
mind megszólal: hívattalak.

Addig büntessetek, kérjétek számon
ezer hibám, tízezernyi bűnöm.
Meghallom, pedig nagyon nehéz,
míg fekszem szögeken, tűkön.

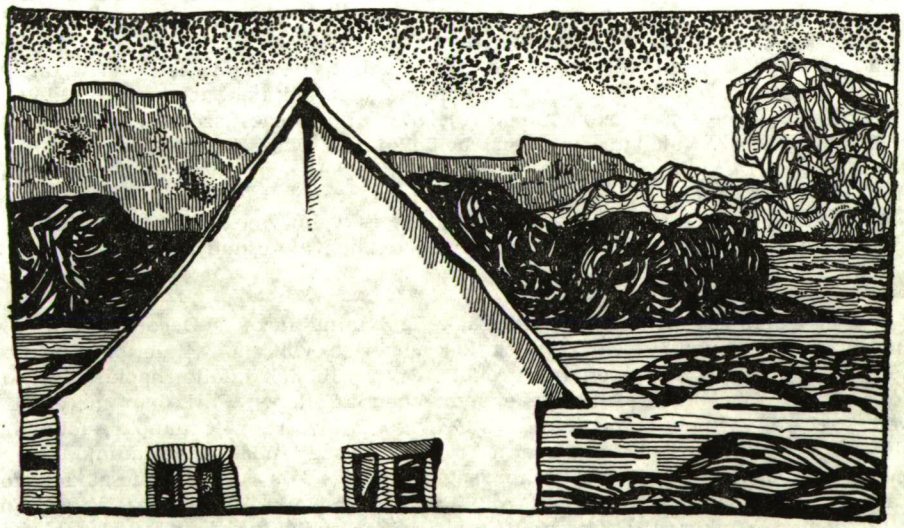

PÉTER LÁSZLÓ

Politzer György útja

1

Georges Politzer három hónapig maradt bilincsek között. Március elejétől kezdve pontosan május 23-ig. Ez idő alatt éjjel-nappal kezeit hátára láncolták a bilincsek. A csuklóin sebek keletkeztek, ezek megfertőződtek, kelések pokolvarrá fejlődtek — ezektől, miként egy elkárhozott, szenvedett. Valaki látta a börtönében — mielőtt kiszolgáltatták volna a németeknek —, s azt állítja, hogy Politzer csuklóját eltörték, mert itt már láthatóvá lett egy csont, amely elváltoztatta karját. Vég nélkül kínozták, bikacsökkel verték és husánggal. Ketten is kellett, hogy tartsák. És mégis, az arcában még mindig volt valami, amit a kínok nem tudtak kioltani.

De ennek a hosszú mártíriumnak főjelenete különleges szörnyű körülmények között játszódott le. Valóban, az akkori belügyminiszternek, Pucheu úrnak a jelenlétében, aki ezért külön odafáradt, azzal az ürüggyel, hogy nem tudni milyen leleplezéseket, nem tudni milyen meg nem szerzett vallomásokat csikarjanak ki belőle. Georges Politzert meztelenre vetkőztették, és vadul megvesszőzték, különösen és kitartóan a nemi szervein. Pucheu úr nézte, hogyan csinálják, ő vezényelte a kínzást.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Georges Politzert nem ítélték el. Csak úgy, mint Jacques Decourt. Csak úgy, mint Jacques Solomont. Vichy, akinek kényelmetlen volt, hogy feleljen ezekért a rendőrség által ráhagyott tépett mártírokért, egyszerűbbnek találta, ha kiszolgáltatja — őket is — a náciknak. Állítólag éppen ebben az időben Párizsban merényletet követtek el egy német hadbiztos ellen. Georges Politzert nyolc nappal előbb arra kérte fel a Gestapo, hogy „segítsen a francia ifjúság átalakításán munkálkodni"; ezen az áron biztosítják számára szabadságát, feleségéét is, akit ugyancsak letartóztattak, és bőségesen gondoskodnak róluk és gyermekeikről. És képzeljék el, azt felelte: nem; és mikor újra visszajöttek hozzá, megtudhatták, hogy nyolcnapi gondolkodás után sem változott meg válasza.

Így azután május 23-án reggel 6 óra körül kihozták cellájából, odalökték egy túszcsoportba, s délután 2 óra tájban mindannyiukat agyonlőtték. „Azt a nagy-

ságot, amely őt az emberek fölé emelte, nem tudom kifejezni" — írja egy tanú. Haláláig énekelte a Marseillaise-t. A Mont Valérien-en történt ez...

2

1942. május 23-án — most harminc éve — történt ez; a föntebbi beszámolót 1943 júliusában írta Louis Aragon, a kivégzettek harcostársa, barátja. Mert május 27-én ugyancsak a Valérien-dombon, „Párizs Golgotáján", ahogy Aragon nevezi, agyonlőtték Jacques Solomont, a kiváló fizikust, és 30-án Jacques Decourt, az írót, fordítót, a *Commune* főszerkesztőjét. *Három bajtársam volt* — írta címül megemlékezése fölé Aragon: erről a háromról szólt. Gépelt másolatokban terjesztették akkoriban.

Georges — vagy ahogyan ő használta nevét: George — Politzer nem francia volt, hanem magyar. Először mi is mint George Politzert ismertük meg: 1949-ben a Szikra Kiadó *Tudomány és Haladás* című sorozatában, a Györffy-kollégisták Szabolcsi Miklós vezette francia munkaközösségének fordításában jelent meg *A filozófia alapelemei* címmel a párizsi munkásegyetemen tartott előadásainak Párizsban is csak 1946-ban kiadott szövege. A magyar értelmiség jelentős része az ő könyvéből ismerkedett meg a marxista bölcselettel. De csak évek múltán, Bajomi Lázár Endrének az *Élet és Irodalom* 1967. június 24-i számában *A materializmus Pascalja* című cikkéből vált országosan ismertté Politzer magyar származása. Azóta számos apró adalék került nyilvánosságra, s ebből nagyjából már kikerekedik Politzer György gyermekkorának, pályakezdésének vázlatos rajza.

3

Féltestvére, özv. Sugár Jenőné közölte velem születése dátumát: 1903. május 3-án született Politzer György, édesapjának, dr. Politzer Jakabnak és harmadik feleségének, Rosenberg Gizellának házasságából. Sugárné Politzer Alíz a második házasságból született. Arra nem emlékszik, hogy öccse hol született, de minthogy azt állítja, iskoláit négy gimnáziumig az Árva megyei Trsztenán végezte, valószínű, hogy ott is született. Édesapja ugyanis Trencsénben és Árvában volt orvos, s ezután lett Nagyváradon szanatóriumi igazgató. Első felesége meghalt gyermeke születésekor a gyerekkel együtt. A másodiktól négy gyermeke volt, de az utolsó születésekor ez is meghalt. Harmadik házassága nem sikerült, elvált, de a kis Gyurit magánál tartotta. Orvosi gyakorlatát Gyuri gyermekkora idején a Heves megyei Selypen folytatta, itt élt negyedik feleségével és gyermekeivel 1929-ig, akkor nyugdíjba ment, és a fővárosba költözött. Kátai Gábor a *Heves megyei Népújság* 1967. augusztus 13-i számában Selyp — a mai Lőrinci része — néhány régi lakójával beszélgetve mind a kedvelt körorvosra, mind föltűnően eszes és eleven fiára vonatkozó visszaemlékezéseket gyűjtött össze. Ezt a cikket olvasva, a Budapesten élő László Imre levéllel kereste meg az újságírót, s közölte benne: Szegeden együtt járt gimnáziumba, s egy internátusban lakott Politzerrel. Kátai Gábor ugyancsak a *Heves megyei Népújság*ban 1967. november 12-én ezeket az emlékeket is közölte. Baráti szívességből ez az újságcikk jutott el hozzám, s ekkor kezdtem utánajárni Politzer György szegedi éveinek.

4

Nagy meglepetésemre nem kisebb műben találkoztam nevével, mint a szegedi ellenforradalom hírhedt krónikásának, Kelemen Bélának hatalmas könyvében: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez.* („Van szerencsém

előfordulni benne" — írta róla gúnyosan s ugyanakkor csöppet sem szégyenkezve Juhász Gyula.) Kelemen Béla könyvének végén beszámol a különféle intézményekben, testületekben zajlott forradalmi tevékenységről, így az iskolákban történtekről is. A maga szája íze szerint torzítva az eseményeket, ezt írja az 546. lapon: „Az iskolai fegyelmetlenség átcsapott az internátusokra is. Azelőtt kifogástalan viselkedésű tanulók megvadultak, és kemény kihágásokat követtek el. Valamennyi közül talán mégis kitűnik a kereskedők Fodor utcai internátusában történt eset, ahol az internátusi felügyelőt Politzer György VI. o. tanuló kezdeményezésére a tanulók székekkel megverték. Az ügy a munkástanács elé került, és az — egészen természetesen — a féktelen tanulóknak állott pártjára, úgy, hogy a nevelőnek el kellett hagynia az intézetet."

Az esetre László Imre is emlékezett. „Politzer vezetésével — írta — a diákok barikádokat emeltek a stúdium helyiségében, és követelték, hogy a két igen durva, posztjára egyáltalán nem méltó felügyelőt váltsák le." Nyoma van ennek a szegedi forradalmi hetilap, az *Igazság* 1919. február 17-i számában is, nem lehetetlen, hogy éppen Politzer György tollából. *Felül kell vizsgálni az internátusokat!* címmel a névtelen cikkíró követeli a munkástanács intézkedését a magáninternátusok visszaéléseinek megakadályozására, és szóvá teszi a fölügyelők magatartását is. „A tanulmányi felügyelők — úgymond — ritka esetben intelligens emberek, még ritkább esetben tanárok." A legtöbb félbenmaradt egzisztencia, aki lakásért, ellátásért, csak zsebpénznek elég fizetésért vállalkozik a szolgálatra, amelyre egyébként semmi sem képesíti. Ilyen a kereskedők internátusának idegbeteg, rabiátus fölügyelője is. „Ez az ember — mondja a cikk — nemcsak hogy üti és veri a diákokat, hanem oly kifejezéseket használ, melyek még az iskolai kifejezésekhez egyébként hozzászokott diákokat is felháborodással töltik el. Bottal és korbáccsal nyargal ő ott, ahol a diákok tanulmányaira kellene felügyelnie."

Minden bizonnyal Politzer György nyomtatásban megjelent első írása az *Igazság* 1919. február 21-i számának *Hogyan csapták be a szegedi diákokat!* című cikke. Ebből kiderül, hogy Politzer György mint szegedi küldött részt vett február 2-án a budapesti Barcsay utcai főgimnáziumban rendezett diákgyűlésen, amely a középiskolai ifjúság forradalmi követeléseit, egyebek közt az érettségi eltörlését (!), megfogalmazta.

A cikkben arról van szó, hogy ott megismerkedtek egy „hírlapíróval", aki azután Szegedre is lejött, hitegette a diákokat Kunfi Zsigmonddal meg Vészi Margittal való kapcsolataival, s közben — stílusosan, a helyzethez illően — kizsarolt az egyik szegedi fiútól *hét kiló paprikát!* Ezzel azután meglépett, míg a diákok forradalmi képviselői — köztük bizonyára Politzer is — hasztalan várták, hogy kívánságaiknak a *Pesti Hírlap* vagy *Az Est* terjedelmes cikkben hangot adjon. „Így csapta be egy álhírlapíró a szegedi diákokat!"

A cikk aláírása: *P. Gy.* Egy évtizede, amikor összeállítottam az *Igazság* cikkeinek repertóriumát, az egykori szerkesztőnek, Lencz Gézának segítségével sem tudtuk megoldani e betűjelek titkát. Azonban Politzer György szegedi szerepléséről a *Magyar Hírlap* 1969. február 14-i számában írt cikkem egyszeriben eszébe juttatta a Szombathelyen élő veterán újságírónak és nyomdásznak, ki volt hetilapjának e munkatársa. Neki is, akár a szegedi munkásmozgalom öreg harcosának, Katona Andrásnak, elsősorban jellegzetes vörös haja él elevenen emlékezetében. Katona András csak Gyurinak ismerte, vezetéknevét tán akkor sem tudta, de félreérthetetlenül emlékezett rá: együtt tartottak gyűléseket a szegedi középiskolákban 1919 tavaszán. Amikor beszélt nekem róla, rögtön tudtam, hogy Politzerről van szó. Kátai Gábor cikkében olvastam Ágó Lajosnak, Politzer selypi barátjának jellemzését: „Kicsit vörösbe hajló haja volt, hátrafésülve hordta, lelkesen csillogó szeme és szép vállas termete volt." Meg Jahn Ferenc özvegye idézte levelében férje szavait: „Sokért nem adnám, ha még egyszer láthatnám azt a vörös hajú, szeplős képét!" A kitűnő szocialista orvosnak és Politzer Györgynek diákbarátsága még föltárásra vár.

Gimnáziumi osztálytársa, Kormányos István ügyvéd, aki később József Attila szegedi baráti köréhez tartozott, szintén nagyon jól emlékezik rá. Tudta, hogy Paul Adolfnak a mai Juhász Gyula utcában volt internátusában lakott. „A gimnázium legkiválóbb tanulói közé tartozott, kit a tanári kar is példaképpen állított a többi tanuló elé." Azt állítja, hogy a főgimnáziumból — a mai Radnóti Miklós gimnázium elődjéből — hárman léptek be 1919 januárjában a kommunista pártba: Politzer, az egy osztállyal fölötte járó Balogh Imre és Weichherz Ödön. A Tanácsköztársaság kikiáltása után diáktanács alakult az iskolában, *elnöke a hatodikos Politzer lett,* tagja pedig az előbbieken kívül még Szögi Géza. Amikor március 27-én a francia megszállók ultimátumára a szegedi direktórium elhagyta a várost, Politzer és társai is eltávoztak. *A fiatal diákok beálltak a Vörös Hadseregbe, részt vettek a szolnoki csatában.* Kormányos István utóbb azt hallotta, hogy Politzer — fiatal kora ellenére — egy alakulat politikai biztosa lett. A bukás után viszont az a hír járta róla, hogy forradalmi szereplése miatt az aszódi javítóintézetbe került.

Annyi bizonyos, hogy a szegedi állami főgimnázium 1920-ban megjelent közös értesítőjében ez áll: *„Politzer György bizonyítványa miniszteri rendeletre megsemmisíttetett."* Korábban, az 1917/18. tanévről szóló értesítőből pedig bizonyítva látjuk, amit társai Politzer kiválóságáról emlékezetükben őriznek: az V. osztályban *jeles rendű* volt és *egész tandíjmentes.*

5

Még tisztázatlan, hogy 1919 és 1921 között mi történt vele. *Magyar Hírlap*-beli cikkem után jelentkezett Debrecenből Krausz Jenő, a Filmtechnikai Vállalat vezető moziszerelője, s állította, hogy 1920 januárjában az aszódi javítóintézetben, ahová az ellenforradalom a forradalmakban tevékeny szerepet játszott fiatalkorúakat gyűjtötte, megismerkedett a nála egy évvel és egy nappal fiatalabb Politzerrel, sőt májusban, mikor mint villanyszerelő kinti munkára segítségként magával vitte Politzert, együtt szöktek meg. Állítása szerint Csehszlovákiába vették útjukat, Ipolyságon jelentkeztek a hatóságoknál, onnan Pozsonyba mehettek. „Ott jelentkeztünk a Csehszlovák Kommunista Párt központjában. Itt Gyurkát sokan ismerték, sok magyar emigráns volt itt. Persze engem senki sem ismert, mert én csak egy vörősőr voltam, így Gyurkának köszönhettem, hogy befogadtak engem is, elhelyeztek munkába. Gyurka pedig ott maradt mint adminisztrátor a pártközpontban. 1921 márciusában váltak el útjaink. Gyurka Prágába került, én meg Trnavára kerültem az ottani Coburg művekhez. Az év májusában kaptam tőle levelet, melyben írta, hogy nagy az öröme, mert tovább tanulhat." Állítólag 1922 őszén kapta tőle az utolsó levelet. Azóta csak az én cikkemből hallott róla.

Ennek nem mond ellent, hogy Sugár Jenőné szerint 1919 után hazatért apjához, Lőrincibe. Ágó Lajos is emlékezett erre: „A Tanácsköztársaság bukása annyira megviselte, hogy amikor hazakerült, mintha kicserélték volna. Az azelőtt vidám fiúból gondolataiba mélyedő, tartózkodó, csendes ember lett. Egyszer találkoztunk, akkor mondta, hogy franciául tanul, mert Párizsba készül egyetemre."

Sugárné szerint a határon át apja segítette szökését. Ez már nem egyezik a Krausz Jenő emlékeivel. Jahn Anna föltételezi, hogy 1919 után a pesti Barcsay utcai (ma Madách Imre) gimnáziumba járhatott, s ekkor volt együtt Jahn Ferenccel. Mindez egyelőre még homályban van; azt sem tudjuk, hol fejezte be középiskolai tanulmányait, s mikor ment ki Párizsba. Valószínű mégis, hogy 1921-ben.

6

1923-ban ugyanis már megjelent a maga alapította és szerkesztette *Revue de psychologie concrète* című folyóirat első, majd második számában (több sem látott napvilágot!) egy-egy lélektani tanulmánya. Magát a „konkrét lélektan" fogalmát is

ő találta ki: a materialista pszichológia maga elképzelte elveit, rendszerét nevezte annak. Ahhoz, hogy minderre képes lehetett, már jó időt kellett kint töltenie.

Ebből az időből való az az emlék is, melyet Illyés Gyula örökített meg nagyszerű önéletrajzi regényében, a *Hunok Párizsban* lapjain. Meglepő az a párhuzam, ahogyan ők ketten indultak. Illyés fél évvel idősebb, mint Politzer, és hasonlóan vette ki részét a forradalmi diákmozgalmakból; erről a *Kora tavasz* hiteles és kedves dokumentum. Mind a ketten ott voltak Szolnoknál. (Most tudtam meg egy szabadkai könyvecskéből, hogy ott harcolt a későbbi költő, az Illyésnél két, Politzernél három évvel idősebb — már 19 éves! — Fekete Lajos is.) Közös sors az emigráció is: Fekete Lajos Jugoszláviába, Illyés meg Politzer Párizsba indult. Itthon nem ismerték egymást, de kint szükségképpen összetalálkoztak. A *Hunok Párizsban Nyitánya* mindjárt azzal a jelenettel kezdődik, amelynek Politzer — a regényben Pulcher a neve — a főhőse. A Sorbonne dísztermében Petőfi Sándor születésének századik évfordulóját ünneplik. A hivatalos Magyarország képviseletében ott feszít a kurzus művelődéspolitikai vezéralakjának, Pekár Gyulának atléta termete. (Itthon ezekben az években de sokszor tollára tűzi „a Danton szerzőjét" a szegedi publicista: Juhász Gyula!) Pekár mint ünnepi szónok Petőfi kapcsán a szabadságot emlegette. S most idézem Illyést, behelyettesítve a költött nevekbe a valódiakat:

Politzer a terem másik oldaláról felém intett. Felemelte, majd rögtön leejtette karját, hogy most. És már kiáltotta is, kérdő hangsúllyal, franciául szintén:

— Szabadság?

A metsző gúny tökéletesen sikerült. Csak úgy hasította a feszes ünnepiességet.

A karzatról már Weszely László is kiáltotta a magáét. Felugrott:

— A fehér rémuralomról beszéljen!

Felálltam. Hirtelen lámpaláz fogott el; a köröttem levők máris rám néztek. Egy revolvert könnyebben elsütöttem volna. Piruló arccal, a vizsgai szavalók torokszorulásával kiáltottam:

— Bitorlók!

Rossz helyre kapott hangsúlyával a szó sántítva szaladt a levegőben. Küldtem utána gyorsan a másikat is:

— Halottgyalázók!

Eddig az idézet. Utána elmondja még Illyés, hogy a rendőrség összeszedte őket, s a Cujas utcai őrszobán (ez az az utca, „hol kissé lejt a járda", ahogy Radnóti versében írja) igazoltatták őket. „Politzer is baj nélkül esett át a rostán. Most derült ki, hogy már hónapok óta francia állampolgár volt, Maïe törvényesen is egybekelt vele." Egy következő fejezetből, az *Írástudók pezsdülése* címűből, az is kiderül, hogy együtt étkeztek a menzán, sőt: az egész kis magyar diákkolóniának Politzer szerezte meg és osztotta ki az ebédjegyeket. „Politzer már a második évét töltötte a Sorbonne-on, s ami a legfontosabb volt, vizsgázott is... Politzer már a tanári állását is világosan látta: előbb valami párizsi líceumban, aztán valamelyik vidéki egyetemen, végül majd itt a Sorbonne-on." (Ez csak félig valósult meg: Politzer, akár Sartre, középiskolai filozófiatanár lett: eleinte Cherbourg-ban, Evreux-ben, végül Párizsban.) De jól indult: ahogy Illyés írja, támogatót szerzett magának a professzori karban; tanára, akinek keze alá dolgozott, házasságát is egyengette. Illyéstől tudjuk azt is, hogyan vettek részt mindhárman — a harmadik a kitűnő műfordítóként ismert Weszely László — a magyar munkások tanításában.

Amikor Illyés a *Hunok Párizsban* sorait rótta, Politzer már az ellenállás harcosa volt. „Írás közben — írja Illyés most, az életmű sorozatában megjelent kiadás utószavában *Utóirat 1970-ből* címmel — kaptam az első nyugtalanító hírt sorsa alakulásáról — ezért írtam róla mind kevesebbet: jelleme alakulásának, ifjúkori eszméinek fölelevenítésével még tán törvényszék előtt is komromittálhattam volna."

Illyés Gyula 1925-ben hazajött — és magyar költő lett. Politzer György kint maradt — és francia filozófus lett.

7

Egy év múlva kapcsolódott össze sorsa Aragonéval. „Amikor megismertem, mondja a francia író, 1924 körül, még diák volt a Quartier Latin-ben. De már kitűnt a *L'Esprit* című folyóirat körüli csoportban, kitűnt a gondolkodás erőteljessége iránti érzékével, valamint a bölcselet és a történelem hivatalos tanításának üressége ellenében érzett lázadásával; ehhez hasonló értékűt csak Charles Péguy magatartásában látok, amint e század elején szembehelyezkedett a Sorbonne-nal."

Aragon figyelemmel kísérte Politzer világnézeti és tudományos fejlődését, tanúja volt, amikor barátja fölismerte a marxizmus szükségszerűségét, fölfedezte magának ezt az eszmerendszert. „A marxizmushoz való csatlakozás számára az újrakezdést jelentette. Mélységesen felforgatta életét." A korábbi *lázadó* most a társadalom megváltoztatásának tudományos módszerét vallotta magáénak. Ritka szorgalommal látott munkához. „Sokat írt, keveset írt alá. Napjait és éjszakáit azzal töltötte, hogy tényeket gyűjtsön össze. Önfeláldozóan járult hozzá, a politikai gazdaságtan ismereteihez, nem az olyan elméletgyártók módján, akik nevüket egy csillogó paradoxonhoz kötik, de mint a laboratóriumi tudós, aki százszor újrakezdi ugyanazt a kísérletet, ellenőrizve a körülményeket." Nagy tehetségű ember volt, vallja Aragon, kemény ütésű vitatkozó, a gondolkodás mestere, aki egyszerűvé és fénylővé tudja tenni, amit a többiek bonyolulttá és megtévesztővé tettek, összezavartak. A Sorbonne-on nagy visszhangot keltő disszertációt mutatott be.

Lélektani és bölcseleti munkássága előttünk még nem teljesen föltárt. A már említett könyvén kívül magyarul az ugyancsak 1949-ben megjelent *Tanulmányok a francia forradalomról* című gyűjteményes műben olvasható *A felvilágosodás és a modern gondolkodás* című tanulmánya. Párizsban az *Éditions sociales* pár éve három kötetben adta ki válogatott műveit. Ebből a kiadásból merített *A filozófia és a mítoszok* címmel nemrég magyarul is megjelent válogatás. Ebből is kitűnik, hogy Politzer a lélektanban és a bölcseletben is az értelem, a józan ítélet jogaiért küzd mindenfajta divatos és misztikus irányzat ellen. Descartes-ot tartotta első mesterének. Ez a kritikai alapállása jellemzi életművét. 1929-ben Bergson „filozófiai misztifikációját" bírálta, de elemezte és szétszedte a behaviorizmus és a freudizmus tévtanait is. A fasizmus előretörése idején, 1939-ben közölte a mostani magyar válogatás címadó tanulmányát: *A filozófia és a mítoszok* címűt, s ugyanabban az évben még a *Mi a racionalizmus?* címűt. A németek megszállta Párizsban 1941-ben jelent meg *Forradalom és ellenforradalom a huszadik században* című tanulmánya ezzel az alcímmel: *Válasz Rosenberg úr Arany és vér c. írására.* A legveszélyesebb mítosz, a fajelmélet szétzúzására vállalkozott ebben, egyenesen Hitler fő teoretikusával szállva szembe. Ha műve elkerülhetetlenül magán hordja is a kor marxizmusának, a némiképp leegyszerűsítő sztálini tanoknak szeplőit, a maga történelmi helyén fölbecsülhetetlen szolgálatot tett a francia közgondolkodásnak és az utókornak is. „Amikor itt Franciaországban — írja Aragon — már nem volt jogunk arra, hogy kimondjuk gondolatunkat, ő még mindig kimondotta. Majdnem két éven keresztül, a németek által leigázott Párizsban, ottmaradt azon a veszélyes helyen, amelyet számára a párt kijelölt, és ahol harcolt a hamis tudósok és hamis filozófusok ellen, akik a szavak sűrű felhőjével álcázták a hitleri seregeket."

8

1942 március elején, néhány óra különbséggel tartóztatta le a németbarát francia rendőrség Politzert, Decourt, Solomont. Három hónapig kínzások közepett vallatták őket. Simon Téry, akinek egy másik nagy francia mártírról, Danielle Casanováról írott könyve 1950-ben magyarul is megjelent, sok érdekes és jellemző epi-

zódot följegyzett a Santé-börtön rabjairól. Danielle anyjához írt egyik leveléből idézi: „Velem van két jó barátom, akiket nagyon szeretek: Georges Politzer és a felesége. Nyolcéves kisfiukat, Michelt, magukhoz vették a nagyszülők, akik a legszűkösebb viszonyok közt élnek. Ezért megkérlek, drága anyám, vedd gondjaidba a kisfiút, mintha az én gyermekem lenne." Leírja azt is, hogy Politzer tartotta barátaiban a lelket. Volt, hogy dalra buzdította társait, s vidám éneküktől a zord börtön kacagással telt meg.

Végzetüket azonban nem kerülhették el. Vichy rendőrei átadták őket a németeknek.

Politzer György volt a három barát közül az első a vesztőhelyen.

„Mosollyal az ajkán fogadta a golyót — írja róla Tiberiu Bogdán — hiszen pár nappal előbb értesült a nagy szovjet offenzíva elindulásáról..."

„Haláláig énekelte a Marseillaise-t" — jegyezte föl Aragon.

Feleségét, Maïe-t, nem sokkal férje kivégzése után Auschwitzba vitték. 1943 tavaszán tífusz végzett vele, ahogy Danielle Casanovával is. Michel Politzert anyai nagyszülei nevelték föl.

9

A szovjet *Filozófiai Enciklopédia* 1967-ben megjelent 4. kötete azt mondja Politzer életművéről, hogy az első kísérlet Franciaországban a filozófia legfontosabb problémáinak a dialektikus materializmus nézőpontjából való elemzésére.

Tagja volt a Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának. A párt története ezt írja róla: „Lelkes hazafi, teoretikus és forradalmár, a szabadságszerető és haladó értelmiség példaképe." Eluard „az ellenállás lelkének", Jean-François Revel „a materializmus Pascaljának" nevezi. Ezt írja még róla: „Ha a francia nyelvű esszé a két világháború között megközelítette a művészi alkotást, ez mindenekelőtt ennek a magyarnak köszönhető."

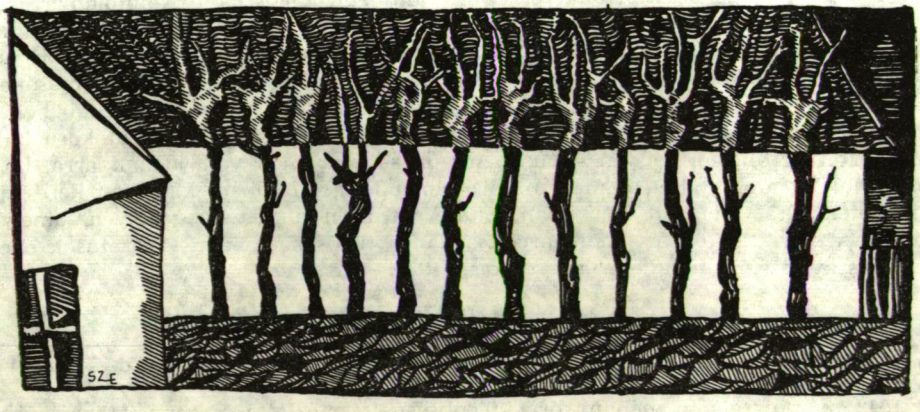

TÓTH BÉLA

Az örökös káplán

A százhúsz éve született Kálmány Lajos sírján ötvenszer is kigyulladtak a hálás utókor mécsvilágai, és vagy annyiszor akasztottak koszorút a kőből való fejfájára mindenféle később gyártott titulusokkal, epitheton ornansokkal: a nótás pap; a legnagyobb magyar folklorista; a magyar népismeret úttörője; az utolsó magyar sámán; a meg nem értett pap; Szeged hűséges fia.

És az újságok, folyóiratok, tanulmányos kötetekben egyre szaporodnak az értékelő, elismerő sorok. Néha egymást másolva, dicséretekben egymásra rálicitálva, ki is tudná cifrábban megzendíteni Kálmány Lajos dicséretét. De az ismerő, vele cimboráló előtt fölrémlik, ami érték Kálmány kezén ránk hagyományozódott, ahhoz képest csak olcsó papírvirágokat tettünk díszül nevére aggatva.

A legteljesebb és máig élő elevenséggel ható ábrázolatot Móra Ferenc készített róla. Személyes ismeretségben voltak. Az *Utolsó magyar sámán* című írásának soraiból elősüt nem csupán az elismerés, de a félő tisztelet.

„Példátlanul nagy, gömbölyű koponyája volt, violásba játszó, tömpe orrú, szókratészi arccal, pillátlan kerek szemekkel, különös, tüzes katlanokkal, amelyekben egyszerre forrott fájdalom, gyűlölet, cinizmus, fanatizmus. Egyik karja szélütötten lógott, a másikkal mindig kefélgette a kizöldült, eltükrösödött papi civil kabátját, amelyet mennél jobban kefélgetett, annál több lett azon a pehely, a kenyérmorzsa és az a mefitikus bűzű dohánykaparék, amelyik belesül a pipa aljába..."

Egy tevékeny korszak tevékeny városrészében, Fölsővároson született 1852. május 3-án. Apja tímármester volt. Nehéz szagú, verejtéket váltó szakmára látott Kálmány, amint nyiladozott a szeme. Cserzőkádakat, csávásdézsákat, fölöttük, bennük hajlongó erős embereket. Nagy halom illatozó nyers bőröket, teli szárítópadlásokat, kaszapadokat, ászokokat, amiknek eszközlésével a nagy erejű goromba tímárok finoman kimunkált kordovánokat, karmazsinokat eregettek ki a kezük közül.

De nem magányosan, csak a maga gazdagsága után futva buzgott, füstölt, fortyogott a Kálmány-ház. A Felmayer kékfestő üzem az ecetgyár, a rumgyár, százig való szappanfőző műhely kojtolt, pipált Felsőváros fölött. Meg a kenyérsütögető kemencék. S a szülőházat egy utca választotta el a mostani Kistisza utcától, ahol akkor a víz járt, s legforgalmasabb szegedi kikötőként szolgálta a pezsgő életet élő szegedi iparosnépet. Ott nyüzsögtek a Tisza porondjain a superplaccok, ahol ötven mester keze alól teremtődtek elő a hírneves folyami fahajók, nem ritkán egyenesen volgai használatnak rendelve. A hajóácsok szekercéjének, lapoló bárdjainak zaja, danájuk, iszkábájuk hangja körülvette az itt élőt. És nagy szabadtéri rönkfűrészelők húzták a lapot akár a kopogó hideg telekben. És a hajóvontatók hadai itt fogták magukat a nyár- és fűzfákból kanyarított emberhámokba, hogy fölfelé Marosra, Körösre, Bodrogra elhúzzák az edényt, a hajót. Lefelé is eljutottak a Szávára. Olykor akár Károlyvárosig, a Dunán le a messzi távolokba. Vittek sót, lisztet, halat, bort, ecetet, fűrészelt fenyőt, tulipántos ládát, tarhonyát és őrletes sót. Szentképet és Grün Orbán nyomdájából kikerült kétnyelvű bibliát.

Meglett férfi, huszonhét éves segédlelkész volt éppen Rókuson, amikor elvette a víz a régi várost. Bizonyosan tudatában volt, mit temetett maga alá a víz. Az örök munkában élő tevékeny közeg, amiben fölnőtt, meghatározta sorsát. Nem valami divatos sznobságból, magára aggatott feltűnési vágytól hajtva kezdett az elveszőben levő ősi értékek után halászkodni.

A néphagyományokkal való foglalatosságáért megvetés, üldöztetés járt fölöttes hatóságaitól éppúgy az egyházitól, mint a világi fórumoktól, az egy szál Akadémiát

kivéve. Ott biztatták, becsülték munkáit, itthon megrugdalták érte, bíróság és fegyelmi vegzatúrák elé állították.

Mint öreg, ebből a sorból már soha ki nem kerülő tévelygő bűnös 13 helyen káplánkodik. És gyűjt, gyűjt. És semmi tisztelet benne se egyházi, se világi méltóságok iránt.

Nyomorúság az életöm,
A sok adót fizetgetöm,
Nincs ki enyhítse sorsomat,
Van ki nevelje bajomat. —

Sok úr csak lábát lógatya,
Mégis van zsíros falatya,
Nekem feltörik tenyerem,
Mégis alig van kenyerem. —

Nincs kenyér, nincs sóra való,
Mind elvitte a porczijó. —
Szömömből ha nem hul' könynyem,
Sótalan öszöm kinyerem. —

Szolga bírót nem tehetök,
Mégis neki én fizetök. —
Engöm hajtnak tö'tni gátat,
Mégis én fizetök vámot. —

Házamon rongyos a födél,
A gólya is rászál'ni fél. —
A sok adóm súlya alatt,
Ház gerendám majd rám szakad.

Gyermekömet nem kü'thetöm,
Hogy tanuljon, jaj, fáj neköm!
Nincs mit aka'szak nyakába,
Nem kü'thetöm oskolába. —

Itt az ünnep, itt karácsony,
Bor és kalács sok asztalon,
De néköm nincs karácsonyom,
Még kenyér sincs asztalomon. —

Néköm hát nem édös anyám,
Magyarország, csak mostohám,
Mögváltozik majd egészen,
Tugya Isten, mikor lészen?!

(Apácza)

Pályázott ő a rókusi plébánosságba is, amikor könyvek, az Akadémia, Jókai és Gárdonyi álltak ajánlókként mögötte. Nem kellett a huncutul összekacsintó városi zsírosnyakú uraknak az ilyen hörcsögös természetű parasztpap. Kinevették, hogy holmi népi kacatokat hurcol össze, írni-olvasni nem tudó csacska öregektől, netán gyerekektől. És itt lenne pásztorolója a nyájnak. Nem. Neki ugyan bólogatva ígérik a város atyjai, hogy odavoksolnak melléje.

A vádaskodások, kicsinyes piszkatúrák a nagytermészetű embert a sír széléretolták. Szemben állt a leghatalmasabbakkal, püspökkel, szolgabíróval, iskolaszékkel. Népi trágárságokat gyűjteni, lázító verseket kinyomtatni, és zsíros plébániáról álmodni?

Szolgálatának utolsó négy esztendejében Csanádpalotán hozzájutott egy plébánosi stallumhoz, s hogy minél több pénzt tudjon kiadványaira fordítani, segítséget nem nagyon véve maga mellé, gazdálkodott, szántott, vetett. Pörbe keveredik a papi méltóságára nem vigyázó Kálmány. A trágyás szekeret se szégyelli végighajtani az utcán. S ha nagyon sürgős gyűjtenivalója akadt, akárhányszor a templom előtt beszentelte a halottat, s útjára engedte, hogy elsiethessen élő forrásaihoz a halottak mellől.

Négyévi plébánoskodása után súlyos szélütés érte, aminek a kigyógyulásához nem nagyon adtak neki alkalmat. Sietve nyugdíjba tuszkolták.

Magányosságának nagyságát Móra fejezi ki legpontosabban: „Párheti könnyű betegeskedés után átszenderült a másvilágra az öreg pap, akinek a szemét nem fogta le senki, mert nem volt senkije..."

Egy kis iskolás gyerek találta meg a vackán, akitől irkákat szokott venni kéziratpapírnak.

Az innenső világban kezdte becsülni a város. Utolsó lakásának falán egy árva mészkőtábla a bizonyíték. Ám a panteonban, Szeged Szent Márk terén megfelelő kagyló várná Kálmány Lajos dacos fejének mását, s műveiből is ki kellene adogatni.

120 éve született. Munkássága igazabbá teszi a ma és a jövő Szegedjét. Életműve olyan gazdag múltnak igazgyöngyeit csillogtatja, amivel csak kevés középeurópai város dicsekedhet.

Élete mementó. Amíg tisztelgünk az örökös káplán emléke előtt, tudjuk, a legnagyobb értékek létrehozása mellett is kápláni kenyér jut a hörcsögös, nyakas, örökösen az igazságot keresgélőknek.

TANULMÁNY

Amikorra folyóiratunknak ez a száma megjelenik, Szegeden megnyitják a Magyar Nyelv Hete *rendezvénysorozatát. 1972 nyarán Szegeden rendezik a* II. Nemzetközi Magyar Nyelvész Kongresszust. *A* Tiszatáj *e két jelentős eseményre szeretné fölhívni olvasói figyelmét ezzel a tanulmány-összeállítással.* Hajdú *Péter professzor írása a ma nagyon divatos sumér—magyar nyelvhasonítással vitázik a tudomány érveivel,* Benkő *László főiskolai tanár a mai magyar nyelv kérdéseiről szól,* Czigány *Lóránt, a berkeleyi egyetem professzora, a magyar nyelv amerikai tanításának gondjait, föladatait vizsgálja,* Kiss *Dénes költő pedig a magyar nyelv finnugor rokonságát kutatja a költői képzelet és megérzés segítségével.*

HAJDÚ PÉTER

A sumér mítosz és a valóság

Nem mai keletű az a gondolat, hogy a magyar és a vele rokon uráli nyelvek genetikai kapcsolatban állhatnak a sumérral. Több mint egy évszázados előtörténete van ennek az elképzelésnek. Ami azonban eredetileg a sumér nyelv kutatásának kezdeti szakaszában legfeljebb merész ötlet volt, az később — bizonyos körökben — tényként kezelt „elmélet" lett, amelyet mindenféle szedett-vedett „bizonyítékkal" próbáltak elfogadhatóvá tenni. Főleg magyar magántudósok buzgólkodtak ezzel kapcsolatban, s ekképp valóságos mítosz alakult ki a magyar—sumér nyelvrokonság körül. Voltaképpen nem is kellene nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk ennek, ha csupán néhány fanatikus lélek mentálhigiéniai gyógytornája lenne a sumérozás. A sumér—magyar ideológia azonban napjainkban már járványosan terjedő szellemi betegség, amely a hazai sajtóban ugyan ritkábban jut nyilvánossághoz, de a nyugati magyarság körében annál inkább. Ennek következtében azután ez a tetszetős teória nemcsak a külföldi magyarság között burjánzik, hanem hazánk határain belül is teret nyer. Ez utóbbiban része van persze annak is, hogy a nyelvészeti népművelés (ha egyáltalán van ilyen) eddig kevés gondot fordított a sumér eredetünkkel kapcsolatos tanok bírálatára. Bizonyos fokig érthető is ez: a nyelvész hétköznapjai rövidek, és ezért nem szívesen hagy abba értelmesebb feladatokat a sumér igehirdetők ellenében. Amikor azonban azt kénytelen tapasztalni, hogy a téves tájékoztatás társadalmi méretűvé vált, akkor a szakfolyóiratokénál nagyobb nyilvánosságot kér.

*

Az a mezopotámiai terület, amely a történeti följegyzések szerint az i. e. III. évezredben Sumér néven vált ismeretessé, a régészeti leletekből ítélve korábban — már az i. e. V. évezredben is — lakott volt. E föld első telepeseit presuméroknak

nevezik: etnikailag nem sikerült őket meghatározni, annyi azonban bizonyos, hogy ők voltak a Tigris és az Eufrátesz vidékének első földművelői, halászai, állattartói és kézművesei, azaz Mezopotámia civilizálói. Benno Landsberger 1944-ben meggyőző érveléssel bizonyította, hogy a sumérok mezőgazdasági és kézműipari terminológiájuk nagy részét a presumér nyelvből vették át. A sumérok az i. e. IV. évezred második felében érkeztek ide korábbi, ismeretlen lakóhelyeikről: a jövevények etnikai és kulturális egybeötvöződése a helyi lakossággal igen szerencsés volt, s eredménye az lett, hogy Sumér nemcsak gazdasági és politikai hatalommá vált, hanem az egyetemes művelődéstörténet egyik legjelentősebb korszakát hozta létre. Ennek egyik legnagyobb vívmánya egy olyan írásrendszer kialakítása volt, amely elindíthatta a formális oktatást, megalapozott egy magas színvonalú irodalmat, és lehetővé tette a tudományok és művészetek fölvirágoztatását. Ezt a sumér ékírást a szomszéd népek, sőt a sumért túlélő későbbi népek is átvették: használták az elámiak, a semita akkádok (más néven: asszírok vagy babilóniak), elsajátították a perzsák, és nem kis mértékben ennek tulajdonítható, hogy a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben fölfedezték a sumér nyelvet, s emlékeit a többnyelvű feliratok segítségével elkezdték megfejteni.

A sumérok az i. e. III—II. évezred fordulóján elvesztették politikai hatalmukat: ez az ugyanott élő akkádok kezébe jutott. Ezt követőleg a sumérok etnikai és nyelvi önállósága is fokozatosan megszűnt. Egybeolvadtak a hatalomra került sémita akkádokkal. A sumér nyelv az i. e. XIX—XVIII. században voltaképpen már nem is volt használatban a köznapi érintkezésben. Tovább élt azonban a templom, az egyház nyelveként (nagyjából úgy, ahogy a latin is fennmaradt napjainkig a római katolikus egyház révén), mindaddig, míg Kyros az Óperzsa Birodalom részévé nem tette egész Mezopotámiát (i. e. VI. sz.).

A sumér írás legelső formájában kép-, illetve fogalomírás volt, amelyben minden jel egy többé-kevésbé konkrét tárgy képe. A fogalomírások általában bonyolultak: sok ábra szükséges hozzájuk, nehéz olvasni őket, és í. t. Szinte szükségszerű volt tehát, hogy a későbbiekben egyszerűsödtek a formák, csökkent a jelek száma, sőt ezek fogalomjelölő értékét hangjelölő képesség váltotta föl. Ezután tehát a jel nem az eredetileg jelölt fogalom helyett állt többé, hanem annak sumér (ill. később: akkád) hangalakját képviselte. Pl.: az „ország; föld; hegy" fogalmat eredetileg egy hármashalomhoz hasonlító ábra fejezte ki. Sumérül a szó így hangzott: *kur*, s a jel leegyszerűsödésével szótagértékben kezdték el használni. Az akkádok ugyanezt a jelet alkalmazták a saját nyelvük *matu* „ország", *iristu* „föld", *sadu* „hegy" fogalmainak a jelölésére, de emellett megtartották a jel sumérből származó *kur* szótagértékét is, sőt a fenti akkád kifejezéseken alapuló *mat, sad* hangértékkel is felruházták, és mint szótagértékű jeleket alkalmazták más fogalmakat jelölő szavak írásában. Polifon írásnak nevezik az ilyet, ahol az írásjeleknek többféle olvasata lehetséges. Az olvasás könnyítésére pedig különféle determinatívumokat és egyéb kiegészítő jelzéseket alkalmaztak.

*

Elgondolható, hogy a sumér és akkád ékírásos táblák mai olvasata mennyi problémát okoz. A feliratok helyes olvasása és értelmezése kényes dolog, nagy hozzáértést kíván. A sumér—magyar rokonság apostolainak viszont általános jellemzőjük, hogy az ékírás paleográfiai és nyelvészeti vizsgálatában járatlanok. Adataikat másodkézből veszik, hitelességük ellenőrzésével nem foglalkoznak. A legjobb esetben A. Deimel szótárához folyamodnak, de ezt is kritika nélkül használják, holott szakkörökben tudott, hogy ez a mű csak óvatossággal kezelhető. Az ebből származó bajokat egy példán mutatom be. A példát Zakar András „Sumerian—Ural-Altaic Affinity" című kutatási beszámolójából veszem, amely a Current Anthropology 1971. évf.-ban jelent meg. Itt többek között a magyar *fej, fő* és a finn *pää* szavak rokonaképpen említi a szerző a sumér *pa* alakot. A külsődleges egyezés valóban meg-

lepő annak, aki nem tudja, hogy minél kevesebb hangból áll egy szó, annál könnyebb hozzá alaki megfelelőt találni egy másik nyelvből. Ámde, ahogyan azt az említett íráshoz fölkért hozzászólók — megannyi érdemes szakember — egybehangzóan megállapították, a sumér *pa* jelentése nem „fej", hanem „lomb" és „szárny". Más szóval ennek a *fej* rokonságába állítása jelentéstanilag kockázatos. Egyébként a „fej" testrésznév így hangzott a sumérban: *sag*. Zakar tévedése abból adódhat, hogy a sumér *pa* jelét szokták alkalmazni a „főember, főnök" jelkomplexusában, csakhogy ebben a jelentésben a jel helyes olvasata: *ugula*. Hozzátartozik a dologhoz, hogy Zakar más helyütt a sumér „lomb; szárny" jelentésű *pa* szót a magyar *fa* és finn *puu* szavakkal veti egybe, s ezzel a kétirányú egyeztetéssel egyedülálló jelentésfejlődési spekulációkra ad lehetőséget.

A sumér—magyar rokonítás másik jellemzője a finnugrisztikai és magyar nyelvészeti tájékozatlanság. A legszebb példákat erre az ausztriai Csőke Sándor adja, aki sokszorosításban terjesztett német nyelvű tanulmányában csupa hangutánzó vagy nyelvújítási magyar szóhoz állít többé-kevésbé hasonlatos sumér gyököket. Csőke *minta* szavunk előzményének véli a sumér *min* „kettő, mindkettő; ismétlés" jelentésű szót. Az egybevetés jelentésbeli nehézségeitől tekintsünk most el (bár azt hangsúlyoznunk kell, hogy az etimológiai kutatásban a hangalaki összefüggések felismerése mellett a szemantikai komponens az egyeztetés másik nélkülözhetetlen fő pillére), s foglalkozzunk csak a *min* és a *minta* formai viszonyával: az első szótag gyönyörűen egybecseng a sumérral, a másodikkal azonban (*-ta*) nem tudunk mit kezdeni. Csőkénél azonban módszertani elv, hogy csak a magyar szó első szótagját, vagy első két hangját egyezteti sumér gyökökkel, a második és további szótagok nem számítanak. És persze nem érdekli a magyar szótörténet sem. Pedig jelen esetben ez nem is lenne érdektelen. A *minta* első előfordulása 1772-ből származik, és elég nevezetes szó, mert ez nyelvünk egyetlen lapp jövevényszava. Sajnovics János, a lapp—magyar nyelvrokonság kutatója kezdte meghonosítani a lapp *minta* és a magyar *mint a*... (hasonlító kötőszó + határozott nevelő) összecsengése alapján. Az ő nyomán terjedt el magyar szóként a *minta* mai jelentésében. Holott a lapp *minta* egészen mást jelent, nevezetesen „pénz; érem" jelentésű, csakhogy Sajnovics előlött átsiklott. A lapp *minta* egyébként norvég jövevényszó (vö. német *Münze*, latin *moneta* stb.). Bízvást alkalmazhatjuk Csőkének erre a szómagyarázatára is a postai szakkifejezést: minta érték nélkül. Egyébként ezek az etimológiai minták a 18. század etimológiai színvonalát sem ütik meg. A sumér—magyar egyeztetések pedig mind ilyenek.

Szinte törvényszerű, hogy az ilyen szóegyeztetésekben nem lehet hangtörténeti rendet alkotni, az egyeztetések tagjai között tapasztalható hangmegfelelések a legnagyobb káoszt mutatják. A sumér *s* hangnak Csőke magyar példáiban a következő hangok felelnek meg: *s, sz, z, zs, c, cs, h, l, t,* a sumér szóbelseji *d* helyén a magyarban viszont egy-két kivétellel minden magyar mássalhangzó felvonul. Ezt azért említem, mert a rokon nyelvek etimológiailag egybekapcsolható szavai között bizonyos feltételekhez kötött szabályos eltérések, ill. egyezések állapíthatók meg, amelyeknek jó része a nyelvek külön életének sajátosságaiból adódik. Ilyeneket azonban a sumér—magyar egyeztetésekben nem találunk. E hangtörténeti összevisszaságot Csőke ekképp hidalja át: „Természetesen a sumér hangok ugyanolyan feltételekkel változnak magyarrá, mint a világ minden nyelvében, így hát ugyanazon hangtörvények érvényesek, mint a magyar—urálaltaji nyelvterületen." Az idézetnek minden szavához lehetne észrevételt fűzni. A belőle kihámozható gondolat pedig — a hangtörvények örökérvényűsége — nyelvészeti szempontból egyenesen tarthatatlan. Persze egyben önmagának is ellentmond e tétel, mert noha univerzálisnak minősíti a hangtörvények érvényesülését, a konkrét hangtörvényeket mégis a „magyar—urál-altaji nyelvterület"-hez tartozóknak véli. Nem akarok a nyelvhasonlítás módszertanának részleteibe bocsátkozni, annyit azonban egy nyelvszakos diák is tud, hogy a hangtörvények (vagy alkalmasabb elnevezéssel hangfejlődési tendenciák) meghatározott térben (nyelvben, nyelvjárásban) és időben is korlátozva érvé-

nyesülnek, s kombinációik, érvényesülési rendjük és hatósugaruk minden nyelvet sajátosan specifikál.

*

Ide kívánkozik egy anekdota. Lotz János ismert washingtoni nyelvészprofesszort fölkereste egyszer Bobula Ida, a sumér—magyar rokonsági mozgalom egyik vezéralakja. Jó hírrel érkezett: 1000 sumér—magyar szóegyezést sikerült találnia a rokonság bizonyítására. Lotz gyanúsnak vélte a tömeges szóegyezést: „Kedves Ida, inkább lenne csak 300, de jó!" S erre Bobula válasza: „Nézze, itt hagyom mind. Aztán majd válogassa ki belőle azt a 300-at."

A dolog vége az lett, hogy Lotz kénytelen volt 1952-ben igen kemény bírálatban részesíteni Bobulát és a sumérizmust.

*

A sumér—magyar nyelvrokonság régebbi és újabb irodalmáról adott kritikai áttekintést Papp László kollégám a Magyar Nyelvőr 1970. évfolyamában és rövidebben a Magyarország 1971. évi 7. számában. Magam a JATE kiadványában, a Néprajz és Nyelvtudomány 1969. évi füzetében írtam főleg a külföldi emigrációban élő műkedvelő őstörténészekről „Új hazát találtak, őshazát keresnek" címmel. Az e helyütt tárgyaltakat megismételni nem akarom, viszont az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánlom e közleményeket. Részletesebben kell azonban foglalkoznom Zakar András fent említett dolgozatával, melynek teljes szövege magyarul a svédországi Södertäljeben jelent meg 1970-ben. „A sumér nyelvről" címen sokszorosításban kiadott füzetke az Északi Vártán című sorozat 39. száma.

Zakar a művelt és tárgyalóképes suméristák közé tartozik, aki a modern nyelvtudomány egy újabb módszerét, az ún. glottokronológiát alkalmazza a sumér—magyar teória érdekében.

A glottokronológiai eljárást az ötvenes évek elején M. Swadesh kezdeményezte, majd D. H. Hymes munkálta tovább. A módszer lényegét abban lehetne összefoglalni, hogy a nyelvek önálló létének korát a szókészlet statisztikai vizsgálatával iparkodik meghatározni. A gondolatmenet alapja az, hogy a nyelvek szókészletének az alaprétege hosszabb időtávon belül egyenlő mérték szerint változik. Egyesek szerint 1000 évenként 100 alapszóból 86 marad meg, mások szerint csak 81, a többi pedig új elemekkel cserélődik ki. Általában a 86%-os megmaradási rátát szokták leggyakrabban használni, s Zakar is ennél köt ki. Gyakorlatilag a vizsgálat úgy bonyolódik le, hogy 100 vagy 200 szavas szólistákat állítanak össze (ezek az alapszókincset reprezentálják) és megnézik, hogy pl. két rokon nyelvben a lista szavai milyen mértékben közös eredetűek. Egy alapnyelv két származéknyelve közül mindkettő az alapszókészlet 86%-át tartja meg 1000 év elteltével. Az viszont nem várható, hogy mindkét nyelvben ugyanaz a 14% cserélődik ki, s ezért a két származéknyelv megmaradt közös szókészlete 1000 év alatt a 86%-nak a 86%-a lesz (= 74%). Értelemszerűen a közös szavak aránya két rokon nyelvben az alapnyelvből való kiválást követő 2000 év múltán 55%-ra, 3000 év múltán 41%-ra, 4000 év múltán 30%-ra, 5000 év múltán 22%-ra, 6000 év múltán 16%-ra, 7000 év múltán 12%-ra csökken. A számítások elvégzésére egy logaritmikus képletet dolgoztak ki.

Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a glottokronológiai eljárást *rokon nyelvek* különélésének meghatározásában alkalmazták.

Zakar András a Hymes-féle 100 szavas teszttel kísérletezik, az abban megadott jelentésekhez magyar (valamint rokon nyelvekbeli és török) meg sumér szavakat rendel. Itt máris joggal jegyezhetnénk meg, hogy a sumért és az urálit meg az altajit egy hajdani alapnyelv elágazásainak vélve a módszer tulajdonképpen uráli és altaji alapalakoknak a sumér mellé állítását követelné. Ez lehetséges is volna uráli viszonylatban; rekonstruált altaji, pláne urál-altaji formák azonban nincsenek, hiszen az altaji nyelvrokonság is voltaképpen csak hipotézis: ez is mutatja a vál-

lalkozás reménytelenségét. Lépjünk azonban tovább. Zakar tesztelése azt eredményezi, hogy 100 szóból 63 (az angol változat szerint: 57) sumér—urál-altaji egyezés mutatkozik. Ez — szerinte — a sumér és az urál-altaji közvetlen rokonságának bizonyítéka.

Ám arról megfeledkezik a szerző, hogy a glottokronológia célja nem az, hogy a nyelvek rokonságát bizonyítsa. Erre a feladatra ez a módszer nem alkalmas, nem is vállalkozik reá. Ha a glottokronológiával rokonságot bizonyítani lehetne, akkor az alapul vett szólistán a magyar szavak mellé akár német megfeleléseket is állíthatnánk. Tíz percet szántam egy ilyen kísérletre, s ennyi idő alatt 12 német megfelelőt sikerült találnom a Zakar-féle lista magyar szavaihoz, természetesen a suméros szakirodalomtól elsajátított szóhasonlítási eljárással. Ebből a 12%-os magyar—német egyezésből arra lehetne következtetnünk, hogy a két nyelv 7000 évvel ezelőtt vált el egymástól... Tekintsünk el ezúttal attól a követelménytől, hogy a glottokronológiai tesztekben csak bebizonyítottan rokon nyelvek szavait szabad egymás mellé állítanunk. Fogadjuk el átmenetileg, hogy a sumér és a magyar csakugyan rokon nyelvek. Mit bizonyítana ebben az esetben a szavak 63, ill. 57%-os egyezése? Azt, hogy a két nyelv 2000—1800 évvel ezelőtt vált el egymástól. Az eredmény azért meglepő, mert a sumér e dátumot 1500—2000 évvel megelőzően kihalt.

Zakar András persze észreveszi ezt az ellentmondást, és kijelenti, hogy nem a sumér elméletben van a hiba, hanem a glottokronológia módszerében: ti. sok ezer évvel ezelőtt szerinte nem 86% volt a szókészlet megmaradási aránya, hanem ennél nagyobb. A megmaradási érték Zakar véleménye szerint az időben visszafelé haladva fokozatosan növekszik. Az eddigiekben azt láttuk, hogy Zakar a glottokronológiával olyant akar bizonyítani, amire ez a módszer nem hivatott, s ennek érdekében fenntartás nélkül helyesli a módszert. Amikor azonban számításai lehetetlen időpontot eredményeznek, akkor feladja a glottokronológia alapelvét. Sajátos ez az önhatalmú alkalmazása és módosítása a glottokronológia elveinek, amely mellett majdhogynem elhanyagolható, de nem érdektelen mozzanat, hogy a szerző tudomást sem vesz a glottokronológiát ért bírálatokról. Márpedig ezek a dolog lényegét érintik. Főleg a szókészlet arányos változásának általános voltát vonják kétségbe a glottokronológia bírálói, de rámutatnak azokra a nehézségekre is, amelyek a tesztbe felvett szavak kiválogatásával és azonosításával kapcsolatban jelentkeznek, s amelyek jelentős eltéréseket vonhatnak magukkal az abszolút időrendben. Tegyük hozzá még, hogy az eljárás matematikai megalapozása sem kifogástalan, s mindezen nehézségek együttesen idézték elő a glottokronológia háttérbe kerülését. Az ötvenes években még divatos eljárást ma már egyre kevésbé alkalmazzák genetikai összefüggések időrendjének meghatározására.

*

Zakar András időnként szívesen hivatkozik nyelvészeti munkákra is. Olykor engem is idéz, de önkényesen és eltorzítva értelmezi azt a gondolatot, amelyet egyetemi tankönyvemben a preuráli kor esetleges déli kapcsolatairól kifejtettem. Megtévesztők ezek a hivatkozások azért is, mert a kívülállónak könnyen az a benyomása támadhat, hogy Hajdú Péter egyetért Zakar Andrással, vagy éppenséggel a sumér nyelvrokonság ügyével. Az ilyen értelmezés ellen tiltakoznom kell, akárcsak az ellen a ferde tálalás ellen, amely már nemcsak engem érint, hanem Dolgopolszkij szovjet nyelvészt is. Szóba kerül ugyanis Orbán Árpád zűrzavaros „3, 4 és sokszöges nyelvösszehasonlítási, szóeredet-vizsgálati módszere", s ezzel kapcsolatban Zakar arra céloz, hogy Dolgopolszkij is, én is elfogadjuk Orbán módszerét. Tankönyvemben egy helyütt ezt írom: „Könnyen belátható, hogy sokkal hamarabb találunk két nyelv között egy-egy hasonló hangalakú és jelentésű morfémát, mint 3—4 vagy még több nyelv között. Három nyelv közötti véletlen egyezés előfordulási valószínűsége a két nyelv közötti egyezés valószínűségének a négyzete..." Amit itt és a következőkben kifejtek, az egy általánosan ismert nyelvhasonlítási tétel új

formája: a kaliforniai Stanford Egyetem professzora, J. Greenberg fogalmazta ezt valahogy így 1952-ben. Erre utalok is. Orbánt azonban nem vállalom sem előzményül, sem mintaképül, s ezt kijelenthetem a gyanútlan, mit sem sejtő Dolgopolszkij nevében is.

Hadd említsek még egy hivatkozást. Zakar megemlíti, hogy Hasan Eren ankarai nyelvész új török etimológiai szótárában „nagyszámú közös török—magyar—sumér közös eredetű szóra mutat rá", ami azért sántít, mert Hasan bey szótára még nem jelent meg, s így Zakar aligha tudhatja, mi van benne. Hasan Erent viszont harminc éve ismerem, és attól félek, hogy Zakar csalódni fog várakozásában.

*

A sumér nyelvrokonságot mindenki máshogy képzeli el. Zakar pl. azon az álláspontón van, hogy a magyar ősnyelv három ágból szövődött, mégpedig a finnugor, az őstörök (= altaji) és az ős-szittya (= proto-szkíta) ágakból, melyek mindegyikében felfedezhetők a sumér gyökök. Ha tudjuk, hogy a szkíták iráni nyelven beszélő nomád törzsek voltak, akkor a Zakar-féle hipotézis indogermánokat is belevon a törökökön kívül a rokonság körébe. Másképp vélekedik a felsőőri Nagy Sándor, aki 1969-ben megjelent könyvében („A magyar nép kialakulásának története") arra az eredményre jut, hogy a honfoglaló magyarság ótörök nyelven beszélt és a Kárpát-medencébe érve keveredett a 9. században ott még élő, Mezopotámiából menekült sumérokkal. Egyébként Csőke Sándor szerint sem tűntek el a sumérok nyomtalanul: kolonizálták Eurázsia nagy részét, s minden uráli és altaji nyelv tőlük származik. Ezeknek a cifra elméleteknek az olvastán már azon sem ütközünk meg, amikor megtudjuk, hogy Balassi Bálint a sumér költőket utánozta (így: Gosztonyi Kálmán az Ahogy Lehet 1955. februári számában). Méghozzá 3 évszázaddal a sumér nyelv felfedezése előtt!

*

Mi hát a nyelvtudomány álláspontja? Lehetséges-e a rokoni viszony a sumér nyelv és a magyar, illetve annak egy nagyon régi előzménye (azaz az uráli, preuráli alapnyelv) között? Elméletileg ez éppenséggel nem volna lehetetlen, de gyakorlatilag nem aktuális és nem értelmes a kérdés ilyen felvetése. A sumérokkal való rokoni kapcsolat teoretikus lehetősége abból a nyelvészeti princípiumból következik, amely szerint lehetetlen két tetszőleges nyelvről bebizonyítani, hogy nem rokonok. Helytelen volna tehát elvi szempontból eleve elhárítani az uráli—sumér rokonság ötletét, még akkor is, ha az empíria ellene szól. Tapasztalataink pedig ilyen tekintetben nem éppen biztatók. Az amatőr nyelvészek argumentumai silányak, nincsen hitelük. A sumér nyelv szerkezetének agglutináló jellege a nyelvrokonság szempontjából semmitmondó tény. Hozzávehetjük mindehhez az áthidalhatatlan történeti nehézségeket. Az észak-uráli finnugor társadalom és Mezopotámia sumér kora hozzávetőlegesen azonos időszakaszra esik (i. e. IV—III. ezred), de a földrajzi távolság a két terület között annyira számottevő (légvonalban 3500—4000 km), hogy kontaktus közöttük szóba sem jöhet. Ugyanilyen mély a szakadék a két társadalom művelődési állapotában: a neolitkori halász-vadász társadalommal egy fejlett földművelléssel, sőt városi civilizációval rendelkező nép áll szemben. Azt pedig, hogy a sumérok honnét érkeztek Mezopotámiába, meg hogy a finnugorság hogyan került az őshazának tekintett Urál hegységbe, most még találgatni is bajos és felesleges lenne. A gyakorlati megfontolások és tények tehát arra figyelmeztetnek, hogy *az uráli nyelvek rokonsága a sumérral megalapozatlan,* és elméletileg is csak akkora a valószínűsége, mint amekkora pl. a sumér és a maláj—polinéz nyelvek rokonságáé lenne.

BENKŐ LÁSZLÓ

Következetlen-e a nyelv?

Egy matematikus barátom nemrég világos okfejtéssel megmagyarázta, „milyen rendszertelen az ún. nyelvi rendszer". Tételét bőséges példaanyaggal támogatta. Ilyen érvei voltak:

a) A *víz* szónak tárgyesete *vizet,* többes száma *vizek;* a *híd* szónak ugyanilyen toldalékolásában azonban *a* hangot találunk: *hidat, hidak.*

b) A tréfás szójátékként is emlegetett *szamár, tanár* szók még nagyobb eltérést mutatnak: *szamarat,* de *tanárt,* illetőleg *szamarak,* de *tanárok.*

c) Ha kimegyek a szobából, kalapot teszek a fejem*re.* De a nóta szerint „Kalapom fejem*be* vágom".

d) Ugyancsak egy nótasor szerint „Addig iszom, míg a világ világ lesz." (Én egyáltalán nem iszom szeszes italt — tette hozzá nevetve —, tehát a nótát csak a nyelvtani szerkezet kedvéért idézem.) A közmondásban meg „Addig jár a korsó a kútra, míg el *nem* törik." Ki tud itt eligazodni?

e) Vagy Petőfi, vagy József Attila nem tudott magyarul. Petőfi ugyanis így énekelt: „A virágnak megtiltani nem lehet, hogy *ne* nyíljék..." József Attila viszont azt kérdezi: „Ki tiltja meg, hogy elmondjam..."

f) A *zöld* szó az Értelmező Szótár szerint is jelenthet „éretlent". Az éretlen szilva piros, tehát a kék szilva piros, mikor zöld. Mi ez, ha nem feje tetejére állított logika?

g) Hát még a helyesírás!

Matematika szakos tanár — három szó, *matematikatanár* egy szó; *Marx tér* kötőjel nélkül, *Marx-idézet* kötőjellel írandó. Ki tud ebben kiokosodni?

Míg ezt a precízen összeállított listát hallgatom, arra gondolok, vajon olvasta-e barátom a Helyesírási tanácsadó szótár bevezetőjét, amelyből megtudhatja, hogy a budapesti Keleti pályaudvar neve négyféleképpen is írható — helyesen.

A panaszlajstromnak azonban még nincs vége.

h) Itt vannak a nyelvi bizonytalanságok, az így is lehet, úgy is lehet ingadozások: a Kati és Jóska *elment* vagy *elmentek,* szíveskedj*en* vagy szíveskedj*ék, csend* vagy *csönd* félék még hagyján. De ha valaki azt mondja, *kifestettem* a lakásomat, nem tudom, hogy ezt a munkát iparossal végeztette, vagy a „csináld magad" mozgalom lelkes tagjaként működött. Akkor is zavarban vagyok, ha azt hallom valakiről, hogy *paraszt.* Hiszen nem tudom, hogy egy becsületes tsz-tagról vagy egy neveletlen, durva fráterről van-e szó.

Hol van mindezekben a logika? Barátommal együtt gyakran kérdezik mindazok, akik egy kicsit mélyebben, egy kicsit gondosabban akarják nyelvi köntösbe öltöztetni gondolataikat.

A kérdés nagyonis jogos, hiszen az iménti felsorolás korántsem teljes. Ha végiglapozunk egy nyelvtankönyvet, nyelvi kérdésekkel foglalkozó akár szaktudományi, akár népszerűsítő munkát, mindegyikben bőséggel találunk olyan adatokat, amelyekkel súlyosbíthatjuk a vádat a nyelvi következetlenséget bizonygató perben.

Még a nyelvtudomány művelői sem egyformán vélekednek e kérdésben. Van, aki a kívülállók szigorával (vagy elfogultságával) bírálja a nyelvi jelenségeket. „...a nyelv nagyon bonyolult, és sok benne a következetlenség, azonkívül sok benne az átmeneti kategória és sok az egyedi, individuális alakzat." (Károly Sándor, Általános és magyar jelentéstan. Bp. 1970. 31.)

E sorok célja sem az, hogy az elmarasztaló véleményekkel, vádakkal szemben mindenáron valamiféle mentséget kereső, felmentésért kardoskodó védőügyvéd szerepét játsszam. Sokkal inkább a tout comprendre, c'est tout pardonner elv alapján

az ún. nyelvi következetlenségek nyitjára próbálok rámutatni. Azoknak a sokszor valóban igen szövevényes, kanyargós ösvényeknek a nyomát követem, amelyek, ha nem szüntetik is meg a kételyt, legalább megvilágítják egy-egy valóságos vagy látszólagos nyelvi következetlenség létrejöttét, és egy kis bepillantást engednek a valóban bonyolult nyelvi gépezet működésébe.

Nincs szükség arra, hogy visszamenjünk Ádámig és Éváig. A nyelv általános törvényszerűségeinek taglalása nem mindig segít, még kevésbé meggyőző. Azokat az alaptételeket, amelyek a nyelvi fejlődés tekintetében, a nyelvi következetlenségek magyarázatában is jelentősek, s amelyek a nyelv és társadalom szoros kapcsolatának tükrében mutatkoznak meg, már amúgy is feltárták a marxizmus klaszszikusai.

A századeleji híres svájci nyelvészre, Saussure-ra hivatkozva sokszor idézzük a nyelvi jelenségek vizsgálatában a sakkhasonlatot is, amely szerint a nyelvi rendszer (nyelvtan) megfelel a sakkjáték szabályainak, a nyelvi jelek felhasználása, a beszédben való alkalmazása pedig a sakkfigurák mozgatásának, az egyes játszmáknak. Ez a sakkhasonlat valóban jól kifejezi a nyelvhasználat sokféle lehetőségét, kombinatív hajlékonyságát, csaknem végtelen rugalmasságát. Ám van egy lényeges különbség a nyelv és a sakk között: a sakkjáték szabályai létrejöttük óta változatlanok. A nyelv szabályai viszont — akárcsak a társadalom jogi vagy erkölcsi törvényei — maguk is változnak a változó idővel együtt. Ezért a nyelvet nem tekinthetjük úgy, mint élettelen tárgyat. Ha már a hasonlatok világában mozgunk (s a modern korban egyre nehezebb kilépni ebből a bűvkörből), a nyelvet — bizonyos vonatkozásaiban — sokkal inkább a mozgó, fejlődő biológiai lényekkel vagy valamilyen vegyi folyamattal vethetnénk egybe, mintsem a világnak mozdulatlan, változatlan elemeivel.

Ehhez még hozzáfűzök annyit, hogy amint nincs a világon két egyforma biológiai egyed, ugyanúgy nincs a nyelvi valóságban, a beszédben sem két tökéletesen azonos közlés, megnyilatkozás; ahogyan tehát egy egyéniség sem ábrázolható pontosan általános vonásokkal (ezt jól tudjuk a sematikus irodalomszemlélet korszakából), jóllehet azokból szövődik össze, ugyanúgy a nyelv vagy a nyelvi fejlődés általános, tipikus jegyeiből sem szintetikus úton jönnek létre az egyes nyelvi tények. Szükségszerűen kudarcba kellett fulladnia tehát az olyan vállalkozásnak — volt ilyen kísérlet —, amely Shakespeare egyes stíluselemeinek feltárásával akart új shakespeare-i drámát alkotni. (A Faustoknak sem sikerült homunkuluszt létrehozni.)

Mint az előbbi idézet is jelezte, a nyelvi rendszer igen bonyolult. Hogy eligazodjunk benne — akár a következetlenség nyomában járva, akár másként —, külön-külön kell kibogoznunk az egyes szálakat.

A *vizet, hidat* esetben egyszerű a dolog. A mai nyelvhasználatnak ez a következetlensége rögtön eloszlik, ha visszapillantunk a nyelv történeti távlatába. Minden iskolás gyerek megtanulja a párokba rendeződő magas és mély magánhangzókat *(ü—u, ö—o, e—a)*. Nyelvünk egy régebbi korszakában a mai magas *i*-nek is volt mély (veláris) párja. Ennek használata azonban megszűnt az idő folyamán (ahogyan pl. az egykor *ly*, hangnak is csupán a konzervatív helyesírás őrzi nyomát — sok kisdiák bosszúságára). Emlékét azonban mai napig jelzik a *hidat*-féle, eredetileg egy hangrendű, ma vegyes hangrendűnek minősülő szóalakok.

Hasonlóan csupán látszólagos a következetlenség a *tanár, szamár* szók toldalékolásának eltérésében is. A *szamár—szamarat* esetében megőrződött tőváltakozás szabálya is már a múlté. Újabb keletkezésű szavaink nem követik; így a *tanár* sem.

A nyelvi alakulás szövevényébe, mintegy vegykonyhájába enged betekinteni a *kalapot fejemre, fejembe*-féle kettősség. A határozók rendszere egyike a nyelv legdúsabban hajtó, legbujábban szétágazó jelenségeinek. Az iskolában úgy tanuljuk, hogy a határozó a cselekvés, történés, létezés valamely körülményét fejezi ki. Minthogy a cselekvésnek, történésnek vagy létezésnek rengeteg körülménye lehet, rengeteg határozófajta alakult és alakul napjainkban is. A sokféle határozó kifejezésére sok viszonyító jelet (ragot, névutót stb.) használunk. Elsősorban persze a legrégibb, legkézenfekvőbb és legkonkrétabb körülményt jelölő határozónak, a helyhatározó-

nak keletkezett egész sor kifejező eszköze, amelyeket aztán felhasználunk sok más határozó jelölésére is: *Szegedtől Pestig hosszú az út; Hétfőtől szombatig hosszú az idő* (Mészöly Gedeon egykori példája). A helyviszonyok tekintetében a közismert *hol, honnan, hova* kérdésre felelő irányhármasság mellett meg szoktuk különböztetni a bel- és külviszonyt is aszerint, hogy valaminek a belsejében vagy rajta kívül levő helyen történik valami (*szekrényben; szekrényen* vagy *szekrény mellett*). A *fej* és *kalap* esetében nyilvánvalóan csakis külviszonyról lehet szó. A *-ba, -be* belviszonyt jelölő toldalék használata tehát itt következetlen. Valóban az volna, ha ezt a *-be* ragos szóalakot használnánk a kalappal történő minden cselekvés helyviszonyának jelölésére. De figyeljük csak meg, mit is csinálunk a kalappal! Akárhogyan tehetjük, illeszthetjük, de mindig csak a fejünk*re*. Ha viszont *vágjuk, csapjuk,* akkor fejünk*be;* tehát olyankor, amikor egy igen erőteljes mozgást, szinte a belehatolást érzékeltető cselekvésről van szó, akkor belviszonyt jelölő toldalékot használunk. Ezzel is jelezve a cselekvés fokozott intenzitását. (Ugyanígy: *oldalba lök* vagy *vág* valakit.) A kül- és belviszony váltogatása tehát igen finom árnyalatnyi jelentéskülönbségek kifejezésére, érzékeltetésére használható fel. Egyébként is kül- és belviszony határán — mint általában a szomszédos nyelvi jelenségek közt — nincs szigorúan őrzött sorompó, gyakoriak az átmenetek.

Hasonlóan finom, árnyalatnyi megkülönböztetés rejlik a korhelynótában és a korsós közmondásban kifejezett cselekvések között. Az *addig iszom* esetében két, egyszerre induló, párhuzamosan haladó és együttesen megszűnő cselekvésről, ill. folyamatról van szó. Ezzel szemben a kútra járás megszűnik abban a pillanatban, amikor a korsó eltörik, vagyis itt az *addiggal* kifejezett párhuzamosság csak negatíve érvényes: az egyik történés (összetörés) bekövetkeztével megszűnik a másik (a kútra járás). A látszólagos következetlenség tehát nagyon finom logikai megkülönböztetést takar.

Akik még a régi, latin—görög grammatikával zsúfolt iskolából kerültek ki, megtanulták a litótész törvényét, azt, hogy a kettős tagadással erős állítást fejezünk ki. Ez a tétel sok idegen nyelvben érvényes. A magyar nyelvben azonban más a helyzet. Nyelvünk az egyszeres tagadás mellett lehetővé teszi a tagadás fokozását; többszörösen is tagadhatunk valamit anélkül, hogy tagadásunk állítássá válna: a) *nem iszom szeszes italt,* b) *nem iszom semmiféle szeszes italt,* c) *sohasem iszom semmilyen szeszes italt sem.* Ugyanígy tiltásban: *ne zavarjanak, ne zavarjon senki, ne zavarjon senki sem.* Ezek a fokozatok a tagadás, tiltás körébe vágó szókkal, kifejezésekkel kapcsolatban alkalmazhatók. József Attila tehát a tiltásnak egyszerű (egyszeres), Petőfi fokozott (többszörös) formáját használja.

A kék vagy zöld szilvás szójáték — úgy hiszem — nem annyira nyelvi, mint inkább természetrajzi kérdés. Efféle játékosan hangzó, de nem következetlen szabály még a komoly matematikában sem ismeretlen, hiszen kátharmadnak a háromnegyede egyketted.

Nehezebb megbirkózni a helyesírási kérdésekkel. Ha valahol, úgy itt valóban lehet következetlenségekről beszélni. Ám ezeknek a következetlenségeknek jó része megszűnik akkor, ha figyelembe vesszük azt a legtöbbször elfelejtett alapelvet, hogy a helyesírási rendszer nem az egyes közlésekben, mondatokban kifejezett t a r t a l o m, hanem a bennük alkalmazott nyelvtani s z e r k e z e t alapján alakult ki, ill. ahhoz igazodik.

Egy nemrég elhunyt kiváló tudósunk hévvel magyarázta az alábbi két mondat teljes tartalmi azonosságát: „F. hó 9-én kelt levelére hivatkozva, értesítem..." és „F. hó 9-én kelt levelére hivatkozással értesítem..." Kétségtelenül igaza volt. Csak abban tévedett, hogy a tartalmi azonosság alapján akarta a helyesírást — közelebbről a vessző használatát — szabályozni. Az első esetben ugyanis a *hivatkozva* alaptagú igeneves szerkezet mint tagmondat értékű szókapcsolat vesszőt von maga után. A második mondattípusban a *hivatkozással* szó az *értesítem* állítmány határozója, közvetlen bővítménye, azzal alkot egy szószerkezetet, tehát indokolatlan, sőt helytelen volna őket egymástól vesszővel elkülöníteni.

A helyesírás alakulását irányító nyelvi, nyelvtani szabályok — akárcsak a társadalmi élet írott vagy íratlan törvényei — gyakran keresztezik egymást. Így jönnek létre azok a furcsa esetek, amilyenekre a *Keleti pályaudvar* különféle írásmódjai mutatnak kitűnő példát.

A nyelvi alakulásnak ezekből a kereszteződéseiből, a fejlődés útjának egyenlőtlenségeiből származnak azok az ingadozások, illetőleg kettősségek is, amelyek sokszor kételyt támasztanak bennünk, bizonytalanságot okoznak a nyelvhasználatban. A nyelvi alakulásnak ezek a hajtásai a szakembert óvatossá, a kívülállót türelmetlenné teszik. Ámde a nyelvnek ezzel a nagy választékot kínáló bőségével szemben elhangzó panaszok olyanfélék, mint amikor valaki a ruhákkal zsúfolt szekrény előtt állva, nem tud mit magára ölteni.

Ezzel a válogatással a nyelvi következetlenségek területéről átlépünk a nyelvi kiválasztásnak, más szóval a stílusnak a kérdéskörébe.

Erről azonban majd máskor!

CZIGÁNY LÓRÁNT

Nyelvünk a világban

A KÜLFÖLDI EGYETEMI MAGYARTANÍTÁS GONDJAIRÓL

„A JÓINDULAT MEGNYERÉSE"

Megtisztelő és felelősségteljes feladat a *Tiszatáj* szerkesztőségének kérése: tájékoztatni a hazai közönséget a külföldi egyetemi magyartanítás gondjairól. Mivel az utóbbi években egyre gyakrabban esik szó a hazai sajtóban az ország határain kívül élő — főként a nyugati országokban letelepedett — magyarok ügyes-bajos dolgairól, anyanyelvi műveltségük ápolásáról, s arról, hogy tudatuk „szinkronba kerüljön" a hazai valósággal, kétségtelen alkalmas a pillanat, hogy a magyar nyelv és irodalom egyetemi szintű oktatásának néhány külföldi problémáját is áttekintsük. Annál is inkább, mert máris jelentkeznek olyan nézetek, melyek szerint az egyetemi oktatás *csak* része a külföldi magyarokkal kapcsolatos problémakörnek. Írásomban azt szeretném kifejteni, hogy melyek a külföldi magyaroktatás sajátos nehézségei, milyen kapcsolatban van a már külföldön született, de a magyarsággal mégis érzelmi kapcsolatban levő ún. második és harmadik generációs magyarok magyarságtudatának kialakításával, s milyen támogatást nyújthat, illetve kellene nyújtani az otthoni hivatalos szerveknek — gondolok itt elsősorban az MTA Irodalomtudományi, Nyelvtudományi, Történettudományi Intézeteire, a Kulturális Kapcsolatok Intézetére és talán a Magyarok Világszövetségére is — a külföldi magyartanítás hatékonyabbá tételéhez.

TÖRTÉNETI KÖZELÍTÉSMÓD

Az idén lesz 180 esztendeje, hogy 1792-ben Vályi K. Andrást kinevezték a magyar nyelv és irodalom rendes tanárának a pesti egyetemre. Következik ebből, hogy a magyar nyelv és irodalom mint *egyetemi diszciplína* hosszú múltra tekinthet vissza. Az egyetemi oktatás hagyományának ezt az aspektusát mi sem helyezi elő-

nyösebb megvilágításba, mint az összehasonlítás: az angol felsőoktatásban például *később* vezették be a nemzeti nyelv és irodalom tanítását. Ezek ellenére első megfigyelésként szeretném kiemelni, hogy a magyartanításnak külföldön alig vannak hagyományai. Nemcsak azért, mert a 180 éves múlt csak a pesti egyetemre vonatkozik, hiszen a hazai egyetemek — ahol a magyar nyelv és irodalom oktatása folyik — mind későbbi alapításúak, hanem főként azért, mert a magyar nyelvoktatásnak idegenek számára jóformán semmi múltja nincsen. Ennek részben történelmi magyarázata van: mivel nem gyarmatosító nemzet nyelvéről van szó, a magyar nyelv használata a századfordulóig csak Magyarországra korlátozódott, tehát ha idegenek magyarul tanultak, ezt mindig egyedi elszigetelt esetnek tekinthetjük, attól függetlenül, hogy magyar—idegen nyelvű glosszáriumok, szótárak és tankönyvek a 16. század óta készülnek. A magyar nyelvet mint idegen nyelvet fokozottabb mértékben csak a kiegyezés utáni társadalom iskolarendszerében lett volna szükséges oktatni, azonban ennek a kornak törekvéseire mind nyelvoktatási, mind nyelvpolitikai szempontból a hozzá nem értés jellemző; elég, ha Jászi Oszkárnak a tizenkettedik órában írt kiváló könyvében (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés, 1912) idézett példákra gondolunk. A monarchia idején a magyar nyelvismeret szükséges volt egy vékony osztrák hivatalnokrétegnek is, azonban közismert dolog, hogy e hivatalnokréteg egy része nem tudott magyarul, a magyarul beszélő réteg pedig, ha nem eleve magyar származású volt, főként a nyelvet már ismerő magyarországi nemzetiségiek közül került ki, ami nem zárja ki, hogy néhány osztrák hivatalnok megtanult magyarul. A bécsi egyetemen már a 19. század eleje óta folyt magyaroktatás. A kép teljessé tételéhez utalni kellene még azokra a német egyetemekre (pl. Göttinga), ahol vagy magyar származású tanár, vagy egy kiváló nyelvtudós foglalkozott a magyar nyelv kérdéseivel is.

A fenti tényekből azonban még a legvadabb vágyálmainkban sem vonhatnánk le azt a következtetést, hogy a magyar nyelv tanításának olyan hagyományai vannak, mint az angolnak, a franciának vagy spanyolnak, vagy akár éppen a németnek, mely nyelveket milliók számára oktattak az utóbbi kétszáz évben.

Külföldi egyetemeken többségben e században vezették be a magyartanítást, általában a szláv nyelvekkel egyidőben. A ma is működő és tudományos munkát kifejtő tanszékek pedig a két háború között, vagy mint például Amerikában, a második világháború után jöttek létre. Annak belátása, hogy a magyaroktatás külföldön — s itt elsősorban a kapitalista országokra gondolok — mindig is politikai ihletésű volt, nem kíván alapos elemzést, elég, ha a két háború közötti hatalmi struktúrákra utalok, hogy megértsük, miért éppen Németországban volt fejlett magyaroktatás, vagy hogy miért az Egyesült Államokban lendült fel a rokon keleteurópai diszciplínákkal együtt a magyaroktatás is a hidegháború korában. Kétségtelen, hogy a korunkbeli külföldi magyaroktatás genezisének képe elkedvetlenítő. Áltatnánk magunkat azonban, ha úgy vélnénk, hogy a magyar irodalom oktatásának *intézményes* formája Vörösmarty költői látomásainak, vagy József Attila egyéni képalkotásának az eredménye. Ismétlem: *intézményes* formája, mert az *egyéni* motiváció mindig is a nyelvi elszigeteltségbe bezárt irodalomnak szólt. R. Nisbet Bain, Jókai szorgalmas és kiváló angol fordítója például azért tanult meg magyarul, mert olvasta az *Aranyembert* németül, s a kincskeresők izgalmával indult felfedezni Jókainak a német fordításon is átsugárzó sajátos varázsát. Ha irodalmunk külföldi barátaira gondolok — jó néhány fordítót és egyetemi oktatót ismerek Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban és Németországban, valahogy mindig Gyárfás Miklós szelíd humorral megrajzolt regényhőse jut eszembe: Picking tanár úr. Picking tanár urat ugyanis Vörösmarty költői nyelve izgatta, s nem ikes igéink stratégiai jelentősége.

Ha lenyeljük a külföldi magyaroktatás intézményes eredetének keserű „labdacsát", divatosabb terminológiával szólva: ha túlesünk a magyar nyelv és irodalom mérsékelt jelentőségének sokkján, ideje lenne néhány dolgot átgondolnunk, otthon is és külföldön is. Ennek az átgondolásnak most van létjogosultsága és a megfelelő ideje.

A MAGYAR VILÁGNYELV?

Hogy minden zavart keltő félreértésnek rögtön az elején élét vegyem: természetesen nem azt gondolom, hogy a magyar nyelv akár a beszélők számát, akár a beszélők geográfiai elhelyezkedését tekintve összehasonlítható olyan világnyelvekkel, mint az angol vagy a francia. Kétségtelen azonban, hogy a huszadik század második felére jól ismert gazdasági és politikai eseménysorozatok eredményeképpen az a visszás helyzet állt elő, hogy egy nyelv, melyet a 19. század végéig többé-kevésbé jól körülhatárolt helyen s egy állam keretein belül beszéltek, geográfiailag „elterjedt". Unos-untalan hangoztatott statisztikai adat, hogy napjainkban minden harmadik magyar anyanyelvű személy az ország politikai határain kívül él. Hasonló a helyzet a lengyel nyelv esetében is: Lengyelország területén csak a lengyelül beszélők számának háromnegyed része él. A tömeges kelet-európai kivándorlások következtében hasonlónak tekinthető a cseh, a szlovák és a délszláv nyelvek helyzete is, de ide sorolhatók a skandináv nyelvek, illetve az olasz nyelv is. Mert ha a „világnyelvség" kritériumának nem a nemzeti nyelven hordozott kultúrára alkalmazott értékítéletet tekintjük — hiszen a portugál világnyelv, az olasz pedig gyarmatbirodalom híján csak akkor lett az, amikor a kis európai nyelvek azzá váltak, — s nem is a beszélők számát — hiszen számos, majdnem százmillió beszélőt számláló ázsiai nyelvet ma is csak többé-kevésbé körülhatárolható területen beszélnek —, egyedül az „elterjedtség" lehet a helyes kritérium, s így jogosan nevezhetjük a magyart is „kis világnyelvnek".

MI KÖVETKEZIK EBBŐL?

A magyar nyelvet beszélők összefüggő tömbben csak a szomszédos országokban élnek — kiknek nyelvi helyzetét a kanadai franciához lehet hasonlítani, mert Kanadában a francia az államnyelvvel szimbiózisban él, s a beszélők jelentős száma miatt az anyaország nyelvétől szókincsben, kiejtési normákban kissé eltérő változat alakult ki, mely a megértést egyáltalán nem akadályozza, de a nyelv regionális jellegét azonnal nyilvánvalóvá teszi. (Természetesen ez nem, vagy csak alig vonatkozik az irodalmi nyelvre.)

A fenti analógia azonban nem vonatkozhat az Újvilágban élő magyarságra, még az Egyesült Államokban sem, ahol pedig a becslések szerint majdnem egymillió magyar él. Ott is csak *szórványmagyarság*ról beszélhetünk, mivel a jelentős szám ellenére sem képeznek etnikailag zárt egységet, s habár intézményeik, sajtójuk van, az óhazai nyelvtől eltérő regionális nyelv nem alakult ki; illetve a különböző vidékeken élő magyarok beszélt nyelvének helyi sajátosságai nem egységesültek egy amerikai magyar regionális nyelvben. Mégis van azonban az amerikai magyarságnak egy olyan sajátos jellege, mely megkülönbözteti őket az Európa különböző országaiban élő magyaroktól. Európában ugyanis — leszámítva a monarchia utódállamait — külföldi magyarokról csak az első generáció esetében beszélhetünk, tehát azokról, akik Magyarországon születtek, illetve ott nevelkedtek fel.

AZ „ETNIKUMTUDAT"

Az Egyesült Államokban a hagyományos kultúra, melyhez a bevándorló igazodni kívánt vagy kényszerült, az ún. „fehér-angolszász-protestáns"* tradíció. A kulturális és társadalmi egységesülést szolgálta az ún. „olvasztótégely" doktrína. Az Egyesült Államokban — mint egy nagy olvasztótégelyben — a különféle nyelvi, faji, társadalmi és vallási hagyományokkal rendelkező bevándorlók sajátosságai összeolvadnak egyetlen hatalmas érctömbbé — az amerikai nemzetté —, melyet a fehér-angolszász-protestáns hagyományok és értékrendszer fémjelez. Az utóbbi húsz évben

* „White-Anglo-Saxon-Protestant" Betűszóként: WASP (= darázs). A betűszó a tradíció agresszív jellegére kíván utalni.

azonban a jelentős számú kisebbségek — elsősorban a négerek és a csikánok (mexikói spanyol—indián keverék bevándorlók) — egyre inkább követelni kezdték hagyományaik és életmódjuk létjogosultságának elismerését. Az európai bevándorlók mindig is ragaszkodtak kisebb-nagyobb mértékben a saját „etnikumtudatukhoz"; a szociológiai felmérések szerint a svédek és a franciák rendelkeztek a legerősebb hagyomány- és nyelvi öntudattal. A kelet-európai bevándorlók könnyebben adták fel etnikumtudatukat, ha szórvány nyelvi szigeteikről kimerészkedtek. Az utóbbi években azonban mintha csak Herder tanítása éledne újra az USA-ban — az emberi értékek hordozója nem az általános és az egyetemes — hanem a különleges és a sajátos —, s így az *etnikumtudat* „divatba jött". Amíg régebben csak a „zarándokatyákkal" lehetett büszkélkedni, ma már harmadik-negyedik generációs nemzedékek is büszkén ássák elő ír, magyar, szlovák, vagy akár baszk bevándorló őseiket. Hogy Amerika tradíciója sohasem volt kizárólag „fehér-angolszász-protestáns", azt az ír katolikus Kennedy elnök is hangsúlyozta a *Nation of immigrants* című jelentős munkájában.

Ennek a hagyományokat elkülönítő folyamatnak tanúi lehetünk az egyetemeken is. Egymás után alakulnak az új tanszékek egy-egy eddig csak „szubkultúrában" élő kisebbség követelésének az eredményeként. A magyar nyelv és irodalom helyzete egyetemeken sajátos. Egyrészt mint régibb alapítású egyetemi *diszciplína* mindig is vonzott egy kisszámú, de elhivatott hallgatót, másrészt a divatos etnikumtudat miatt jó néhány magyar származású másod- és harmadgenerációs veszi fel egyetemi tantárgyként. Igényük elsősorban arra van, hogy írni, olvasni is megtanuljanak azon a nyelven, amelyen beszélni úgy-ahogy gyermekkorukban megtanultak, és bizonyos alapismereteket sajátítsanak el óhazájuk történelméről, irodalmáról. Sokszor még a kezdetleges nyelvismeret is hiányzik, ilyenkor kizárólag csak angol nyelvű segédanyagra támaszkodhat az oktatás.

KIK TANULNAK MAGYARUL?

Ha magyarországi látogatókkal találkozom, vagy otthoni látogatás alkalmával kiderül foglalkozásom, azonnal felmerül a szégyenlős-kíváncsi kérdés: ... „No és kik tanulnak magyarul? Miért tanulnak éppen magyarul?" A kérdésfelvetésből látszik, hogy az információhiány következtében a képzelet a végletek között csapong, a kérdező *attól fél,* hogy esetleg senki nem tanul magyarul, mert kit is érdekelhet ez a különös kis nyelv ott a messzi idegenben, másrészt *ott lappang* valahol a tudat mélyén Jókai *Új földesúr*jának délibábos kliséje: Ankerschmidt lovag miután megismerkedett a lovagias magyarokkal, azonnal felpántlikázta a kalapját, és sorsközösséget vállalt velük. Természetesen az igazság nem a két, itt erősen torzított alternatíva között helyezkedik el, hanem azon kívül esik.

A magyarságtudomány körébe eső tárgyakat az egyetemi hallgatók két típusa választja: a tudományos érdeklődésű hallgató és az etnikummal származási kapcsolatban álló.

A TUDOMÁNYOS ÉRDEKLŐDÉS

Szükségszerűen ez a kisebbik csoport, viszont ez a jelentősebb. A főmodellhez tartozó érdeklődési köre kelet-európai vagy azon belül a magyar történelem, földrajz, néprajz, közgazdaságtan, de lehet nyelvész is, aki a kétnyelvűség problémáival foglalkozik, vagy általános nyelvészettel s egy nem indoeurópai nyelv ismeretére is szüksége van. A mellékmodell esetében a hallgató valamilyen *esetleges* kapcsolatba kerül a magyarsággal: pl. volt olyan irodalomszakos hallgatóm, aki régi angol irodalommal foglalkozott, s ehhez egy kevésbé ismert európai régi irodalmat akart felvenni melléktárgyként. Választása véletlenül a magyarra esett. Volt olyan zenepedagógus hallgatóm, akit a Kodály-módszer érdekelt, s mivel ösztöndíjat kapott Magyarországra, megtanult magyarul. Egy másik, zenefőszakos hallgató azért tanult meg magyarul, mert számos kiemelkedő magyar származású előadóművészt ismer, s

kötelességének érezte az esetleg „hasznos" magyar nyelv elsajátítását. Természetesen a tudományos érdeklődés is lehet érzelmi indítékú; azaz: a hallgató magyar származású.

MI A MÁSODIK GENERÁCIÓ?

Nyilvánvalónak az tűnne, hogy az a második generációs magyar, aki külföldön született kivándorolt magyar szülőktől. Gyakorlatban, azaz a tapasztalat alapján azonban inkább úgy határoznám meg a második generációt, hogy olyan külföldi születésű, illetve neveltetésű személy, akiben az *etnikumtudat* kialakult. Ismereteit, reakcióit, érdeklődését tekintve nincs különbség a Magyarországot a formatív évek *előtt* elhagyott gyermek (mondjuk tíz éven aluliak) és a külföldön született „igazi" második generációs között; illetve ha az etnikumtudat megmaradt a családban, a harmadik generációs gyermek is ebbe a kategóriába sorolható. Az etnikumhoz tartozás érzése nem függ össze a nyelvismerettel sem. Volt olyan irodalomszakos hallgatóm, aki egy szót sem tudott magyarul, nagyszülei vándoroltak ki Mexikóba, az 1920-as években. Magyarságtudatát népmesék alakították ki, gyermekkorában ugyanis sok magyar népmesét hallott a nagyanyjától *spanyolul*. Számos olyan hallgatóm volt, aki előtt szülei a hatékonyabb beilleszkedés érdekében eltitkolták magyar származását, nem tanították meg magyarul, s ahogy egyetemre került, első dolga volt a magyar nyelvet felvenni. A második generációs etnikumtudat kialakulásához még az sem elengedhetetlenül szükséges, hogy mindkét szülő magyar származású legyen. Végső soron azt lehetne mondani, hogy mindenki, aki nem a formatív évek *után* hagyta el az országot, s valamilyen módon mégis kialakult benne az etnikumtudat, a második generációhoz tartozik. A modern társadalompszichológia szerint a *love-hate relationship* hiánya különbözteti meg őt az elsőgenerációs kivándorlótól. Az első generációs kivándorolt intenzív érzelmi kapcsolatban marad szülőföldjével: szeretve gyűlöli, illetve gyűlölve is szereti. Messze vezetne ennek az érdekes viszonynak a pszichológiai és társadalmi elemzése, s nem is tartozna szorosan a tárgyhoz. A lényeges azonban annyi, hogy a szülők beidegződöttségei, otthon elszenvedett vélt vagy valós sérelmei nem élnek tovább a második nemzedékben. Az „óhazára" történő utalások megszépülnek a gyermekben, távoli mitikus és nosztalgikus sejtésekké válnak, s amikor a gyermek egyetemre kerül, az évek alatt kialakult információéhség természetes eredményeként — ha ismeri a nyelvet — az irodalommal is szeretne megismerkedni, ha pedig nem beszél magyarul, szeretne megtanulni azon a nyelven, aminek igeragozását szülei nem tévesztik el nap mint nap, s a szavakat is természetesen ejtik. Sérült etnikumtudatuk kezd kiteljesedni: az űrhajózásról magyarul is lehet beszélni, az ékezetek nem furcsa mákszemek, mellyel a hatás kedvéért szórjuk tele a szavakat, s egymás után érik apró örömök; kiderül, hogy Budán korábban nyomtattak könyvet mint Londonban, vagy hogy az amerikai polgárháborúban a magyar huszártisztek a *jó oldalon* harcoltak.

A kétféle típusú diák természetesen egy tanteremben ül. Pedig kétségtelen, hogy különböző igényekkel lépnek fel. Alapfokú nyelvoktatás közben az egyik hallgató azzal kínlódik, hogy miért mond ő is, én is „eggy"-et és „esső"-t, ha egynek és esőnek írjuk; a másik, aki nyelvészetet hallgat, már azt figyeli, hogy a nazalizálódás más jellegű a magyarban, mint az angolban. Irodalomórán a második generációs diákot Petőfi életrajza valahol a bensőjében érinti, az idegen származású arra figyel fel, hogy az *Aranyember* és a *Különös házasság* befejezése végső soron ugyanarra az *eszkéista modell*re épül.

A fenti igény- és színvonalkülönbségből adódik az oktatás kettősségének jellege. Ahhoz, hogy a kétféle igényt az egyetemen kielégítsük, párhuzamos osztályokat kellene létesíteni, de erre nincs mód, mivel a tantárgyat viszonylag kevesen veszik fel. Tízhallgatós osztály már nagynak számít Berkeleyben. (Összehasonlításként: angol irodalomtörténet: 4—500 hallgató; bevezetés a kémiába: 1000—1200 hallgató; kezdő francia: 200—300 hallgató. A kurzusokat egy professzor adja le, a végzett munkát 30—40 létszámú csoportonként egy tanársegéd ellenőrzi. Nyelvoktatás esetében a

csoportok kisebbek: 20—30-as létszámú csoportokban egy tanársegéd felügyelete mellett folyik a munka.) A kis létszám miatt az oktatók számának növelése lehetetlen. Két szekció indításának létjogosultságát pedig csak az igazolná, ha a nyelvet legalább negyvenen veszik fel, az irodalmat pedig hatvanan. Azt hiszem, ilyen létszámú évfolyamok soha nem fognak magyart hallgatni a budapesti, szegedi és a debreceni egyetemek kivételével.

Pedig az Egyesült Államokban él a legtöbb második generációs magyar. A helyzet kissé hasonló Kanadában, s talán egy-két dél-amerikai országban (pl. Argentína), bár a latin-amerikai magyaroktatásról ismereteim hiányosak. Ezért, ahol a magyar nem része egy nagyobb diszciplínának, ott az oktatás fejlesztésére és terjesztésére szinte nincs is lehetőség, még az Egyesült Államokban sem.

HOVA TARTOZIK A MAGYAROKTATÁS?

A világ legtöbb egyetemén a tanszékek szervezete még ma is a 19. századi hagyományt tükrözi: a romanisztikai tanszéken francia, spanyol és portugál nyelvet és irodalmat oktatnak, a germanisztikai tanszéken német és angol nyelvet és irodalmat. Persze ez országonként módosul: Svédországban a svéd nyelvet és irodalmat nyilván nem a skandináv tanszék keretein belül oktatják, Olaszországban pedig az olasz nyelv és irodalom különült el a romanisztikától. Mi az a nagyobb egység, amelynek a magyaroktatás része? Természetesen a finnugrisztika. Igen ám, de Magyarországon, Finnországon és Észtországon kívül az egész diszciplínának kicsi a jelentősége. Tudomásom szerint ebben a szervezeti keretben csak a skandináv országokban és Németországban működnek tanszékek. Párizsban az „élő keleti nyelvek főiskoláján", Londonban a Szláv és Kelet-európai Intézetben folyik magyaroktatás, a legtöbb egyetemen azonban, ahol a magyar az egyetlen finnugor nyelv, rendszerint a szlávisztikai tanszéken folyik. Nyilván nem azért, mert valaki is szláv nyelvnek tartja a magyart, hanem gyakorlati meggondolások alapján. Mivel külön tanszéket nem lehet, vagy nem érdemes szervezni — hová lehet akkor egy rendszerbe nem illő nyelvet besorolni? Geográfiai meggondolások alapján — a szlávisztikai tanszékre.

Ez a megoldás természetesen nem kielégítő. Szükségtelen annak részletezése, hogy szlávisztikai tanszéken a magyar kisebbségi helyzetben van.

Az utóbbi negyedszázad alatt a hagyományos diszciplínák felbomlófélben vannak. Egyre inkább nyilvánvaló, hogy az „interdiszciplináris" tárgyak kora következik az egyetemi oktatásban.

AZ ÚN. „AREA STUDIES"

Az „area studies" egy országnál nagyobb területi egység népei nyelvének, irodalmának, történelmének, földrajzának, folklórjának a tanulmányozása. Ilyen célból alakult a Columbia Egyetem Kelet-európai Intézete, vagy a bloomingtoni Ural-altájisztikai Intézet (mely a kelet-európai térség *nem szláv* népeinek kultúráját tanulmányozza), de ebbe az irányba fejlődik a londoni Szláv és Kelet-európai Intézet is (a nevében rejlő tautológia ellenére is — ti. nincs olyan szláv nép, mely a kelet-európai térségen kívül él —, tehát a szlávisztika hangsúlyozása fölösleges, s csak az intézet korábbi profiljának a maradványa). E koncepció szerint a finnoktatás a skandináv diszciplína része, s ez sok szempontból jogosult. A finn irodalomnak sok az érintkezési területe a svéddel, éppen úgy, ahogy a magyar irodalom kapcsolatai a némettel nyilvánvalóak, bár fejlődése inkább a cseh, lengyel, illetve más kelet-európai népek irodalmával analogikus. Belső összefüggések felismerése, mely ez irodalmak alaposabb megértéséhez vezet, mindaddig nem lehetséges, amíg a kelet-európai komparatisztika ki nem lábal a „ki mit adott kinek" egészen a közelmúltig igen népszerű társasjátékából.

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTUDOMÁNY

Ez vezet érzésem szerint a magyar irodalom nyelvi izoláltságból adódó „népszerűtlenségének" megoldásához, már legalábbis egyetemi szinten. Kétségtelen, hogy nehézségei nyilvánvalóak. Ha nyugati kutató az európai romantikával akar foglalkozni, anyanyelvén kívül 1—2 olyan nyelvre van szüksége, aminek legalább az egyikét már iskolában elsajátította. Ha kelet-európai romantikával szeretne foglalkozni, legalább két-három teljesen ismeretlen nyelvet kell elsajátítania. Ez kétségtelenül elkedvetlenítő a kutató egyéni szempontjait tekintve. Hogy valamennyire is bele tudja dolgozni magát az anyagba, fordításokra lenne szüksége. (Egyik kollégám, jó nevű komparatista, az európai eposzról írt nemrégiben monográfiát. Egyszer vacsora utáni beszélgetés közben kérdezte inkább tréfálkozva, mint komolyan: van-e magyar eposz? Zrínyit említettem, s megadtam a Zrínyiről szóló *egyetlen* színvonalas angol tanulmány könyvének adatait. Mondtam még valamit a romantikus eposzról, illetve arról a furcsa jelenségről, hogy jó néhány eposz keletkezett Magyarországon még a 19. század első felében is. Ez a sajátos kelet-európai fejlemény nagyon érdekelte — azonban csak lexikoncikkre és néhány általános irodalomtörténetre tudtam angolul és franciául hivatkozni. Néhány hónap múlva találkoztunk. A Zrínyi-tanulmányt elolvasta; — kár, hogy nincs angol vagy francia fordítása az eposznak — mondta —, tudnám használni... Ennyiben maradtunk.)

A FORDÍTÁSOK KÉRDÉSE

Nem szeretnék a fordítás körül dühöngő vitákba beleszólni. Mert nem *irodalmi értékű* fordításokról akarok beszélni. Ahhoz ugyanis műfordító kell. A műfordító pedig nem terem a bokorban. Van egy bűvös kör, melyből azonban ki kellene törni. A magyar irodalom barátai — akik legtöbbször nyersfordítások alapján készítik fordításaikat — azért lesznek a „magyar irodalom barátai", mert valakinek „becsületszóra" elhiszik, hogy az éppen szóban levő vers, novella vagy regény — remekmű. Gara László párizsi presszókban — két-három *Calvados* mellett sok francia költőt meggyőzött arról, hogy József Attila vagy Radnóti klasszikus költő, csak éppen nem ismerik. Azonban Gara Lászlók nem szaladgálnak a világban tucatjával. Maradnak tehát a jó szándékú, de sokszor *csak jó szándékú,* külföldön élő magyarok. Ők is fordítanak nyakra-főre, nyelvtanilag többnyire helyesen is, csak éppen az a „valami" vész el, ami irodalmat csinál a mondatokból. Mert azt a „valamit" csak a formatív években lehet elsajátítani egy nyelven. Tehát a jó fordítás egyik alapfeltétele, hogy a fordító második generációs vagy igazi külföldi legyen, akinek íráskészsége is van, ha már maga nem is költő. Hol terem az ilyen fordító? Csak egy helyen teremhet: az *egyetemen.* Nem azt mondom, hogy minden magyar szakosból műfordító vagy irodalomtörténész lesz, de ha időnként egy-egy írásképességgel rendelkező hallgatót a magyar fordítások felé terel valamelyik egyetem, máris sokat léptünk előre.

Amíg azonban egy-egy hallgató eljuthat oda, hogy a magyar irodalom fordítója legyen, sokat kell szenvednie. Ha francia vagy orosz szakra iratkozik, jobb esélyekkel indul. Ha magyarul nem tud, sok minden eleve kedvét szegheti. Érdeklődésből elhatározza, hogy magyar irodalmat fog tanulni, angolul. Mire a harmadik negyedhez ér, amikor modern irodalommal kezdene foglalkozni, már lemorzsolódik. A tanár régi, sokszor múlt századi fordítások alapján tanít. A legtöbb klasszikus nincs meg fordításban. Csak néhány példát említsek: nincs *Szigeti veszedelem, Törökországi levelek.* Keményt nem lehet tanítani, mert egy sor fordítás sincs, de nincs *Bánk bán* sem, Aranytól nincs *Toldi.* Mit olvas tehát a 20. század előtti magyar irodalomból? *A falu jegyzőjének* kitűnő, de kissé elavult (1851) fordítását, 30—35 Petőfi-verset közepesnél gyengébb „műfordításban", néhány Arany-balladát, csapnivaló fordításban, a János vitézt dilettáns fordításban, *Az ember tragédiáját* több, nagyon kétes értékű fordításban is elolvashatja. Jókaival és Mikszáthtal már egészen kitűnően foglalkozhat, mert az előbbinek húsznál több regénye jelent meg angolul a századforduló táján. A Corvina Kiadó pedig néhány Mikszáth-regényt jelentetett

meg színvonalas formában. Mivel az irodalom elsősorban *szövegek* összessége, így bizony eléggé hiányos ismeretekkel fog vizsgázni, homályos emlékek maradnak, főként a tanár által szerinte teljesen méltatlanul agyondicsért — de csak igen kevéssé elemzett — szerzőkről.

Az irodalom olvasása, főként a 20. század előtti, még a második generációs hallgatót is megerőlteti eredetiben. Elavult kifejezések tömkelege, utalások, melyeket nem ért, népi szólások, tájszavak, ismeretlen és érthetetlen fordulatok.

Ha francia vagy orosz szakos lenne, kitűnő segédkönyvek állnának a rendelkezésére. Csehov novelláit kiváló kétnyelvű kiadásban veheti kézbe, ahol minden alakváltozat mellett jegyzetben megkapja a köznyelvi alakot, a szószedet minden idiómát, utalást megmagyaráz. A bevezető tanulmány a szerzőt és a kiadott munkát összefüggésbe helyezi, a munkát sokrétűen, de érthetően elemzi. De ha spanyol szakos, akkor is könnyedén jut át a nyelvi bizonytalanságok okozta kezdeti útvesztőkön. A munka, amit elvégeznie kellene, meghaladja még az átlagosnál érdeklődőbb és felkészültebb hallgató képességeit is.

Amikor a bevezetőben arra utaltam, hogy a magyartanításnak nincsenek hagyományai, a segédkönyvek hiánya volt az egyik dolog, amire gondoltam. Mert kétségtelen, hogy az angol nyelvterületen használt francia segédkönyvet nem Párizsban adják ki, hanem a nyelvterületen. Így van ez rendjén, hiszen a természetes az lenne, hogy a jegyzetes *János vitéz*, vagy *Toldi* Londonban vagy New Yorkban készül el. Azonban a könyvkiadás üzleti vállalkozás, s amíg egy jegyzeten angol Goethet számtalan egyetemen fognak használni, addig a *Bánk bánt* angolul maximum tíz-tizenöt helyen évi 100—200 példányban. Ami viszont azt jelenti, hogy egy megjelent könyvből 2000 példány „elkopik" 8—10 év alatt. Tehát a kiadásnak van létjogosultsága Magyarországon, arról nem is beszélve, hogy nem kizárólag csak diákok veszik meg a segédkönyvet. (Példa: A berkeleyi egyetemi tankönyvbolt egy-egy kötelező olvasmányt magyarból 20 példányban rendel meg. Noha egy évben sem volt még 20 irodalomszakos hallgató, s nem mindegyik hallgató veszi meg a kötelező olvasmányt, mivel az egyetemi könyvtárból is kikölcsönözheti, azért egy-két példány kivételével mégis elfogynak a tankönyvboltból a kötelező olvasmányok.)

Amikor Magyarországon illetékes helyeken említettem az egyetemi segédkönyvek kiadásának problémáját, megmosolyogtak. Nem lenne kifizetődő, mondta az egyik kiadóvállalat igazgatója. Tudomásom szerint kapitalista kiadóvállalatok is adnak ki ráfizetéssel könyveket. Az Oxford University Press a biblia és szótár kiadásokból fedezi a kisebb példányban megjelenő tudományos könyveket. Magyarországon azonban nem kapitalista könyvkiadás van. Arról nem is beszélve, hogy nem várhatjuk el a Cambridge University Presstől, hogy egyetemi segédkönyveket adjon ki a külföldi magyaroktatáshoz. Bár az egyetlen használható kis terjedelmű jegyzetes magyar szöveggyűjteményt — Cushing professzor összeállításában — a London University Press adta ki, a magyar irodalom bibliográfiai kézikönyvét pedig a Harvard University Press.

Amikor az egyetemi segédkönyvek problémáját feszegetem, nemcsak az angol nyelvterületre gondolok. Szükséges lenne, hogy egy-egy ilyen kiadvány angolon kívül franciául, németül, illetve oroszul is megjelenjen. A kiadványsorozatot a nyelvterület egyetemi igényei szerint kellene összeállítani — figyelembe véve a nyelvterületen tanító egyetemi tanárok véleményét. A sorozat megjelenhetne keménykötésben könyvtárak részére és — hogy a diákok olcsóbban jussanak hozzá — *paper back* formában. A sorozat nemcsak az irodalomoktatást segítené elő, de szöveget adna azoknak a külföldi komparatistáknak a kezébe is, akik a nyelvet nem beszélik.

JÁMBOR SZÁNDÉK

A magyar irodalom külföldi oktatója viszonylagos szakmai elszigeteltségben dolgozik. A legtöbb egyetemen egyedül van, kollégái — formális kollégák, szlávisták, kik habár jóindulatúan, de azért csak kívülről nézik munkásságát. Minden szakmá-

nak megvan a nemzetközi szervezete, csak a magyar irodalomtörténészeknek nincs. Kétségtelen, hogy a Nemzetközi Finnugrisztikai Társaság, a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság kongresszusain is elhangzanak magyar irodalmi vagy nyelvészeti tárgyú előadások. A nemzetközi szervezet hiányát a hazai kollégák is érzik. Szükségességét nagyon meggyőzően hangoztatta Klaniczay Tibor az 1970-es Anyanyelvi Konferencián Budapesten. Az idén nyáron — éppen Szegeden megrendezésre kerülő II. Nemzetközi Magyar Nyelvész Kongresszus is azt bizonyítja — éppen az I., 1967-ben megrendezett kongresszus tapasztalatai alapján, hogy egy sajátosan magyar nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó nemzetközi szervezetre szükség van. A magyar irodalomtudománynak — bár a magyar irodalom külföldi szereplése mindenkinek szívügye — azonban még sincs gazdája. A magyar irodalomtudomány sajátos helyzetéből következik, hogy ennek a nemzetközi társaságnak a létrehozása és székhelye természetszerűleg Budapesten kellene hogy legyen, a Magyar Tudományos Akadémia védnöksége alatt. A szervezeti megoldás formáján lehetne gondolkozni, esetleg a nyelvészettel vagy más rokon tudományokkal társítani, hogy kerete tágabb legyen. Egy ilyen társaság konferenciáján derülne ki, milyen sok egyetemen folyik magyartanítás. A konferenciák emelnék a szakma nemzetközi tekintélyét, a hazai és külföldi kollégák vitái pedig a magyar irodalom komplexebb vizsgálatához vezetnének.

Bessenyeinek „egy magyar társaság iránti jámbor szándéka" sohasem volt időszerűbb, mint napjainkban.

A NYELVOKTATÁS

Cikkem elején hangsúlyoztam, hogy a magyar nyelvoktatásnak *mint idegen nyelv*nek nincsenek hagyományai. A következőkben megfigyeléseimmel csak az angol nyelvterületre szeretnék szorítkozni. Igaz, hogy az első magyar nyelvkönyv angolok számára százhúsz évvel ezelőtt jelent meg: két 48-as emigráns is írt nyelvkönyvet, Vékey Zsigmondé 1852-ben, Csink Jánosé 1853-ban jelent meg, s azóta is számos nyelvkönyvet adtak ki külföldön és otthon is. A legutóbbi és legkorszerűbb egy szerzőkollektíva munkája, a *Learn Hungarian*. Hézagpótló könyv, a nyelvtan prezentálása kitűnő. Azonban érthető okokból az olvasmányanyag külföldi használatra alig alkalmas. Nemcsak azért, mert a szerzők túl sok irodalmi, történelmi és földrajzi ismeretet akartak belezsúfolni a könyvbe, hanem főként azért, mert a könyv „kontextusa" más, mint ami mondjuk az amerikai magyaroktatáshoz szükséges lenne. A könyvben Magyarországra érkező külföldiek tanulnak magyarul, ismerkednek meg az országgal. Természetesen ez a helyes kontextus Magyarországon, hiszen a könyv arra készült, hogy a fejlődő országokból vagy szomszédos államokból érkező ösztöndíjasokat tanítsák belőle magyarra.

Amerikában azonban más a „kontextus". A példa kedvéért álljon itt egyik kiváló kezdő francia könyv kontextusa. Amikor a diák átvergődik a minden nyelvkönyv első leckéjére oly jellemző: „Ez itt a szék", s „a tábla fekete" típusú mondatokon, Andrew és évfolyamtársa, Nicole lesz az olvasmányok hőse. Andrew amerikai, Nicole édesanyja Franciaországból származik, a háború után Amerikába ment férjhez, és Nicole már ott született. Andrew és Nicole együtt járnak órára, s Nicole miatt Andrew-t nagyon érdeklik a franciák, az egyik olvasmányban még a csigaevésre is ráveszi Nicole, sőt a méregerős feketét és a *Gauloise* cigarettát is elszívja. Nyáron Nicole, életében először, meglátogatja a bretagne-i nagyszülőket, és Andrew-t is magával viszi. Természetesen Air France-on utaznak, s Párizst is megnézik. Bekukkantanak a Louvre-ba, a Bibliotheque Nationale-ba és így tovább. A francia könyv tehát az amerikai franciák *etnikumtudat*ára épül.

Ugyanez a „kontextus" magyarul is könnyen létrehozható. Szükségmegoldásként az említett budapesti tankönyvet több angol változatban lehetne megjelentetni, ami az olvasmányanyag átdolgozását jelentené. A speciális felépítésű könyv felelne meg a helyi igényeknek. A helyi „igény" elég nagy ahhoz éppen az USA-ban, hogy figye-

lembe vegyük. (Tudtommal utoljára Mészöly Gedeon készített „olvasókönyvet" amerikai magyar fiataloknak, 1932-ben.)

A modern nyelvoktatás alapfeltételeinek egyike a fonetikai laboratóriumi felszerelés. Budapesten ilyen segédanyag tudomásom szerint nem készült, pedig minden tankönyvnek szerves kiegészítő része kell hogy legyen a fonetikai és nyelvtani anyag rögzítését szolgáló magnószalag. Ilyen anyag csak Budapesten készülhet — mert a nyelvtanárok kiejtése nem szükségszerűen hibátlan sem külföldön, sem otthon. Kevés ember beszéli még az anyanyelvet is olyan szépen, hogy az mintául szolgálhasson a külföldinek. Így a választék külföldön természetszerűen kisebb. Magam is ismerek néhány szalagon levő gyakorlatot, ahol a hangsúlytalanul képzett magánhangzók színtelenek, az asszimiláció már az angolt követi, az eldöntendő kérdő mondat hanglejtése idegenes, és elég sok aspirált mássalhangzót tartalmaz a kiejtés (különösen *k* és *t* után). A nyelvtanításhoz elengedhetetlen segédanyag a szógyakorisági lista és a szinonimaszótár is. Rendkívül hasznos lesz a külföldi nyelvoktatásban az értelmező szótár készülő új egykötetes kiadása.

*

Természetesen nem gondolom, hogy a cikkemben felvetett problémák máról holnapra megoldhatók. Inkább arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy — a nyelv struktúráját nem tekintve — mennyi technikai problémával kell tanárnak, diáknak egyaránt megküzdenie. A tanárnak, hogy jó segédeszközök nélkül is úgy tanítsa a nyelvet, hogy a diák érdeklődését ne veszítse el, s a diáknak is, mert ha más nyelvet választ, fájdalommentesebben esik át a kezdeti nehézségeken, s ha mégis megtanulja rendkívül bonyolult nyelvünket, csak a maga kitartókészségéről és akaraterejéről tesz tanúbizonyságot.

Az egyetemi magyartanítás meglevő segédeszközei sem a külföldi, sem a magyar származású diák igényeit nem veszik figyelembe. A tanárok elszigetelten dolgoznak kollégáiktól, sokkal nehezebb helyzetben, mintha bármilyen más modern idegen nyelvet és irodalmat tanítanának. Mivel tudomásom szerint egy külföldi országban sincs olyan mértékű igény a magyartanításra, mely a diszciplína fejlődését a kívánt mértékben erősítené, kétségtelen, hogy a hazai és külföldi szakemberek együttműködése fokozatosabban kívánatos, mint lenne ez szükséges egyébként.

Annak felismerése, hogy hírünk a világban nem kis mértékben az egyetemi magyartanítástól is függ, nagyon időszerű, s ez logikusan maga után vonja a külföldi munka lehetőséghez mért támogatását is — megfelelő egyetemi segédkönyvekkel s a magyar nyelvvel és irodalommal foglalkozó hazai és külföldi szakemberek laza szervezetbe foglalásával.

Szerettem volna rámutatni arra, hogy a probléma — bár átfedések vannak — nem azonos azzal a szintén fontos problémakörrel, melyet a külföldi magyarok és az ország kapcsolata jelent. Kár lenne ugyanis a nem magyar származású szakembereket kirekeszteni tudományos érdeklődési körüket közelről érintő kérdések vizsgálatából — ha csak a magyar származású külföldiek együttműködésére tart igényt egy szervezeti keret — már csak azért is, mert a természetes fejlődés azt kívánná, hogy külföldön külföldiek tanítsák a magyar nyelvet és irodalmat — anyanyelvű lektorok segítségével — legalábbis egyetemen, továbbá azért is, mert egy külföldi közelítésmódja — mivel hiányoznak belőle a mi belterjes szempontokat érvényesítő beidegződöttségeink, mindig friss észrevételekkel gazdagíthatják irodalmunk vizsgálatát, s hiszem, hogy ez is hozzájárul ahhoz, hogy a magyar irodalom kilépjen nyelvi elszigeteltségéből, mert ennek kiáltóan igazságtalan voltát egyaránt érezzük Budapesten és Londonban, vagy Szegeden és Torontóban.

KISS DÉNES

Miért Matyi a hüvelyk, miért édes az anyanyelv?

Semmi se véletlen körülöttünk. A változásnak éppen úgy, mint a maradandóságnak, megvannak a saját törvényei, ha azokról nem is mindig tudunk. Igaz ez a dolgok összefüggésére is. Minden bizonnyal megtalálhatók a sajátos összefüggések a régészet, történelem és a nyelvészet stb. leletei között. Sőt, az egyik berajzolhatja a másik térképének fehér foltjait. Ezért olvastam nagy érdeklődéssel László Gyula professzor tanulmányát, töprengéseit a Népszava Szép Szó mellékletében. Különösen azt tartom fontosnak, hogy leszögezi: szavaink nem ugyanazt jelentették 5—6 ezer évvel korábban, mint például a honfoglaláskor. Nem vagyok nyelvész, de nyelvvel való közeli együttélés, írói gyakorlat és játék sok feltételezésre döbbentett rá.

A nyelvi régészkedés közelítő útjaival kapcsolatban már írtam két dolgozatot a Kortársba. Ezúttal újfajta lehetőségről szólok. De előbb, hadd említsek bizonyos azonosságot, ami — úgy vélem — egyaránt jellemzi a régészetet és a nyelvészetet. A finnugor nyelvek rokonságát roppant nagy munkával, bizonyító erővel kimutatták nyelvészeink. Mégis ez a rokonság napjainkban mintegy ezer közös eredetűnek ismert szóra, például kéz = käsi, hal = kala, vér = veri stb., a ragozó tulajdonságra stb. szűkül. Ugyanakkor egyéb nyelvekben is kimutathatunk több száz azonos szót, a rokonság mégsem áll fenn. Ha a rokonság igaz, akkor az azonosságnak sokkal nyilvánvalóbbnak kellene lennie — mondták sokan. Úgy gondolom, az is! Ha ugyanis a régész szemével nézzük a rokon nyelveket, akkor eltérő rétegeknek foghatjuk fel őket. A magyar távolodott az őshazától a legnyugatabbra, a magyarra hatottak leginkább egyéb nyelvek. A mi nyelvünkben tehát mélyebbre kell ásni azért, ami esetleg a manysi, vagy még inkább a finn, észt stb. nyelvekben jobban szembeötlik. Több hordalékréteget kell eltávolítani ahhoz, hogy előtűnjenek a ma is meglevő összefüggések! Bár az alábbiak közzétételére László Gyula professzor gondolata késztetett, mint látható lesz, ide kapcsolódik az a téma is, amiről Ruffy Péter írt a Magyar Nemzetben, Utazás az anyanyelv körül címmel. A két dolgozat időbeni egybeesése véletlen, de együtt való tárgyalásuk, belső összefüggésük talán nem. Megjegyzem, az alábbi lehetőség is csak egy azok közül, amelyeket eddig megtaláltunk. A rétegek felforgatása sok hasonló összefüggést, leletet hozott a napvilágra. De azokat majd más helyen mutatjuk be.

A szavak, még ha nem is változtak volna, sem jelenthetnék ugyanazt, hiszen a megnevezett dolgok maguk változtak.

Az elmúlt 8—10 ezer év alatt megsokasodtak az embert körülvevő tárgyak. Ez a sokasodás csak százezres vagy milliós adatokkal lenne kifejezhető. Ugyanakkor a hangképző szervünk (artikulációs lehetőség) lényegében nem változott, ha sokat fejlődött is. Egyszerűsítve: véges hanganyaggal kellett jelölni a végtelen felé törő fogalmi mennyiséget! Új hangokat — hangjeleket — nem volt mód kitalálni, a régieket kellett variálni. Ebből pedig az következik, hogy az új fogalmak megnevezése — különösen a rokon nyelveken belül — korántsem véletlenre épült. Ha az újabb tárgy, jelenség stb. összefüggött valami korábban ismerttel, akkor az új megnevezés is valamiképpen a régin alapult. Ha igaz ez, nyomának kell lenni a magyar és a rokon nyelvekben is. Amikor a Kortársban a „szó-dzsolik"-ról írtam, jeleztem, hogy egy-egy szót forgatva, toldozgatva, ragokat hozzárakva stb. sokféle jelentésűre lehetett formálni. A nyelv is ősi eszköz.

Nézzük az eszközök változását. Kezdetben egyetlen eszköz volt a bunkó, a kalapács, a fegyver stb. Később a fejlődés kényszerére szétágaztak, és volt külön buzogány, külön kalapács, külön balta stb. De mindegyik magán viselte az ősi formát,

egyúttal a célszerűség és az adott technikai lehetőség változását. Ezért van az, hogy a kalapács mai formája és használati múltja talán egymillió éves is lehet. Vagy vegyük a számokat. Ma már elég, ha nullától kilencig ismerjük a számokat, s minden lehető nagyságrendet ki tudunk fejezni e tíz jellel! Nem a jelek mennyisége, hanem logikai használhatóságuk lehetősége a döntő. Említhetném a zenét is vagy a sakkot, ahol a hatvannégy kockán, a harminckét figurával és a szabályok figyelembevételével minden bizonnyal milliós nagyságú az állások lehetősége! Úgy gondolom, valami ilyesmi lappang, kell hogy lappangjon a nyelvben is. A matematikai bizonyítás, az adott hanganyag — hangjel — és a szükséges jelentéstartalmak megnevezési kényszerének összevetése is, ugyancsak megbillenő arányosságot mutatna! Az egyik oldalon száz alatti szám szerepelhet, a másikon több milliós! És az utóbbi egyre nő! (Bár közben veszítünk is el szavakat, de úgy tűnik, nem végleg és nem mindenütt! Például, ami a magyarban egészen vagy félig elveszett, arra rábukkanhatunk valamelyik rokon nyelvben. Bárczi Géza professzor szóbokor elmélete is, amit bizonyító erejűnek fogadhatunk el, azt erősíti, hogy szavaink ősi tövekből ágaztak szét, de mindmáig azonos jelentéstartalmi bozótost alkotnak.) Visszakanyarodva a nyelvhez, úgy vélem, hogy a nyelv — az élő! — ma is őrzi, akár a föld rétegei, az ősi töredékeket, s azok egymáshoz való viszonyát segítik megérteni például a mondák, mesék, szájhagyományok, néha jobban, időben sokkal távolabbi korokig, mint az írásos emlékek.

Rátérve a László Gyula professzor által említett gondolatra, sajátos feltételezést vázolok. Néhány éve, amikor nyelvünk „ásatását" elkezdtem, abból indultam ki, hogy az sok tekintetben eltér más nyelvektől. Nemcsak abban, bár ez is döntő, hogy ragokat, képzőket használ, kerüli a mássalhangzó-torlódást stb. (Ha magyar nyelvű szöveget megnézünk, általában azt tapasztalhatjuk, hogy egy bizonyos vizsgált részben a magán- és mássalhangzók száma azonos vagy nagyon kicsi a különbség a mássalhangzók javára.) Mindent ejtünk, amit írunk, és fordítva. Ettől csekély az eltérés. Hiszem, hogy ez sem véletlenül alakult így. Nyelvünkben nagy a mássalhangzó-biztonság! Tájnyelveinkben is általában csak a magánhangzók változnak: hatór = határ; szögedi = szegedi; szögén = szegény stb.; a mássalhangzók, különösen a kemények (Ká, Té, eR) viszonylag nagyon ritkán. Ezért írhatta Kodolányi, hogy a „Halotti Beszéd" nyelve mai nyelv. Bizonyíték az is, ha egy magyar szövegben a helyükön hagyjuk a mássalhangzókat és csupa azonos magánhangzókat írunk közéjük, pl.: „Hazadnak randalatlanal", vagy „Hizidnik rindilitlinil", vagy „Hezednek rendeletlenel" stb. ráismerünk Vörösmarty sorára. De kipróbálhatjuk ezt nem közismert szöveggel is! Két-három magánhangzós próba után, a helyükön hagyott mássalhangzók végül is megmutatják: csaknem száz százalékig megközelítik a keresett jelentéstartalmat! Ezen alapszik és a ragozó (rakosgató) tulajdonságon annyi játékos gyerekbeszéd! Pl.: „Terge mirgit csirginárgálsz?" Vagy: „Teve mivit csivináválsz?" Vagy: „Kote komit kocsikonálsz?" stb. Ez a belső nyelvi rend teszi lehetővé a fent említett — és még sok más — nyelvi játékot. Ahogy a debreceni anyanyelvi konferencián Bárczi professzor utalt rá, emiatt nyelvünk minden más nyelvnél alkalmasabb az időmértékes verselésre. Ezért gyakori, hogy íróink prózai szövegeiben vagy újságjainkban időmértékes sorokat lehet kimutatni vezércikkben, külpolitikai anyagokban, riportokban stb. A prózaírók talán észre sem veszik, hogy időmértékes sorok futnak ki a tolluk alól. Velük is játszik a nyelv!

Lássuk csak például László Gyula professzor tanulmányának címét: „Töprengések tudományos kutatás közben", csaknem teljesen szabályosan lüktető időmértékes szöveg. Ha a „tudományos" szót kihagyjuk: „Töprengések kutatás közben", így már a ritmusa miatt versben is elmehetne! Nézzük találomra a tanulmányának mondatait: „Igen ám, de az ásatás megkezdése előtt évtizedekkel az egyik emelkedésen..." S „hogy ezt a gazdag rétegeződést..." De Ruffy Péter sem tudta, hogy időmértékes sorokat ír: „... egyedülálló módon, úgy alakult ki..." S alig van olyan nap, hogy a napilapok címei, sorai között valamelyik ne lenne részben vagy teljesen időmértékes lejtésű. A legtöbbször igen csekély szórendi stb. változtatással a kevés idegen szót tartalmazó magyar szövegek könnyedén átváltoztathatók időmértékes

lejtésűre. Végezetül állítsuk megfelelő sorrendbe László Gyula által említett régi törzsnevekre utaló falvak nevét, s újra csak lüktetni kezd a nyelv: Solt Tass Üllő Kér Keszi Gyarmat.

E dolgozat célja, hogy egy feltételezést közzétegyen a sokféle nyelvi lehetőségek közül. Mégpedig azt, hogy a mesékből, mondákból ismert „hüvelyk Matyi" miért éppen Matyi? Miért nem Gábor, János, Zoltán stb.? A finn és más rokon nyelvvel való közelebbi ismerkedésből az látszik ugyanis, hogy ezúttal sem véletlenről van szó! A Mátyás, Matti, gyakori finn keresztnév. (Ezúttal mégsem a Mátyás név eredetét vizsgáljuk, hanem, hogy miért éppen az a név került a mesékbe!) A maa (má) finnül földet, országot, hazát, világot jelent. Minden, ami a földdel, a földhöz való közelséggel, közvetlenül kapcsolatban van, azt nagy gyakorisággal maa vagy ma szóval kezdi a finn. (Jegyezzük meg, hogy az egyik mesében ez áll a „hüvelyk Matyi" helyett: „hüvelyk pici".) Néhány példa a sok közül, amelyeket oldalakon át sorolhatnánk: maaemo = földanya, anyaföld; maallinen = földi, világi; maantie = országút; maa matka = szárazföldi út; matka = utazás, út; mata = fekszik (tehát a földön, a földhöz közel stb.); matala = alacsony (az ala valami lentit, alsót, lefelét, alattit stb. jelent!). Újra a földhöz való közelség, alacsonyság van jelen — kétszeresen! — ebben az összetett szóban! E felismerés nyomán keresni kezdtük a „hüvelyk Matyi"-hoz közel álló jelentéstartalmú szót. Van-e ilyen? Mert a „hüvelyk" önmagában nem bizonyos, hogy a kicsiség jelzése, hiszen a másik változatban „hüvelyk pici"-t találunk! Nem kellett sokáig keresnünk, újra a mesék segítettek. A „manó" nem kicsi-e? Ugyanakkor a „mag" régi szavunk testet jelentett. De mai jelentése kicsire utal, a magok kicsi testek. Talán ezzel függhet össze a makk, ami szintén mag, vagy a mák szavunk, ami egészen kicsit jelent, s egyben magot is?! Olyannyira apró, hogy feltételezi a sokat. Nem is szoktuk így emlegetni: mákok! (A Ká, mint többesszám-jel, már benne van a szóban: mák.) Tehát apró, földbe — testbe! — kerülő testek! Ezek után nem csodáljuk, hogy Kálmán Béla Chrestomathia Vogulica, manysi nyelvkönyvének szótárában a man vogul szó jelentése: kis, kicsi! De ebben az összetételben is alsónadrág: man-sup! (alsó vagyis kis nadrág). Észt: mehike = emberke, kisfiú stb.

Ha így van, kell valami jelének lenni a magyar nyelvben is a maa, ma alaknak, illetőleg az eM hangzónak, amely a földhöz való közelséget — viszonyt! — jelzi. Finn szókat keresve találtunk rá ezúttal is, mint annyiszor, a magyarra. Ugyanis a maaläin = szárazföldi állat (földi lény); maanalainen = föld alatti; makeilla = csúszik, *mászik*! Tehát a *mászik* szavunkban ott van a földközelség a finnben gazdagon szétbokrosult szava! Annál is inkább, mert a vakondok, amit vidéken pocoknak is neveznek, finnül: maamyyrä egyúttal a has, pocak (ezek ugyancsak lent, alul helyezkednek el, különösen az állatoknál) finnül: maha; a földtámaszték: maatuki. A sza-*mó*-ca, a földieper: mansikka. Igaz, hogy a szón belül, de megtaláljuk a földieper szinonimájában az eM mássalhangzót! De ha a finnben a föld anyaga, lenti része a maa, akkor a for*mázás*, *má*-solás (agyagszobrok, edények stb.) is összefüggnek! Magyarban is benne van a hason*más*, *más*, *más*ol szavakban a keresett alak. Finnül az utánoz, *más*ol: *ma*tkia; a *más* = *muu!* De nézzünk ugyancsak néhányat az észt nyelvből: maa = föld, ország, vidék, talaj, terület; madal = alacsony; magama = aludni, feküdni; matk = utazás; matma, matta = eltakarni, elrejteni, eltemetni; matus = temetés (vagyis föld alá *me*rítés, vetés, te-*me*-tés)! De a keresett eM mássalhangzó benne van a földön való járás, mozgás, menés stb. jelentéstartalmi kifejezőiben is. Például: megy, finnül: mennä; a menés, menet, járás: meno stb. Észtül: mindi = mentek; minev = menő; muld = föld, hant; muu = más, egyéb; maant = országút; madalik = alföld, mé-lyedés, völgy stb. De még a sokkal távolabbi nyenyec nyelvben is a mijo me = nyom; mima, mimi = menetel, menés, mozgás; minde, minda = menő; mumne = mentén; muse = nomadizál, vándorol. Vagy a szölkup nyelvben mäkti = halom, domb. Tehát magas föld (A magas szóra más alkalommal visszatérünk) és a mozgásra utaló mänti = elhagy, elkerül, kitér (valaki elől, valami mentén). Manysi: mil = mély, mini = megy stb.

A példákat oldalakon át sorolhatnánk. De vajon a magyarban nem maradt meg több nyoma — ásatási lelete, törmeléke, *mál*ladéka a szóalaknak? valószínűleg igen. Nézzük csak: a *maa* szó jelentéstartalma elég széles körű. Összefügg mindenekelőtt a földazonossággal, földközelséggel, a földön való mozgással, alacsonysággal stb. Finnben olyannyira, hogy a muta jelentése: iszap, sár! Nálunk talán a mo-csár (mo-sár) mocsok stb. őrzi? De még a földből égetett — má-zas — váza is finnül: maljekko. Így nem csoda, ha a formázás, mintázás: muovailu, a muru = morzsa (mint kicsi málladék). Sokáig követhetnénk a dzsungelnyi ágat, ám ennyiből is látszik, hogy jó *mez*ő, *mé*lyébe, *mer*ültünk, *mé*lyedtünk, jó úton, nyomon *men*tünk, s ha változik is a nyelv, nem véletlenül, hanem megfelelő — egyetemes! — törvények szerint. Ez a mozgás, *mo*corgás, *más*zás stb. talán nem volt egészen hiábavaló, és ha László Gyula mondataira nem is nyelvészként visszhangoztunk, azt elmondhatjuk, hogy a hüvelyk *pici* tán nem egészen véletlenül lett Matyi! Arra törekedtünk, hogy a 8—10 ezer évvel korábbi gondolkodásmódot és összefüggéseket másoljuk.

Tán még jobban kifejezi az alább — ugyancsak röviden — vázolt lehetőség a hasonló, ősi belső nyelvi összefüggést. Ruffy Péter cikke, több téma közül, Lőrincze Lajos egyik tanulmányára hivatkozik, aki arról ír, hogy egyetlen más nép nyelvében sincs meg az „édes anyanyelvünk" szókapcsolat. Egyedül a magyar nevezi édesnek anyanyelvét. Hely híján nem térhetünk ki különböző összevetésekre, de ez jelen esetben nem is fontos. Végső soron Lőrincze, magyarázatul az Értelmező Szótár meghatározását fogadja el: „Az a nyelv, amelyet az ember legjobban és legszívesebben beszél, s rendszerint az, amelyet a gyermekkorától főként anyjától tanult." Tehát ezért lenne édes magyarul az anyanyelv? Vagy azért, Ruffy Péter kérdését idézem: „A mi érzelmi fűtöttségünket, az anyanyelv iránti rajongásunkat, túlzó természetünket tükrözné tehát az a gyakorlat, amelyben mi, más népektől eltérően s egyedülvaló módon édesnek nevezzük anyanyelvünket?" Kétségtelen, hogy ez sem fogadható el tudományos magyarázatnak. De van azonban valami, amire a nyelvészek eddig nem eléggé figyeltek. S úgy vélem, éppen ezeket hiányolja László Gyula is.

Láthattuk, hogy finn rokon nyelvben maa = föld, haza, ország; maammo = édesanya; és maaemo = anyaföld, földanya. Náluk ez a kapcsolat a nyelvből következik, de ugyanakkor a maireä jelentése édes, bájos, édeskés, kedveskedő; maista = ízlik, jólesik; maku = íz, zamat (az édes helyett nálunk is használják az „ízös" szót). És mi édes? Mi lehetett az tízezer éve is? Például a gyümölcs, méz, málna, a földieper (mansikka). Ki volt édes az ember számára? Az, aki hozzá közeli volt: anyja, testvére, szerelmese. (Kimutatták, hogy például a csókolózáskor cukor képződik a szánkban.) De édes a tej is! (emlő, Emese). Tej finnül maita és minden, ami a tejjel összefügg! Láttuk: földközeliséget is jelent a maa, illetve ma szó. De hát benne van a magyar méz, márc, málna szavainkban a minduntalan felbukkanó eM, no és a mama szavunkban!

Vogulban may = méz; észtben mesi = méz; mesilane = méh; mage = édes; maitse = íz, ízlés; mehe = szörp (márc?) stb. Itt is sorolhatnánk százával a hasonló összefüggéseket. Az általános gondolati logikát tehát igazolni látszanak a belső, rokonnyelvenként másként fejlődő, változó szavak, jelentéstartalmak mai nyomai. Úgy vélem tehát, hogy elgondolkodtató, vajon nem ezeknek az ősi összefüggéseknek a maradványa-e az, hogy az anyanyelv édes és a hüvelyk, az Matyi? Nyelvészeink szerint az édes szavunk az ízes-ből alakult. Ma is mondják: „Ízesen beszél." De az is látható, hogy a rokon nyelvekben a maa (föld, ország, haza, anyaföld, édes, ízes, földközelség stb.) szerves logikai és valódi jelentéstartalmi összefüggést hordoz, s ha kimondják, egy kissé mindig hazát, földet, anyát, édest is értenek.

Talán nem hiábavaló összefoglalni a következtetést. Nyelvünkben gazdag használati lehetősége van az „édes" szónak. Sőt, gondoljuk csak meg, milyen gyakran fordul elő, a kedveskedés jeleként, mintegy kiegészítve egymás jelentéstartalmát, ez a két — általunk rokon tőről származtatott szó —: „édes kicsi". Gyerekre, állatra

stb. is mondjuk: „de édes", holott nem az. Viszont kicsi, kedves stb. Idézhetnénk hosszan költőinket. József Attila: „édes Hazám, fogadj szívedbe,". Ady anyját verseiben de gyakran „Édes"-nek emlegette, Babits: „Édes az otthon" stb. A napi használatban: édesanya, édesapa, édes kicsi fiam, édesszájú, édes szavú. (Néha az édes sütemények szeretetét, kedvelését is jelenti az „édesszájú".) S ha valaki eredetien, tisztán beszél, azt mondjuk: „ízes beszédű", de például: „Jóízűt alszunk" stb. Ahogy említettem, a nyelvészet világosan kimutatta, hogy az „íz", „ízes" szavunkból lett a mai „édes", „ides". Ha valaki csúnyán beszél, akkor: „ízetlenkedik" vagy „idétlenkedik" stb. Amint az „íz" (egyik lélek!) szavunk ősi jelentését boncoljuk, újra csak közel jutunk a dolgozatban említett „mag", azaz test jelentésű szavunkhoz. A következtetésünk és feltételezésünk tehát az, hogy nyelvünkben, e szavak kapcsolatai ennyire sajátosan összefonódnak, korántsem véletlen, hanem feltételezhetően az ősi nyelv — eltérő úton fejlődő — törvényszerűségeinek egyenes következménye. Még a más hangzókat tartalmazó szavak is visszautalnak az ősi törzsre. Vagyis nincs szó semmiféle misztikumról, ez a „különlegesség" egyúttal a legegyszerűbb nyelvi fejlődésre utal, a legtermészetesebb módon. Ami pedig a latin eredetűnek tartott jövevényszavainkat illeti, érdemes lenne elgondolkodni azon a közismert tényen, hogy a latin nyelv feltehető kialakulása előtt már évezredekkel kialakult a finnugor nyelv őse; a szószármazás írásos bizonyítékai egyébként is csecsemőkorúak e nyelvmatuzsálemhez képest. Ezt azért említem, mert például a „forma" szavunkat latin eredetűnek tartják, nyilván írásos leletek alapján. De miből formázhattak 5—6 ezer éve? Földből! (maa). És méghozzá FOR-gó korongon! Ott alakult a masszából különféle változat (edényekből). Változás finnül: muutos, változó: muuttuva, változtatás: muutos, muuttaminen, s amint láttuk, a váza: (földből, agyagból van!) maljakko. S hogy nem a váz szóból alakult, azt jól mutatja, hogy a váz finnül: kehikko, runko. (Ha valakinek jó a for-MÁ-ja, az jól MU-tat, ha hasonló, akkor „szakasztott MÁ-sa" stb.) S ha valamit má-solunk, akkor *min*tát veszünk. Finnül minta: malli. És sorolhatnám a *valódinak* feltételezhető, ősi összefüggéseket, de talán így is érzékelhető, hogy a gondolatmenet, ha olykor hézagosan is — bizonyára hibákkal, buktatókkal —, mégis nyelvi, földrajzi, társadalmi adottság fejlődési lehetőségeit veszi figyelembe. Nem az a valószínűbb ugyanis, hogy a nyelv fejlődésének bizonyos szakasza után, a tömegesen gyarapodó tárgyakat, ismereteket vadonatúj szavakkal nevezték meg, hanem a régiekkel, azok változtatásával, eltördelésével, összevonásával stb., de aligha teljesen véletlenül. Csak ma már számunkra, éppen az egyszerű — kényszerű — következetesség a nehéz! Annyira, hogy nem is hiszünk benne. És azt se feledjük, hogy ezek a fogalmak ősiek, minden bizonnyal megvoltak 6—8 ezer évvel ezelőtt, s az élő nyelv változása lenyesegette a szavak egy részét, vagy éppen növesztett rájuk, de nem dobta végleg el, már csak azért sem dobhatta, mert annyiféle lényeges fogalomhoz kapcsolódtak. Mindezek ellenére azzal fejezem be e rövid dolgozatot, hogy az olvasó vegye feltételezésnek inkább, mint állításnak. Egyébként is, a dolgokat el kell törni ahhoz (szótagolni), hogy megtudjuk, miből állnak, s a törések, mállasztások csakis olyan helyen jöhetnek létre, ahol gyöngébb a részek kapcsolata, kötése. Feltételezhető tehát, hogy minden véletlen csak ismeretszegénységünket, tudásunk fehér foltjait jelzi!

Az estve és az álom

SZAUDER JÓZSEF TANULMÁNYAI

Félezer lapon tizennégy tanulmány, fölvilágosodás és klasszicizmus koráról és kérdéseiről. Remek irodalomtörténész remek munkája: — ezzel a benyomással teszi le az olvasó a könyvet. Amellett szenvedélyes irodalomtörténészé, aki nem nyugszik bele abba a tisztes rezervátumi életbe, amibe az a tételesen ugyan meg nem fogalmazott, de hathatósan működő és erélyesen terjeszkedő szemlélet szorítaná, amely szerint — egy-két, néha már-már fetisizált nevet leszámítva — figyelmet csak az érdemel, ami mai, legföljebb tegnapi, s az egész régi irodalom egyszerűen nem érdekes. S még ha csak valami nyegle sznobizmus kényeskedéséről volna szó! De sajnos, nem; elég végignézni iskolakönyveinket. És úgy látszik, még az irodalomtörténész is annyi előnnyel indul, amennyire témája közelebb esik a mához. Legalábbis ez derül ki az első tanulmány *(A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai)* első, bevezető fejezetének fegyelmezetten és joggal indulatos szavaiból. „Nem bátorító, nem ad lendületet az, ha »szégyenlősen«, a téma miatt szinte mentegetődzve kell foglalkozni a réginek nevezett, sokak által elavultnak vélt, valójában nagyon is aktuális XVI—XVIII. századi magyar irodalommal. Tarthatatlan az az álláspont, hogy a régivel foglalkozni annyit jelentene, mint valami nem élővel, valami túlhaladottal törődni" — írja Szauder József; amit a magam részéről csak azzal módosítanék, hogy érvényét a XVI. századon túlra, a középkorra is kiterjeszteném. Valóban „tarthatatlan" dolog „minősítő különbséget tenni a régi irodalom és az új irodalom között"; tarthatatlan, noha „köreinkben néha még érzékelhető" — mondja tapintatosan Szauder József. Ezen a „köreinken", gondolom, az irodalom történetével foglalkozók körei értendők; s bizonyára nagy haladás, ha ezekben a körökben már csak „néha" észlelhető a régi irodalom iránti közöny, vagy egyenesen a tőle való idegenkedés. Remélhető-e azonban, hogy ez a szakmán belüli kedvező változás a szakmán kívül is éreztetni fogja hatását, és hogy idővel mégiscsak megszűnik az a régi irodalom rovására történő „minősítő különbségtevés" — Szauder József szerint a XIX. század nacionalista irodalomtudatának hagyománya (bár ezt ilyen egyértelműen nem merném állítani) —, amely „e századok igen jelentős termését kivágta szellemi kultúránk, műveltségünk egészéből, száműzve mai értelmiségünk tudatából is"? Remélhető, hogy a holnapiéból már nem száműzi; hogy a mai iskolákból kikerülő diák élő és éltető műveltségének anyagában élő és éltető kincsként viszi magával mondjuk Berzsenyit is, nem beszélve távolibb írókról és időkről? Nem vagyok biztos benne, hogy minden e remény valóra váltásán munkálkodnék; egyáltalán hogy mindenütt kellő súllyal érvényesülne az a jogos óhaj és kívánalom, miszerint egy magyar irodalmi stúdiumait elvégzett ifjú, éppen irodalmi stúdiumai révén, „nemzete múltjának — tehát a sajátjának — minden rétegében otthonos" legyen.

Persze itt is kettőn áll a vásár. Bármilyen fájdalmasan lecsonkolt is az az anyag, amit iskoláinkban tanítanak; bármilyen vízfejű is, mondhatnám kissé szemléletesebben, lévén óriásira dagadt „modern" feje és szánalmasan elcsenevészesedett

törzse; végül bármilyen szűk mederbe szorítja is tantervek és tanmenetek szigora a tanárok irodalmunk *egészéért* mindmáig izzó, vagy izzásra serkenthető buzgalmát: — az „önmunkásság" útjait mégsem lehet előírni, és azt, aki az imént említett „otthonosság" hiányait önszántából akarja pótolni, azt ebben a derék törekvésében senki sem akadályozhatja meg, nyilván nem is akarja megakadályozni. Módja is van megtennie a tőle telhetőt: klasszikusaink a könyvesboltokban többnyire kaphatók (kivéve azt, ami hiánycikk), nagy hozzáértéssel és gonddal szerkesztett sorozatok teszik hozzáférhetővé az eddig kevésbé hozzáférhetőt vagy hozzáférhetetlent; aki pedig mélyebben érdeklődik a dolgok iránt, a legkényesebb igényeknek is megfelelő kritikai kiadásokat forgathatja és őrizheti otthon a könyvtárában (ha idejében fölneszel és hozzá tud jutni e rendszerint minimális, vagy annál is kisebb példányszámban megjelenő, és nem sokkal megjelenésük után tüneményes gyorsasággal szem elől tűnő — majd esetleg egy-egy árleszállításkor csodálatosan újból fölbukkanó — kiadványokhoz).

De mindez nem elég: az otthonosságát kereső az irodalomtörténet, illetve az irodalomtörténészek segítségére is számít. Az irodalomtörténet azonban nem mindig veszi tudomásul a várakozását. Természetesen nem az olcsó népszerűsítés tákolmányaira, nem az irodalomtörténet híg levű regényesítésére gondolok. Hanem arra, hogy az irodalomtudományok néha mintha túlságosan bezárkóznának, vagy egyszerűen csak benne feledkeznének valamilyen szakmai és laboratóriumi hermetizmusban; mintha a vitathatatlanul nagy fölkészültségű tudósok egymásnak írnának, sőt olykor egy-egy kor vagy téma specialistája ugyanazon kor vagy téma többi specialistájának; mintha „alapállásukból" hiányoznék, vagy kifelejtődnék az *egész* irodalomnak, mint organikus élettevékenységnek az élménye, kimaradna következésképpen az *emberi* érdeklődés. Pedig mi a legizgalmasabb — minek kellene, gondolom, a legizgalmasabbnak lennie — egy irodalomtörténész számára? Izgalmas kétségkívül egy probléma megoldása, akár egy adat földerítése vagy helyreigazítása, egy addig ismeretlen összefüggés föltárása, még inkább egy stílusirány vagy mozgalom eredetének kinyomozása, útjának végigkísérése, és még sok minden egyéb; de mindezeknél több, és élménynek is nagyobb mindezeknél az *emberivel* való találkozás, az élet megtapintása és tetszhalálából való fölkeltése. Amihez természetesen elengedhetetlenül szükséges, és aminek mellőzhetetlen föltétele az egykor volt élet körülményeinek, környezetének, légkörének, talajának, kapott hagyományainak és vállalt törekvéseinek alapos ismerete, egyszóval a széles körű, mélyre ható, nagy áttekintésű, gazdag tapasztalatú szakmai tudás. Hogy minden valóban tudósi munka e szakmai tudás — és a szakma tudásállagának — további gyarapítására és árnyalására törekszik, az teljességgel nyilvánvaló. De az igazán nagy tudósok, úgy hiszem, sosem érték be ennyivel; hanem ennek a maximumában egyúttal ezen túl is jutottak legvégső és legigazabb céljukig: az irodalom történetében az irodalmat alkotó emberrel való élő találkozásig, s ebben a találkozásban az elmúlt s immár múltan is élő élet üzenetének jelen életünkhöz való közvetítéséig.

Ahogy Szauder József könyvében mind előrébb s előrébb haladtam, úgy jutottam mind közelebb s közelebb ehhez az igazi, igazán nagy irodalomtörténeti élményhez. Ahogy magyar szentimentalizmus és fölvilágosodás, fölvilágosodás és klasszicizmus sokszoros egymásba szövődését hatalmas európai és hazai anyag alapján fölfejti; ahogy a fiatal Csokonai verstípusait vagy Csokonai és a fölvilágosodás viszonyát elemzi: éppoly irodalomtörténeti (és ugyanakkor összehasonlító irodalomtörténeti) mestermunka, mint amennyire ugyancsak mestermunka a maga más nemében és arányaiban a *Dugonics emlékezete,* vagy a szinte kecsesen gyöngéd arckép Virág Benedekről. Mindezekből, és a cím szerint nem említett többi tanulmányból markáns vonásokkal rajzolódik elénk egy tudós egyéniség, egy minden ízében európai jelenség, aki ezúttal választott korának (felvilágosodás és klasszicizmus korának) magyar irodalmát és irodalmi életét a legkisebb rezzenetéig bámulatosan ismeri, és ugyanakkor szervesen benne látja és érzékeli a kor egyetemes európai (nyugat- és kelet-európai) összefüggéseiben, amiket nem kevésbé fölényesen és alaposan ismer.

Ugyanígy, közvetlenül, első kézből ismeri — és egyebek mellett ez adja meg kutatásainak egyéni jellegét — az irodalomnak e romantika előtti korokban még különlegesen fontos aljtenyészetét, mikroflóráját, amely nemegyszer egy-egy egész korszak, irányzat vagy stílus légkörét megadja, s amelyből a „nagy" jelenségek többnyire kiemelkednek; mindazt, ami ekkor még jórészt integráns része a globális „irodalomnak": tudományos (jórészt latin nyelvű) irodalmat — revelációszerű ezen a téren a fiziko-teológiai irodalom fölvilágosodást előkészítő szerepének megmutatása — iskolai stilisztikát-poétikát, meg az ezek alapjául szolgáló és a „klasszikus" eszményt, illetve szabályokat a reneszánsztól kezdődőleg századokon át fönntartó és tanító pszeudo-arisztotelészi poétikai-irodalomelméleti irodalmat. Mindez, úgy vélem, annak is köszönhető, hogy nem kötelezi el magát — gyakori szokás szerint — egyetlen mintaképül választott tudós vagy tudományos irány és iskola mellett, hanem kellő értékeléssel minél többnek az ösztönzéseit és eredményeit hasznosítja a saját szemlélete szolgálatában. Megbecsüléssel és figyelemmel olyanokat is méltányol és olyanoknak a sugalmazásait is meghallgatja, akik — mint a francia Daniel Mornet, az említett „mikroflóra" jelentőségének egyik fölfedezője és a francia forradalom szellemi előzményeinek nagy kutatója, vagy a klasszicizmus dolgaiban a kitűnő olasz Mario Praz (hogy csak e kettőt említsem) — nálunk általában nem tartoznak azok közé a tudósok közé, akiket elmélyedőbben olvasni és akikre hivatkozni szokás.

Csupa kitűnő tanulmány; a kötet koronája azonban, úgy érzem, mégiscsak az a *Veteris vestigia flammae* című, amely Kazinczynak Kácsándy Zsuzsánna, illetve lánya, Lotti iránt való szerelméről és azokról a versekről szól, melyek ebből a furcsa, anyáról leányára átvitt vonzalomból fakadtak. Sehol, még a remek Csokonai tanulmányokban sem érezzük úgy azt a bizonyos *emberivel* való kapcsolatot, meg a tudósnak e kapcsolatban, szellem- és életidézésben fölizzó „ihletét". Azt, amelyik nem a témáról való ízetlen „lantolásban" áll, hanem a kutató és értelmező, megértő és azonosuló, az emberiben mind mélyebbre hatoló és onnét a művészit mind tisztább értelmében fölhozó, tárgyias és tárgyilagos szenvedélyben. S hadd említsem közvetlenül mellette a másik remeklést ebben a nemben, az *Udvarházi klasszicizmus* cím alá foglalt két, Fáy Andrásról szóló tanulmányt. Azon fölül, ami izgalmasan újat adnak, s azon fölül, ami korszerűen és ma is élően emberit elénk idéznek, az elmélyülten hiteles tudomány, a hatalmas erudíció és az alkotó művészet nem mindennapi találkozásának élményével is megajándékoznak. *(Szépirodalmi, 1970.)*

RÓNAY GYÖRGY

Szabolcsi Miklós: Jel és kiáltás

A 20. sz.-i irodalomtörténet egyik legvitatottabb kérdése a század első évtizedétől újra és újra jelentkező avantgarde és neo-avantgarde mozgalmak, irodalmi-művészeti törekvések megítélése, helyük megnyugtató kijelölése, és az irodalmi-művészeti fejlődésben betöltött szerepüknek, tényleges jelentőségüknek feltárása. Szabolcsi Miklós könyvében arra vállalkozik, hogy — történeti megközelítésben — tisztázza az avantgarde néhány alapkérdését, mindenekelőtt magát az avantgarde fogalmát. Az „avantgarde" megjelölést igen sokféle összefüggésben, és igen sokféle értelemben használja az irodalomtudomány, ezért e műszó általános érvényű definiálásra szorul. Szabolcsi — helyesen — történeti kategóriának tekinti az avantgarde-ot, azokat az irodalmi és művészeti jelenségeket sorolja ide, melyek „általában meghatározott esztétikai, filozófiai, sok esetben politikai programmal bíró"

áramlatok, irányzatok, „amelyek rendszerint kollektív, alkotó csoporttá, közösséggé szilárdultak, és amelyek századunk első éveitől indultak útjukra".

Szabolcsi ezzel a megközelítésmóddal polemizálni kíván „mindazokkal, akik — egyik vagy másik oldalról — az avantgarde fogalmát történetietlenné teszik, mértéktelenül kitágítják, történeti jellegű fogalomból értékelővé változtatják". A két végletes felfogással szemben, melyek közül az egyik az avantgarde-ot teljesen kirekeszti az értékalkotó művészeti tényezők közül, a másik pedig — éppoly végletesen — az avantgarde-ot tekinti az irodalom és művészet fővonalának; egy jó értelemben vett „harmadik utas" koncepciót próbál felrajzolni, mely meg akar őrizni mindent, ami érték, mely arra figyel, hogy mi az avantgarde „hozadéka", mi az, ami tovább élt, amit a művészet azóta is hasznosít.

Ez a törekvés — bár a szerző az avantgarde genezisét, főbb jellemzőit, szétáramlását nagy érzékenységgel, a társadalmi-történelmi valósággal való dialektikus kölcsönhatásában elemzi, és a részletmegállapításokban számtalan jó megfigyelés, helytálló következtetés található — lényegét tekintve nem járt teljes sikerrel.

Ennek fő oka, hogy a vállalt történeti megközelítés nála is gyakorta átcsap értékelőbe, sőt úgy formál történeti kategóriát az avantgarde-ból, hogy előzetesen értékkategóriaként kezeli. Az avantgarde irányzatok — írja Szabolcsi — „megindítottak egy fejlődést, amelynek végén irodalom, művészet új formái, új létezésmódja állhatott volna". Ezzel lényegében tagadja az avantgarde-művészet lehetőségét, hiszen „a művészek megtértek az avantgarde vándorévei után egy harmonikusabb, építőbb művészethez". Az avantgarde „hozadékán" ezért csak formaelemeket ért, s azt emeli még ki, hogy bizonyos problémákra az avantgarde hívta fel a realista művészet figyelmét, ezzel továbbfejlődésre késztetve azt.

Az avantgarde fogalmának kettős (történeti-értékelő) használata abból fakad, hogy a realizmus — nem realizmus, vagy evilágiság — túlvilágiság kategóriáiban gondolkodva az irodalomtörténész két lehetséges megoldás közül választhat: vagy a realizmushoz, az evilágisághoz, vagy a nem realizmushoz, túlvilágisághoz sorolja az avantgarde-ot. Király István — akivel Szabolcsi Miklós polemizál — az avantgarde-ot a „modernség" egyik fázisának tekinti s konzekvensen az utóbbi kategóriába is sorolja. Szabolcsi az avantgarde-ot önálló, minőségileg új szakasznak tekinti. Érzi, hogy döntő, lényegi különbség van a századvég befeléforduló, esztétizáló „izmusai" s az avantgarde irányzatok között. Ez a Király—Szabolcsi vita formai oldala. A vita tartalmi lényege az, hogy Szabolcsi óvatosan megkérdőjelezi az avantgarde kapcsán a realizmus — nem realizmus felosztás kizárólagosságát. Szabolcsi érzi, hogy az avantgarde nem szorítható egyértelműen a „nem realista" feliratú skatulyába, de természetesen realizmusnak sem tekinti. Ezt az ellentétet próbálja egy felemás koncepcióval áthidalni. Az avantgarde-ot egyrészt „köztes területként" fogja fel, ugyanakkor „megkettőzi": „Az avantgarde történetében két tendencia, két irány váltakozik, küzd egymással: az individuális-romboló, és kollektív-építő lázadások két típusa ... Az avantgarde irányzatoknak van olyan csoportja és korszaka, amely nem elégszik meg a művészet megváltoztatásának, a művész új helyének meghatározásával, hanem rendkívüli erővel kívánja a teljes társadalom megváltoztatását is."

Szabolcsi — bár ebben a formában nem mondja ki — az avantgarde lényegét (a széthullott, kiüresedett hagyományos világkép helyett) a modern 20. századi világkép megteremtésére irányuló törekvésben látja, s abban is igaza van, hogy az avantgarde irányzatok egyike sem volt képes — éppen paroxiás-utópikus egyoldalúsága miatt — ezt az új világképet kiformálni, legfeljebb csak elemeit.

Ezek az elemek azonban beépülhetnek s be is épültek a realista, sőt a szocialista realista világképbe is — természetesen új tartalmak hordozóiként. Nem utolsósorban azért, mert az avantgarde irányzatokon belül számos szocialista, vagy azzá fejlődő művész is található (Majakovszkij, Brecht, Kassák stb.), akik szocialista világlátással, a marxizmus ideológiája alapján építkeztek. De ha az avantgarde gyűjtőfogalom és történeti jellegű kategória, mely bizonyos közös jegyek alapján különböző minőségeket fog össze, nem lehet egyúttal értékelő kategória is. Irodalmi irány-

zatok, áramlatok, mozgalmak globálisan egyébként sem értékelhetők, csak konkrét alkotók konkrét művei minősülhetnek realistának, vagy nem realistának. A „középső szféra" tehát, ha konkrét vizsgálatnak vetjük alá magukat a műveket, szétbomlik egy realista, és egy valószínűleg jóval nagyobb nem realista szektorra.

Szabolcsi bevezetőjében írásait „csak első megközelítési kísérletnek, vitaalapnak" nevezi, s e vitázó írások nemcsak a szűkebb szakmai, hanem a szélesebb olvasói közvéleményt is e problémák átgondolására, termékeny vitára ösztönözhetik. Különösen érdekes a neo-avantgarde-dal foglalkozó rész, mely terjedelmileg a kötetecske zömét adja. E legújabb irányzatokról átfogó képet ad Szabolcsi szintén a társadalmi-történelmi valósággal való összefüggésében. Figyelemre méltóak azok a megállapításai, amelyeket a második világháború előtti, és a hatvanas években jelentkező avantgarde mozgalmak, irányzatok különbségeiről, elsősorban társadalmi alapjaik vonatkozásában és perspektíváik tekintetében tesz. Ha egyes megállapításai — a szükséges irodalomtörténeti távlat hiányában — nem is tekinthetők végérvényesnek, informatív értékük igen nagy. A kötetben tartalmas bibliográfiákat és igen hasznos névmutatót is találunk, amely utóbbi különösen gazdag anyagot tartalmaz.

PETE GYÖRGY

Kifelé a feudalizmusból

JEGYZETEK MÁRKUS ISTVÁN KÖTETÉRŐL

Márkus István könyvét kritikai életünk tisztes elismeréssel fogadta. Hosszú évek óta alkotó szociológusunk — kijárt neki. Szűkebb kutatási területe a történeti és agrárszociológia, szociográfia. Kitűnően képzett és tájékozott szakember. Írásait kivételes szenvedély és lendület hatja át, így indulataira sem tud mindig féket vetni. Bizonyára innen is fakad, hogy megállapításai gyakran kihívóak, következtetései tévedésektől sem mentesek. Stílusa a szociológia tárgyszerűségén túllépő esszéstílus.

Mostani kötete a hatvanas évek alkotásaiból válogatódott. Tudományos pályán, tudjuk, egy-egy írás igen gyakran az alkalomnak, tehát a véletlennek köszönheti létrejöttét. Így gondos válogatással is nehezen érhető el, hogy az egyes írások végül szerves egységbe, eleve átgondolt koncepció szerint álljanak össze, még ha a különféle alkalmak kapcsán készült tanulmányok írója oly tudatos alkotó is, mint Márkus.

A kötetcím adja az alapkoncepciót. Aki nem ismeri Márkus István kutatási területét, de úgy-ahogy ismeri múltunkat, a cím után arra gondolhatna, hogy könyve történelmünknek a 18. század végétől a 19. század közepéig terjedő szakaszát vizsgálja. Vagyis: az olvasó valamiféle zárt, a kronológia szerint is lezárható történelmi búvárlatot vehet a kezébe. Márkus István azonban szociológus és esszéíró. Így nála kitágul a címben megjelölt folyamat, előre és hátra egyaránt, messze túl az egykoron ténylegesen lezajlott gazdasági-társadalmi folyamatok időbeli határán.

A történelmi és társadalmi tényektől való merész elrugaszkodásával izgalmas, eredeti és újszerű gondolatok vázát építhetné fel, nagyobb távlatokba ágyazottan látva és láttatva múltunkat és a jelent, amely valamilyen módon mindig összeszövődik a letűnt századokkal. Mélyére nézve azonban az alapötletnek, kitűnik, szülője annak nem is annyira az eredeti látásmód. A szerző ez esetben sokkal inkább tetszetős teóriák esetenként nagyon is túlhajtott, felfokozott ívét rajzolja fel,

élezi és sarkítja. Ezek a tanulmányai a valóságos történeti tények módszeres és alapos elemzését sajnálatos módon — mindmáig — nélkülöző közismert prekoncepciókat nagyollják tovább. Nem az anyagból fejlik természetes módon a koncepció, éppen fordítva: a prekoncepció gyűjti össze anyagát a múltból és a jelenből. S hozzáadva ehhez írásait mindannyiszor átható indulatait, a történeti és az agrárszociológiai tabló, amint látni fogjuk majd, szükségképpen egysíkú és egyoldalú marad.

Történelmi vizsgálódásait a 16—17. századi ún. elkanyarodással kezdi. Pach Zsigmond Pál akadémikus könyve volt az inspiráló. Tényeken nyugvó elemzéseit igen szenvedélyes lendülettel gondolja tovább. Ez az írás éppúgy, mint a történeti adatokra építő következő, amely Nagykőrös, a török korban bizonyos önállóságra szert tevő parasztváros 18. századi beidomulásával (ti. a feudális nemesi vezetés alá történő beidomulásával) foglalkozik, még éppenséggel a feudalizmusba befelétartó, vagy legalábbis annak rendszerében megmerevült társadalom állapotrajzát adja. A hatalmát mindenáron átmenteni akaró nemesi-arisztokratikus, azaz eredendően feudális magatartásformát kutat-elemez a következő két történelmi esszé. Széchenyi István és Teleki László a tanulmányok „főhőse". Az előbbihez Spira György alapos monográfiája, az utóbbihoz Horváth Zoltán — már kevésbé alapos — könyve szolgált ürügyül és alapul. Ezek az írások, mint a következők közül is néhány, valójában vitairatok. Súlyos, kemény, esetenként egyenesen könyörtelen ítéletekkel. Érthető, ha vitára ingerel, máskor meg egyenesen provokál.

A történelmi esszék mondandóját tulajdonképpen az elsővel, „Az elkanyarodás"-sal alapozza meg. Címéül azonban, az a benyomásunk, jobban illenék az „elkanyarítás". Az előbbi fogalom ugyanis egy igen bonyolult, mondhatni: össztörténelmi, de mindenképpen objektív folyamatot takar, az utóbbi viszont valamilyen szubjektív erők, tényezők által kicsikart történést tételez fel. Az elkanyarodást, majd a feudalizmus időbeli megnyújtását és megmerevítését, vagyis az ún. „későfeudalizmust" — Márkus szerint — a hatalmát görcsösen és mindenáron védő magyar földesúri osztály megrögzött maradisága, hataloméhsége termelte ki elsősorban. E szerint itt az uralkodó, ez esetben a magyar nemesi-földesúri osztály szándéka, érdeke, akarata s ennek a szolgálatába állított hatalmi eszközök (fegyverek, jogrend, a dinasztia birodalmi ereje stb.) szabták meg döntően és, ha nem is végérvényesen, de századokra szólóan a gazdasági-társadalmi struktúra jellegét, tartalmát, sőt tartamát is. Tételét igazolandó, külön hipotézist állít fel. A termelőerők és termelési viszonyok dialektikája, mondja, nem egyformán érvényesül a fejlődés gócában (ez esetben Nyugat-Európa), és annak másodlagos, perifériku s (azaz Kelet-Európa) területein. Itt az utóbbiak szerepe mintha meghatározóbb lenne — legalábbis ez esetben — mint az előbbieké. A fejlődést ugyan a magyar nemesek-földesurak sem tudják megállítani, „de azt megtehetik — írja —, hogy a maguk javára fordítják". Ezt tette, igazolná következő tanulmánya, a nagykőrösi parasztpolgárságra rátelepült nemesség, de végső fokon ezt akarták elérni az osztály olyan kimagasló alakjai is, mint Széchenyi István és Teleki László. Az előbbi éppen ezért egész progresszív eszmerendszerével és tetteivel is „nem megtagadta", csupán csak „megelőzte" osztályát (ti. annak vaksi, a saját maga jól felfogott érdekét sem felismerő átlagát).

A tézisből azután több minden következik. Idézzük a szerző summázatát: Közép- és Kelet-Európában „minden bizonnyal helytelen a reform és a teljes vagy viszonylagos függetlenedés — pláne a birodalmon belüli súlypontáthelyezés (utalva a magyar nemesség azon törekvésére, hogy a Habsburg-birodalom ne Bécs, hanem Buda központú legyen — F. L.) — helyi törekvéseit egyszerűen és általánosan haladó törekvéseknek tekinteni". (19. l.)

A „magyar reform" relativitását később újrafogalmazza. És tovább lép: megfosztja még e relatív értékektől is. Ítélete nem kíméli Teleki Lászlót sem. „A magyar reform — írja — mindig — 1945-ig — ásatag, visszamaradott, makacsul védekező struktúra megújítására törekedett. Hajtóerői közt ... nagy helyet kapott a radikálisabb reformtól, a forradalomtól, voltaképp hát a valóban korszerű változás-

tól való félelem. Mindig olyan társadalmi bázis állt legjobb reformereink mögött, mely vissza is húzta őket." S hogy az ítélet valóban sommás és teljes legyen, külön kiemelve így zárja a fejtegetést: „Elkésett társadalom elkésett reformerei ők, mind egy szálig. Az volt Teleki László is." (133. l.) Történelmünk során, le- és felmenően, az volt tehát itt mindenki. Nyilván, közéjük értendő a magyar történelem egyik legnagyobb nemzedéke, a reformkoré is. Több ponton is vitatkozhatnánk a szerzővel, legfőképpen pedig eltűnődhetnénk azon, vajon miért csak a *magyar* reformot és a *magyar* reformert tekinti — elnézést a kissé otromba hasonlatért — afféle toldozó-foldozó, a reakciós átlagnál csak valamivel továbblátó „vargának".

Szólnunk kell azonban a „függetlenedés" kérdéséről is. A tézis általános megfogalmazása, láttuk, Közép- és Kelet-Európára vonatkozott még. Amikor azonban, épp Teleki László kapcsán, ezt a gyakorlatban kellene alkalmazni, a teória mintha lesántulna. Amennyire kicsinyíti, félelmekből és kényszerekből eredőnek állítja a magyar „függetlenedési" törekvéseket (ti. a Habsburgokkal szemben), ha szóba kerülnek, annyira egyértelműen pozitívnak ítéli a történelmi Magyarország területén élő nemzetiségekét (ti. a magyarokkal szemben). Sokunkkal együtt ismeri Márkus is: történelemszemléletünk általában nem azt kutatja, hogy a tettek (lett légyenek azok egyeseké, osztályoké vagy egész népeké) elkövetői jószántukból vagy éppen kényszerből, esetleg tévedésből cselekedtek-e, hanem azt, hogy azok a haladás irányában vagy ellenében hatottak-e. Európa első (és sokáig első!) nemzetiségi törvényét, igaz, végszükségében, de mégis csak megalkotó 1849-es nemzetgyűlésünkről — sajnálatos módon — nem tesz említést. Kár, mert ennek hiányában azután Teleki párizsi konföderációsféle javaslatát méltányolva, az ítélkezés ostora még Kossuthon is csattan. „Kossuth—Szemere—Görgey—Batthyány Kázmér kormánya — írja — a nemzetiségi politikával (ti. a „magyar supremáciához", a „Corpus jurishoz", a „történelmi joghoz" való makacs ragaszkodásával) az utolsó eszközt veti el, amellyel a magyar ügy végső vereségét — talán — megakadályozhatná." Nem, nem vetette el, a katasztrófa azonban mégis bekövetkezett.

Fejtegetéseit — a szokásos kényszerűségből — némileg egyszerűsítve, abban foglalhatnánk össze, hogy nálunk a magyar nemesség — ideértve kimagasló „reformereit" is — elszánt hatalomsóvárságtól fűtött akarata, máskor félelme és gyávasága térítette el, merevítette meg és tartósította a „későfeudális", a „félfeudális" és a „feudálkapitalista" (mennyi ilyen odacsapott, át nem gondolt, nem tisztázott, többnyire örökölt fogalmunk van!) gazdasági-társadalmi struktúrát szinte 1945-ig. Végeredményében tehát mintegy azt sugallja Márkus könyve: a magyar nemesség többnyire konzervatív és haladásellenes magatartásának gyökerei elsősorban abból táplálkoztak, hogy *magyar* volt, vagy legalábbis zöme annak vallotta magát. Úgy vélem azonban, a történeti igazságnak, de szemléletünk tisztaságának is tartozunk annak leszögezésével, hogy a magyar nemesség-földbirtokosság, benne az arisztokrácia, általában és lényegileg nemigen volt okosabb és korlátoltabb, jobb és roszszabb, a magyar és nem magyar elnyomottak kizsákmányolását illetően sem, mint minden, a fejlődés azonos fokán álló osztálytársadalom uralkodó osztálya. Hordozott persze sajátos jegyeket is. Mint ahogy voltak sajátos jegyei, ebből eredően magatartásformái a francia, német, az angol vagy orosz uralkodó osztályoknak is. S ezek a sajátosságok nemcsak a fejlettség más-más szintjeiből adódtak, hanem az egyes országok eltérő, más-más helyzetéből is. Nyilvánvalóan, ezek motiválták magatartásformáit, de döntően mégsem ezek határozták meg. Azt pedig, hogy egy-egy társadalom a fejlődésnek milyen fokára juthatott fel, majdhogynem kizárólagosan az uralkodó osztály *akaratának* tulajdonítani, megítélésem szerint alig különbözik valamiben is a szellemtörténetírás felfogásától, legfeljebb annyiban, hogy azt fonákjára fordítja, ellenkező előjelekkel látja el. A riasztó példáknak persze valóságos tömegét kínálja a történelem, nálunk éppúgy, mint más népeknél, mint ahogy az ellentétes példáknak is bő tárháza ugyanaz a történelem. A történetírásnak azonban nem a komponenseket, hanem a belőlük meghúzható eredőket kell megragadnia, nem cserélve fel sem tetszetős teóriák, sem hasznosnak látszó aktualizálások kedvéért egyiket a másikkal.

A feudalizmusból azonban nemcsak a nemesség makacssága miatt haladgattunk kifelé oly lassan. Társadalmi és életformájával, egész termelési struktúrájával és technológiájával ide húzta, kötötte a legutóbbi évekig az országot társadalmunknak még ugyancsak feudális eredetű képződménye és szívós csökevénye: a hagyományos falu és parasztsága. Erről szól a kötet címadó tanulmánya, s lényegében ezt elemzi mellette még másik kettő („Az agrárkérdés Karcagon"; „Tanulmány az erőviszonyokról"). „Nemcsak — írja — a nagybirtokrendszer, az úri osztályuralom, emellett — és éppen ennek nyomására — a parasztság a maga egészében is a feudális századok hagyatéka volt." (198. l.) Másutt: „... maga a falu ... szintén a feudalizmus hagyatéka." Falvaink, melyek „egész atmoszférájukkal annyi nem korszerű, nem huszadik századi vonást őriznek, hogy nem csodálkozhatunk, ha menekül innen, akit nem köt erős érdek. Aki csak teheti". (202—203. l.) De ki marad ott? Aki „nem ért máshoz", akit fogva tart a „megszokás" vagy „otthoni vagyonának" ereje. (211. l.) Mi jellemzi ezt az itt felejtett, korszerűtlen, nem huszadik századi, feudális vonásokkal keresztül-kasul szőtt falut és parasztságot? Konzervativizmus. „Maradiság és primitív érdekszerűség." „Hagyományos beletörődés, önrendelkezési igénytelenség." Gazdálkodásbeli felfogását most is, miként a múltban, a „konjunkturizmus" tendenciája hatja át. Csak azt termeli tehát szívesen, amit kockázatmentesen lehet, aminek „most és itt" piaca van, s a befektetett munka nyomban megtérül. Pillanatnyi előnyeit fontosabbnak tartja a köz-, a távlati-üzemi érdekeknél. Emiatt ellenezte és ellenzi az „üzemalapozást". „Kisszerű anyagi gyarapodás, mint egyetlen ambíció". Kockaházakat és cirádás kőkerítéseket épít, az „enteriőr" azonban — a szellemiekben és az otthonokban — tán a réginél is sivárabb, igénytelenebb. Összegezve, mindez „szívós utóparaszti életmód"-nak minősül. Persze nem az egész parasztság ilyen, inkább csak az idősebbje. (Hiszen láttuk, az ifjabb évjáratúak és a talpraesettebbek „menekülnek a feudalizmusból".) Nagyrészt tehát az öregek nemzedéke ez, „mely még a régi falu osztályrendjében és gondolatvilágában nőtt fel, és akár béres volt a múltban, akár gazda, mást, mint mezőgazdasági munkát nem *tanult*, nem *ismert*, nem *akart*". (Kiemelte F. L.) Egyszóval olyan parasztok ők, „a szó kelet-európai értelmében", akiknek „a falu és határa volt a világa" (194. l.) — írja mindezeket a szerző a 960-as évek közepe táján.

A „jellemzést" nagyrészt a már jelzett három tanulmányból szedegettük össze. A módszert könnyen érhetné a vád, hogy összefüggéseiből önkényesen kiragadott mondatrészek halmozódtak tollunk alá. Mert kétségtelen, még e három írásban is fel-feltűnnek itt-ott a naposabb oldalak, mutatva a valóság többszínű világát. Az összkép azonban semmivel sem vigasztalóbb. Komor és lehangoló. A történelmi esszék ívét, a feudalizmust, e három tanulmány pillérei így építik át a mába. Hosszadalmas — és mint látni fogjuk — felesleges lenne részletekbe menően vitába szállni a szerzővel. Szerencsénkre s a gondolkodó, a valósághoz mindig visszatérő tudós felelősségtudatát példázva, a komor képet maga rombolja szét s állít helyébe jóval árnyaltabbat következő tanulmányaiban.

Egy dolgot mégis ki kell emelni. Azt nevezetesen, ami, akár csak a történeti esszékben, itt is igen kétes értékű egyoldalúságra ragadtatja Márkust. Az általunk kiemelt állítmányokra utalunk: „nem tanult, nem ismert, nem akart". A mondat fokoz, tehát emelkedik. Koronája, „felső foka" a háromszoros „nem"-nek az „akart". Mintegy összefogja, tehát magyarázza is az előbbieket. Más szóval: azért maradt olyannak, amilyennek ez a parasztság, mert nem *akart* mássá lenni, mást tanulni és megismerni. Mert feudális jegyeit 1945-ig, épp a nagybirtokrendszer külsőleg is konzerválta ugyan, de a parasztság „belsőleg is konzerválta önmagát". És tovább, mint 1945-ig. Egyszóval: a feudalizmus — összegezhetjük talán a kötet alapkoncepciójának lényegét — nálunk elsősorban azért volt ennyire tartós-szívós, azért ívelt át hosszú századokat s nyúlik bele még a mánkba is, mert annak két alapvető osztálya: a magyar nemesség és a parasztság, amíg csak tudta és tehette, így akarta, ehhez ragaszkodott. Ezért? A parasztság is? Mert ha mindez így is lenne [nincs így!], annak okait, a legfőbbeket főként, egészen másutt kellene keresni. S erre —

bevallom — a hajdani néprajzos-szociográfus szerzőt igen nehéz szívvel merem emlékeztetni. Mondom: emlékeztetni.

A nagyüzemi gazdálkodást is súlyos gondok nehezítik a „félfeudális" állapotú parasztság maradisága miatt — taglalja az erőviszonyokról szóló 967-es tanulmány. Hiszen e konzervatív, önös érdekein, akárcsak faluja határán túl nem látó parasztság a termelőszövetkezetekben — sajátos joghelyzete és munkaszervezete folytán — „monopolhelyzetbe került". Emiatt azután konzervativizmusa fékje és gátja lett a nagyüzemi termelés lendületesebb kibontakozásának. Hogyan és hol érvényesítheti „monopolhelyzetét" a tagság? Úgy és ott, hogy nagyobb jövedelmet húz a közösből, mint amit az üzem összbevétele megengedne, úgy és ott, hogy „a tagság hatháton ellenállhat gazdaságilag indokolt és technikailag megérett strukturális változtatásoknak, a termelési szerkezet, állattenyésztési arányok és a munkaszervezet továbbfejlesztésének." (229. l.) Sorolhatnánk tovább a bántó tévedéseket. Ne tegyük. Hiszen a kötet következő, de többi tanulmánya is fényes cáfolatát adja annak, amit itt az állítólagos „monopolhelyzetről", s ebből eredően a nagyüzemi agrártermelés 965—66-ig tartó stagnálásáról vagy igen lassú emelkedéséről, annak okairól elmond. Csak a tagság „monopolhelyzetére" válaszoló néhány megállapítását idéznénk a szerzőnek: A tagok összes jogai „együttvéve sem biztosítják, hogy a tagságnak döntő szava legyen a nagyüzem tényleges irányításában vagy fejlesztésében". „A csoporttulajdonból eredő rendelkezési hatáskört ... elsősorban az elnök gyakorolja..., a mindenkori elnöknek gyakorlatilag módjában áll kirekeszteni a tagok többségét a lényeges döntésekből, sőt a vezetői tevékenység érdemi ellenőrzéséből is..." — állapítja meg — többek között — mindjárt a kötet következő tanulmányában Márkus István.

Lennének persze — ha hely lenne hozzá — a vitatott egész kérdéskörhöz nyomósabb ellenérvek is. Történelmiek egyfelől, s az agrárpolitika körét érintők másfelől. A „történelmiek" alatt első helyen arra gondolunk, hogy az 1848-as forradalom, a gyorsan rákövetkező győztes ellenforradalom ellenére is, alapjaiban és visszavonhatatlanul elsöpörte a feudalizmust. Helyébe megteremtette a polgári, kapitalista társadalmi rend valamennyi feltételét, a nemzeti függetlenség kivételével. S éppen ennek révén már a 19. század második felének, utolsó harmadának „magyar" kapitalizmusa, lényegét tekintve nemigen volt „elmaradottabb", mint mondjuk a század első felében a franciáké. Kapitalista rend volt ez is, az is. Ez határozta meg a benne élő-termelő parasztság helyzetét is: Termelési technológiája, de a termelés egész szerkezete, eredményeivel és munkaszervezetével együtt — hogy a dolgoknak csak egyik oldalát említsük — alapjában és merőben más volt, mint a néhány évtizeddel korábbi feudális rendszerben. Hogy feudális maradványok (de csak maradványok) színezték és fékezték a tőkés jellegű paraszti és nem paraszti kis- és nagyárutermelés szabadabb és gyorsabb kibontakozását? Valóban. De melyik társadalmi formáció nem cipeli magával, főként első periódusaiban, a letűnt formáció több-kevesebb elemét? Ami az agrárpolitika körét illeti, kifejtése alól maga a szerző is mentesít bennünket. Csak címszavakban: helytelen csak az iparosítás céljait szolgáló árpolitika (magyarul: agrárolló); elmaradott mezőgazdasági vegyszer- és gépgyártás s a kellő mennyiségű import feltételeinek a hiánya; hanyagul kezelt hitel- és beruházási politika stb. Ezek és nem a „monopolhelyzetbe" került tagság konzervativizmusa fékezték és fékezik számos ponton ma is döntőleg a nagyüzemi agrártermelés továbbfejlődését. Persze ez sem azért volt vagy van így, nem elsősorban, mert a gazdaság- vagy agrárpolitikusok ezt így akarják. Mélyebbre és távolabbra nyúlnak a gyökerek itt is. Elemzésük azonban már csakugyan nem fér el egy recenzió kereteiben.

Hangsúlyozni szeretnénk végül: attól, hogy a kötet alapötletét sajnálatos módon divatos, prekoncepciós teóriák hatása alatt születettnek és azt is túlhajtónak lehetett és kellett minősítenünk, még a vitatott tanulmányokban is számos olyan részmegállapítást, konklúziót találhat az olvasó, amely mind az alkotónak, mind a megalkotott műnek, a szabványos szakmunkákon túlmenően kivételes helyet biztosít. Külön és egészükben is ki kell emelni azonban azokat az írásokat, amelyek vidéki

közéletünk pangását, vagy egy-egy konkrét agrárüzem és szakterület viszonyait, helyzetét és lehetőségeit elemzik. Az „Egy mai falukutató jegyzetfüzetéből" címűt akár kötelező olvasmányává lehetne tenni mindazoknak, akik falun vagy városon, de vidéken „csinálják" a politikát. „Az agrárszakma jövője"-ét pedig az egész magyar agrárértelmiségnek, a tsz állattenyésztési technikusától a miniszterig.

A kötet utolsó írása pedig egyenesen fölemelő. Alkalmas arra is, hogy vitáink görcseit feloldjuk. Vérbeli értelmiségi ember álmodja meg benne a jövőt, s találja meg a megálmodott „jövő kulcsát". Új társadalmunk felemelkedésének, a nemzet megmaradásának — sugalmazza az írás — záloga, kulcsa: „a kiművelt emberfők sokasága", az „értelmiségi társadalom". Ennek kellett volna, vagy ha már megkéstünk, kellene, amíg el nem késünk, oktatási-iskolai rendszerét, alanyi és tárgyi feltételeit mielőbb megteremteni, s az iskoláztatást jövőnk egész építésének középpontjába állítani. Rövid ez az írás, benne kérdések sokaságát vetíti elénk. Zaklatottan szinte, és mégis emelkedve. Megemelve magát a kötetet. *(Szépirodalmi, 1971.)*

FÜR LAJOS

A paraszti múlt írói rajza*

Magyarózd olyan eldugott, zárt helyen lapul, hogy kevesen tudnak róla. Az ötvenes években egyik íróbarátja tréfásan azt mondotta Horváth Istvánnak: „Olyan falu, hogy Magyarózd, nincs is, azt te találtad ki." A monográfia elolvasása után kevesebb lesz azoknak a száma, akik kérdően húzzák össze szemöldöküket a falu nevének hallatára.

Horváth István harmincegy éves koráig parasztként élt és dolgozott Magyarózdon: „Én is szántottam, vetettem, s már javakorbeli ember voltam, amikor családommal együtt elindultam, vállamon piros-zöldkockás átalvető-zsákkal, hogy megküzdjek a tudatlanság hétfejű sárkányával, s hírt vigyek a magam népéről a világnak.

Én is megküzdöttem a magam Kőmorzsálójával, Fahorgasítójával, Acélmorzsolójával, Hétsinges szakállújával. De akikért küzdeni indultam, azokról egy pillanatra sem feledkeztem el."

Soha sem szakadt el szülőfalujától. Az elmúlt évtizedben is hónapokat töltött évenként benne. Könyvének olvasása közben számtalanszor magam elé idéztem alakját, felelevenítettem együtt töltött óráink beszélgetéseit. Észjárásának logikája, valóságérzéke, beszédének zamatos népiessége töretlenül őrzik az ősök évezredes múltját. Mindig abban a közösségben gondolkodott, amelyből vétetett. Kolozsvár és az előtte megnyílt írói pálya csak alkalom volt arra, hogy alkotásaiban megörökítse az erdélyi parasztot, szűkebb pátriájának néprajzi valóságát. Láttam beszélgetni háromszéki emberekkel, akiknek nyelvében, szokásaiban, mozdulataiban is a közös hajszálgyökereket kereste, a régmúlt emlékeit, amelyek valamikor egységes érzelmi és gondolati áramkörbe fogták a szétszórt települések parasztközösségeit.

A kolozsvári Dacia könyvkiadó gondozásában kiadott kötet műfaját tekintve „rendhagyó". Nem hasonlít az eddig ismert írói falurajzokhoz. Miért „rendhagyó" alkotás a *Magyarózdi toronyalja?* Irodalmunkban a népi írók honosították meg a szociográfiát; a paraszti létvalóság írói rajzát. A szociográfia az életkörülmények keresztmetszete. Horváth István könyve történeti, néprajzi, nyelvészeti monográfia. A megmaradt folklóremlékek adataiból rekonstruálja a népi tudatot és életmódot. Történeti keresztmetszetet ad. A hajdani valóság realista rajzát, amelynek marad-

* Horváth István: Magyarózdi toronyalja (Dacia, Kolozsvár, 1971.)

ványai a modern életforma térhódításával elpusztulnak. A könyvéből megelevenedő múlt nem csak Magyarózd története, hanem az iparosodás és városiasodás előtti erdélyi falvak közösségeié is.

Leíró módszerével tárgyilagos bemutatásra törekszik. Nem bocsátkozik romantikus magyarázatokba, logikai rendszerbe foglalva elemzi a tényeket. A könyvben nyomát sem találjuk a tudóskodó etimologizálásnak. A szokások, játékok, hitvilág jelenségeinek leírása és elemzése után feltevéseit is megfogalmazza. Módszerének bemutatására ragadjunk ki egy jellemző példát. A magyarózdi lakodalmi szokások közé tartozott, hogy az éjszaka második felében a vőlegény násznagya egy csoport férfival elindult a menyasszony házához. Egy férfit bikának öltöztettek, aki rossz cserépfazekat tartott a feje fölé. A „bikát" a csoport szorosan körülfogta. A násznagy és a szószóló gazda hevesen értékelte és becsmérelte a bikát, majd „agyonütötték", széttörték a feje fölé emelt fazekat.

„Nehéz, vagy tán éppen lehetetlen hitelt érdemlően kideríteni ma már ennek a magyarózdi lakodalmas szokásnak az eredetét. Feltehetően ősi, nomádkori szokás maradványa, amikor a nagyállat mint vásárlóérték vagy ajándéktárgy nagy szerepet játszott a társadalomban, de lehet a bika a termékenység jelképe is, vagy a népi játékosság eredménye, bár ez kevésbé valószínű, mivel az ózdi vének szerint „ezt így csinálták mióta a világ világ."

E rövid részletből is kitűnik Horváth István elemző módszere. Következtetéseit többféle mutató feltevésekben foglalja össze. Pedig hivatkozhatott volna arra, hogy a magyar nyelvben sokáig használatos volt az „aranymarha" kifejezés, utalva azokra a régi időkre, amikor a pénz négy lábon járt. A törvények a vérdíjak és büntetéspénzek összegét mindig szarvasmarhában fejezték ki.

Milyen falu Magyarózd?

A falu népe feltehetően még a 18. században is faluközösségben élt. A nyíllal osztott földek, erdőrészek, határhelynevek még ma is őrzik a hajdani közös élet emlékeit. Kezdetben a Baládfiak, majd a 19. század negyedik évnegyedéig a Radák család birtokában volt a falu határának nagy része. Az urak „a faluból éltek, de nem a faluban". A szájhagyomány úgy tudja, hogy ezelőtt száz évvel negyvennyolc ház volt a faluban. Ez a szám hatszáz lelket számláló falut jelez. A nagycsaládközösség még a húszas években is ismert volt.

Horváth István ennek ismertetése után a falu folklórjának bemutatására törekszik. A történeti rész után a hiedelmek, varázslatok, tilalmak ősi hitvilágáról nyújt átfogó képet. Ezt követi a népi gyógymódok, gyógyszerek tömör összefoglalása. Külön kell szólnunk a népi játékok gazdag anyagáról és az ünnepi szokásokról. Az összegyűjtött játékokat a szerző valamikor együtt játszotta társaival, és átélte az ünnepek belső misztériumát is. A falukutatók már helyzetüknél fogva sem tudják olyan mértékben megragadni a folklórban élő belső lelki tartalmat, mint az, aki évtizedeken keresztül a nép között élt. A könyvből megismerhetjük a magyarózdi népköltészet — népmesék, balladák, népdalok, ősrégi szerelmes keservesek, átkozódók, kicsúfolók, kajánkodók, katonadalok — színes költészetét, az ózdi magyarok bánatát, örömét, kötődését az ősi röghöz, amelynek forrását a földrajzilag szétterjedt középkori magyar falvak kultúrájának hajszálgyökereiben kell keresnünk. Horváth István könyve a nyelvészek számára is gazdag anyagot tartalmaz: a tájszók, ragadványnevek, becenevek, állat- és helynevek jegyzékét. Ezzel zárja írói falurajzát. Sajnos, a kiadó elmulasztotta a népballadák és népdalok kottáit közölni.

A társadalomtudományi kutatás érdeklődéssel fordul a hagyományos társadalmi közösségbe, életének tanulmányozása felé. A „múlt szociológiájának" tanulságait nem nélkülözheti a korszerű társadalomszemlélet. A történeti keresztmetszet fényénél jobban megértjük életmódunk és gondolkodásunk összetettebb szerkezetét. Ahhoz, hogy megismerjük a régi falusi társadalom életét, szükséges feltárni a közösséghez szorosan kötődő emberek egymás közötti kapcsolatait és magatartásukat a természeti és emberi környezethez. A falvakat egymáshoz tartozó nagy családok építették közösségekké. A vérségi kapcsolat és a szellemi kultúra értékrendszere, szokásai, életrendje az egyént teljesen a közösséghez kötötte. Az életmódot belső

szokásrendszer irányította, amit mindenki elfogadott és betartott. A népi kultúra és életmód tanulmányozása folytán érthetjük meg, hogy a középkorban és az újkorban is, egészen a modern életforma térhódításáig (iparosodás, városiasodás) a falvak közösségei miért tudták az etnikumot töretlenül megőrizni.

Gondolkodásmódunkat nemcsak a keresztény vallás és a görög spekulatív értelem alakította, hanem paraszti őseink félelmei és babonái is. Örökségünkhöz tartozik a sámánok és varázslók irracionális életérzése is. Horváth István könyve az ősi hitvilágról alkotott ismereteinket is gazdagítja. Méghozzá egy falu hajdani hiedelmeinek leírásával.

Milyen ideológia kovácsolta egybe a falu népét?

A kereszténység nem tudott behatolni a parasztok tudatának és érzelmeinek mély rétegeibe. Elfogadták, beépítették kultúrájukba, de életszemléletüket és gondolkodásmódjukat továbbra is a prehistóriai múltba visszanyúló irracionális életérzés határozta meg.

A halálra Magyarózdon még ma is mint létező személyre gondolnak, aki előre jelzi érkezését, akit barátként vár a sírbahajló öreg, akivel szemben, mint megfogható lénnyel küzd az életét szerető fiatal férfi. A pap halotti beszédéből is az érdekli a gyülekezetet, hogy mit mond az elhunytról. A „másvilágról" alkotott elképzelésük is idegen a keresztény vallás eszméitől. „Ezelőtt hat évvel, a ma már halott hetvenkilenc éves Magó Ferenc Gunci, amint a másvilágról értekezett a ma már ugyancsak halott édesapámmal, egyszer csak azt mondja felsóhajtva: — Te Pista, ha már att kell lenni, el kell menni ada a másvilágra is, bárcsak úgy lenne, mint a katonáéknál, hogy minden esztendőben bár két hétre adnának szabadságot, hogy lássuk, még mi van itt is.

Még folytatni lehetne a példákat, amelyek legtöbbje azt igazolná, hogy a régi magyarózdi emberek képzeletében a másvilág, pokol elhihető valóságként, a képzeletben se tudta elnyomni, de még csak meg se rendíteni a távolabbi időkbe gyökerező hiedelmet. A mai fiatalok már egyikben sem hisznek."

A hajdani ózdi ember óesztendő éjszakáját lelki feszültségben töltötte. Titokzatos erők hatalmába érezték magukat. Még a terítőn maradt ruha is vészt idézhetett elő. Újesztendőre virradóan, még a hajnali derengés előtt, pattogni kezdtek az ostorok. Pirkadatkor elindult az „Aranycsitkó", csengőjét rázta az ajtók előtt, majd mogyorót, diót ajándékozott a bentlevőknek. A gazdasszony sült pánkóval várta a felkelő napot.

„Ha nem is tud róla, talán már nagyon-nagyon régóta, a magyarózdi ember az újévi szokásokban valószínűleg a világosság és sötétség drámai harcához kapcsolódó egykori hiedelmének nyomait őrizte meg.

Karácsony, újév táján riasztóan hosszúak az éjszakák, olyannyira, hogy a régi emberek nyilván félhettek attól, hogy a sötétség végleg legyőzheti, lenyelheti a világosságot."

A népi életmódon belül a játék nem időtöltésre szolgáló foglalatosság volt, hanem életre előkészítő ügyességfejlesztés és a tudatot iskolázó gyakorlat. Így a *kövecsezés* a falusi nő felkészülését segítette a varrástól a legkényesebb hímzésig. A *nyilas*, amely egyetlen lúdpásztorjáték volt, a hajdani közföldek kinyilazásának a lemásolása volt, de terepismereti gyakorlat is, hogy a nagyállatok pásztora éjjel is tájékozódni tudjon. A népi játékok félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a falvak közössége az intézményesített oktatás nélkül is megtalálta a módját az életre való felkészítésre. A játékok szimbólumai a titok sejtetésével a közösség érték- és szokásrendszerét tudatosította.

Ha tudományosan akarjuk rekonstruálni a falvak társadalmának szerkezetét, akkor az eszmei-érzelmi összetartókat kutatva, elsősorban a tudat mélyrétegeinek megismerésével tudunk tárgyilagos képet alkotni. Az önismeret szervesen hozzátartozik a nemzeti és nemzetiségi tudathoz. Nemcsak ahhoz, amit az okmányok és a történetírók művei őriznek, hanem ahhoz is, amit a folklór őriz az utókor számára. Ez a történelem gazdagabb és teljesebb, mert az élet tárul fel benne, a nép szemlélete, lelkivilága, életmódjának szerkezete. Közép-Európában a parasztság volt a

népek törzse, a megmaradás etnikai és társadalmi alapja. Horváth István ebből a törzsből származik, belülről ismeri a paraszti életformát. A népével való elkötelezettséget úgy vállalja mint egyetlen lehetőséget, amivel író népét szolgálni tudja. Alkotásával irodalmunkat gazdagította, olyan írói falurajzot alkotott, amely az évszázados néptörzs belső életéről, kultúrájáról rajzol körképet. A Magyarózdi toronyaljához hasonlítható alkotás ismeretlen irodalmunkban.

Veres Péter önéletrajzi számbavételében a „tenyészet törvényeinek" megismerését a társadalomtudomány és az országépítő munka feladatául jelölte meg. Horváth István könyve is újabb példa arra, hogy „nincs társadalomtudomány és nincs történelem, tehát nincsenek helyes politikai társadalom-élettani ismeretek a néptenyészet tényeinek és törvényeinek a megismerése és megértése nélkül". Falvaink parasztsága évszázadokig élt a közösség törvényeinek szigorú rendje szerint. Senki sem gondoskodott róluk. A közös munka és az összetartozás tudata kovácsolta egységbe a falvak népét. Az akkori magáramaradottság tudata teremtett értékrendszert, hitet, életérzést a megmaradáshoz.

FÁBIÁN ERNŐ

A Gaál Gábor-irodalomról*

Aki Gaál Gáborról akar írni, leghelyesebb, ha a közelmúlt igeidejét használja. Igeidő — tekinthetem cselekvésbeli időnek is. Közelmúlt: félig befejezett múlt, félig jelen — valami ilyesféle. Félig befejezett: a Gaál Gábor-i *Korunk* ma történelem. Nem is akármilyen: a szocialista, a marxista gondolat folytonossága volt a két háború között. Múlt, amelyből — valamennyire, akármennyire, de mégis: lett a mi világunk. És ezért mondhatnám jelennek. De meg: élnek küzdelemtársak — olyanok, akikkel együtt, s olyanok, akik ellen volt az ő cselekvése. Vannak, és nem is kevesen, akiket ő igazított útjaikra, és vannak, akiknek ő kötött útilaput a talpára (pl. az egyetemen), és ez sem, és amaz sem felejt.

Főképpen pedig vívódunk „dolgok" megoldásáért: olyanokért, amelyek őt is foglalkoztatták — okított, tanácsolt, mit lehetne tenni.

Egy ember nagyságát néha azon lehet lemérni a legkönnyebben, hogy mennyi az előítélet róla. A szenvedély és a szenvedélyesség miatt. Gaál Gáborról pedig bőven van. Többnyire talán éppen ezekkel találkozunk. Sok mindennek mondták őt. Ma (burkoltabban, vagy nyíltan) vádolják dogmatizmussal, a nemzeti kérdés semmibevevésével (finomabban: mellőzésével), azzal, hogy nem minőséget akart az irodalomtól, hanem éretlen felnőttek számára való pedagógiát. És még sok minden mást. Van igaz bírálat is, és övön aluli sunyi ütés. Szükség van történelemre ahhoz, hogy e jelenbeli dolgokat tisztázhassuk. A történelemre: ki is volt ő, mit mondott és mit tett ő valójában. Tisztázni kellene, *mennyire* volt tényleg dogmatikus. Nem könnyű feladat: alapos elemzés kell hozzá, hegységre menő papirok átolvasása — több ezernyi oldal az, ami tőle nyomtatásban megjelent volt —, és senki sem fogja minden sorát összegyűjtheti, még a *Korunk*-bélieket sem. Az álnevek miatt.

Aztán tisztázni kellene — a második lépés lenne ez —, *miért* és hogyan volt az a dogmatizmus, ami valóban létezett nála. Ez sem könnyű, hiszen kell a személyes titkok megfejtése, de ismerni kell ehhez a munkásmozgalom, a kommunista mozgalom történetének (a nemzetközinek is) pontos és valóságos menetét.

* Tóth Sándor: Tanulmány G. G.-ról, a Korunk szerkesztőjéről. Kriterion, 1971. Bukarest.

A nemzeti kérdés? Összegyűjteni az erről szóló írásait talán nem is olyan nehéz. Bár ez sem gond nélküli. Hiszen megjelent immár háromkötetnyi válogatott anyag Gaál Gábor életművéből, és lesz még egy — a levelezés (talán hamarosan, remélem). De ez, éppen ez, nemhogy hozzásegítene, hanem inkább gátol benne. Mert a válogatás kapitális szövegeket hagyott ki, olyanokat, amelyek nélkül megközelítőleg sem lehet igazságot tenni és igazat mondani. Viszont könnyű hamisítani. Amire iskolapélda lehetne az a mód, ahogyan ma a „romániaiság" fogalmával manipulálnak — no, nem mindenki, de aki teszi, az sem akárki.

Csupa akadémikus, tudományos, száraz kérdés ez, ugyebár? Nem érthető a szenvedély, a nyílt vagy burkoltabb hevesség?

Inkább az csoda, ha akad valaki, aki nyugodt tud maradni — már annyira, amennyire. Annyira, amennyire tudományos és filológiai munkához, több éves apró munkához szükséges. No igen: vannak, akiket ezek a kérdések „nem érdekelnek", még ha érintik is őket — így, vagy úgy. Ők talán „objektívek" lehetnének. De ehhez a témához nem nyúl más, mint akit éppen *ezek* a kérdések érdekelnek. Akik életbevágóaknak tartják őket.

És akadt valaki, aki vállalkozott erre a munkára, nyugodt is igyekezett maradni. Hogy az említett feladatok közül az elsőt (tudományosan) megoldhassa. Tóth Sándor ez, Kolozsvárott. Aki írt egy tanulmányt G. G.-ről, a *Korunk* szerkesztőjéről. Mert előbb tisztázandó, mi is az igazság. Hogy felmutathassa Gaál Gábor igazságát. Sem többet, sem kevesebbet. Vagyis: dogmatikus volt-e a *Korunk* szerkesztője, úgy szőröstül-bőröstül? Tisztázni mindazt, amiben Gaál Gábornak igaza volt — erre törekszik a könyvben Tóth Sándor. Ha ez volt a célja, akkor elérte, mert éppen ez az, amit nyújtott.

Mert: olvassuk végig, ahogy az avantgardizmus kérdését tárgyalja, és például kiemeli, hogy Gaál Gábor a valóságirodalom gyönyörű példáját az éppen expresszionista-lírai *Új pásztor*ban látta. Ahogy elénk állítja a legszélesebb front — egy egyetemes marxi forradalom gondolat nevében való front — kialakításán munkálkodó Gaál Gábort. Bizonyítékok meggyőző tömegét sorolja elénk Tóth Sándor. Ahogy kimutatja, a *Korunk* szerkesztője az irodalmat mindig irodalomnak látta és annak is akarta, sohasem csorba eszmetölcsérnek. De ahogy mindenben és mindenkor az emberért való harcot követelte.

Mert: olvassuk csak el, és látni fogjuk: a *Korunk* nem vidéki, de összmagyar lap volt, és a javából való. Igaz, nem gyűjtötte maga köré az erdélyi irodalom színe-javát — mint vidéki „centrum" az irodalomban talán nem tört át. De volt: a magyar kultúra tényezője, az egészé. Például éppen *azután* nyújtott maximális teret József Attilának, hogy az emigránsok fasisztának nevezték.

Sokáig folytathatnám — Tóth Sándor ezt kötetnyi anyaggal teszi.

És meg kell mondani, mert fontos, hogy Tóth Sándor tud megkülönböztetni. Nem akarja a tévedéseket és hibákat mentegetni; a dogmatizmust, ami valóban volt, letagadni; igazolni azt, amiben nem volt igaza Gaál Gábornak. Tudja Tóth Sándor, hogy ezt nem lehet, és nem szabad. Határokat von, és ezért *is* van hitele annak, amit mond. Hogy vannak tévedései? Némi elfogultság is akad talán? No, igen. De én csak tisztelem azért, hogy Gaál Gábor *mellett* elfogult. Mert aki — ha ír erről — és azt mondja, hogy elfogulatlan, az becsapja magát, de minket mindenképpen. Már ha elhisszük neki.

Aztán meg: érdemes igen figyelmesen elolvasni az első fejezetet. Azt, amelyik a húszas évekről szól. Nélküle nem fogjuk megérteni Gaál Gábor fejlődését, soha nem fog ez sikerülni. Hiszen itt van minden, és mindennek az előképe és alapja. Annak is, ami széles forradalmi törekvés volt, és annak is, ami a leszűkítő dogmatizmust lehetővé tette. Az ember vívódásaiban és gesztusaiban, a töprengésében és a magatartásában. És úgy, hogy megérezzük a később jövő dolgokat. Már mi, akik valamennyire tudjuk, mi az, ami később jött. Aki nem tudná, az viszont a későbbi fejezetek olvastával nyúljon vissza ehhez az elsőhöz.

Ebben az első fejezetben ezért — és ez igen fontos — tulajdonképpen minden megvan, ami az említett második feladat megoldásához szükséges. Már mint a sze-

mélyesek, a Gaál Gábor-iak. Ez a fejezet egy olyan tanulmányt is bevezethet tehát, amely arról szól, hogy miért és hogyan bukkant fel és szélesedett az, ami dogmatikus volt Gaál Gábornál. (Tóth Sándor tanulmánya egy nagyobb monográfiára épül, abból kiemelt részletekből lett a könyv. Lehet tehát, hogy ez a tanulmány a monográfiában meg is van. Jó lenne, ha minél előbb meg is jelenhetne.)

Kell-e ezek után külön mondanom — nem kell, de nem árt —, mi a konklúzió? Csak ennyi: olvassuk el a könyvet. Érdemes.

TORDAI ZÁDOR

Bálint György: Az utolsó percek

Öreg igazság, hogy a természetes környezetéből, az újságok hasábjaiból kiemelt legjobb cikkek — többségükben — elvesztik frisseségüket, s a puszta kordokumentum szintjére süllyednek. Kevésbé „szakállas", de vitathatatlan igazság, hogy *Bálint György* „alkalmi" írásai, napi (és majdnem naponkénti) publicisztikája túlélte az éltető közeg elvesztését; könyvbe gyűjtött írásai ma is intellektuális élményt jelentenek, írásait ma is — és nem csupán az irodalomtörténész, a társadalomtörténész! — leemeljük a könyvespolcról, belelapozunk, olvassuk. E „csoda" titkát kutatva természetes, hogy most, amikor (*Mihályfi Ernő* előszavával, s *Gondos Ernő* szöveggondozásában) tartalmához méltó szép külsőben, kötetbe gyűjtve vehetjük kézbe Bálint 1936—38 között írt glosszáit, napi jegyzeteit, az alkalom elgondolkoztat. Ismételt, meg-megújuló tűnődésre késztet e „karcsú" könyv szerzőjének „mibenléte", életművének lényege, írásainak világa. Kell-e, lehet-e, s ha igen, hová begyömöszölni ennek a félszeg, egész lényében halk, egyes kortársak szerint egyenesen kisfiús író bátor hangú írásait? A hírlapíróból kinövő író? Napi írásait lírával földúsító költő? Vagy egyszerűen publicista, esetleg „közíró"? Az irodalomtörténeti besorolás nehézségei arra figyelmeztetnek; jogos talán a gondolat, hogy Bálint György esetében a *műfaji* kategorizálás béklyóit szét kell törni, mert írásai is áttörik a műfajok kereteit, átcsapnak egymásba, s úgy, egymással összecsendülve, felerősödve hatnak, hatottak. Véleményem szerint a bálinti életmű megértését az adja, s írásainak színeit-ízeit is az hozza ki teljesen — hangozzék bármily paradoxul is —, hogy az „úrifiú", a mindig finom eleganciával öltözött „nagyságos író- és hírlapíró úr", többek között Földi Mihály lapjának is munkatársa a magyar marxista irodalmár értelmiség kiemelkedő képviselője volt. Azé az értelmiségé, amelynek tagjai nem műfajban gondolkodtak, hanem az írásban céljukat megközelítő *eszközt* láttak; s írásaikban teoretikus távlat és mikroanalízis együtt (ha nem is mindig s minden kérdésben hibátlanul) érvényesült. Annak az épphogy kialakuló értelmiségnek volt a képviselője, amelynek többnyire ugyan csak laza kapcsolatai voltak az illegális kommunista párttal, de morális elkötelezettségük kijelölte helyüket és feladataikat; egyeseket szorosabban, másokat lazábban fűzve a munkásmozgalomhoz. Bálint György életművének lényege csak abba az értelmiségi rétegbe állítva érthető meg, melynek legjobb embereit bárhová állította-vetette személyes sorsa, képzettsége, érdeklődése, mindig *őrhelyen* állt s *feladatot* teljesített: Miként *Gaál Gábor*, aki a kor egyik legszínvonalasabb folyóiratát, a *Korunk*at hosszú éveken keresztül szinte *egyedül* mozgatta, vagy *Fábry Zoltán*, aki stószi magányából is a *vox humana* messzire eljutó szószólója lett. (*Lukács György, Révai József* más „képlet", de ugyancsak ebbe a — Marx kifejezésével élve — „ideológiai rendbe" tartoztak.) S ha a személyes sors különbsége életpályák, életművek el- és megkülönböztetője is lett, mindegyikükre jellemző az, amit éppen Bálint György is megfogalmazott: kudarcok,

bukások, egyéni sorsa eltérítő erői ellenére, „aki arra született, hogy lásson, aki arra rendeltetett, hogy nézzen, akit esküje kötött őrhelyéhez, az nem panaszkodhat".

S Bálint György valóban nem panaszkodott, hanem — új kötete, *Az utolsó percek* is a tanúság rá — látott, leleplezett, s evvel mozgósított. Harcolt: úgy, ahogy lehetett, ahogy tudott. Újságíró volt, polgári lap munkatársa: olyan körülmények között kellett dolgoznia, amely sajátos — „vérmérsékletével" is összhangban levő — „partizán harcmodort" alakított ki nála. *Tételesen* megfogalmazott elveket nem ütköztetett — erre nem sok lehetősége lett volna —, hanem a jól megfigyelt, újsághasábba emelt dolgok, jelenségek *önellentmondásait* bontotta, nagyította ki. (Az ún. „szobatiszta" nyelvezet használata nem véletlen, hiszen a *Pesti Napló*nál, ahol elsősorban jelentek meg Bálint-írások, gyakori volt — *Fodor József* jellemző példáját idézve —, hogy „belső cikkben Bálint György polemizált, finom és maró szatírával, a vezércikkben pedig Klebelsberg Kunó gróf magyarázta művelődéspolitikája áldásos új terveit". Ilyen s ehhez hasonló körülmények adják Bálint publicisztikájának hátterét, figyelmen kívül nem hagyható környezetét.) Marxista szemléletének kialakulása (a 30-as évek eleje) után *felismert igazságait munkálta ki, érveinek mozgékonyságára ügyelt, hogy helyt tudjon állni az egyre zavarosabbá váló világban.* Bár a legátfogóbb kérdések továbbra is izgatták, s az ezekre épített koncepció biztonságából ítélte meg a részletproblémákat, mégis a 30-as években — különösen *1936 után,* amely időszak terméséből *Az utolsó percek* is válogatódott — *egyre inkább az általános törvényszerűségek sajátos megnyilatkozásai foglalkoztatták.* Napi aktualitásokból (az élet mindennapi eseményeiből, egyszerű, „szimpla" tényekből és bizarr, de jellemző jelenségekből) indult ki, s a pár flekkes írás végén már szinte észrevétlenül az olvasó elé állította a lényeget, az általánost. Bálint módszeréhez hasonló esetekben szokás írni-mondani: a cseppben mutatja meg a tengert. Ezt a képet továbbfejleszthetjük; Bálint György a tenger bármelyik cseppjében is a tengert láttatta. Fölsorolni is nehéz lenne, hogy mi mindenre figyelt föl, mi mindenre reagált azonnal: írt a mozijegy megdrágulásáról, a szanálásokról, az érettségi megszigorításáról, a szaharin „rejtegetéséről", a telefon-előfizetésről, az írói szabadságról, jelentős írók jelentős könyveiről stb., stb. Mindig a háború, a fasizmus, a nyomor ellen, az emberért.

A magyar társadalom oly sokféle jelenségéről írt, amely alig-alig tűri az osztályozást. Ha az írásaiból előtűnő világ változatos, sokrétű megközelítéseit mégis valamilyen tematikus rendbe soroljuk, akkor néhány, jól megfigyelhető nagyobb csoportot megkülönböztethetünk. (Mind a kor — ki nem kerülhető — alapkérdései!) Szinte *Az utolsó percek* teljes anyagán végigvonul a csendes-gunyoros-ironikus *háború elleni tiltakozás.* Ennek ellenére Bálint írásainak egyik csoportját — a többségükben eredetileg a *Magyarország* című napilap hasábjain megjelent, s *megszűkített értelemben* is — a háború ellen íródott cikkek alkotják. Ide sorozhatjuk például A *Vasgyáros* című 1936. április 16-i glosszáját éppúgy, mint a *Frans Masereel* háborúellenes rajzai inspirálta — s talán a kötet egyik legjobb darabját képező — *Írás és kép* címűt. Ez utóbbiban már 1936 decemberében így írt: „Most béke van. Mindenki a szívén és ajkán viseli a béke ügyét. Mindenki mindent megtesz a béke érdekében, és igazán nem rajta fog múlni, ha... Természetesen megint minden a másik félen fog múlni, természetesen megint a másik fél lesz a barbár, természetesen megint úgy fog kezdődni, hogy a másik visszaütött. És természetesen megint lesznek kitűnő írók, akik mindezt kitűnően megfogalmazzák. Kedves Frans Masereel, hegyezi már a ceruzáját?"

Amikor a mind inkább aktivizálódó magyarországi *fasizmus* törekvéseit, képviselőit tűzte tollhegyre, írásaiból soha nem hiányzott a kíméletlen gúny. Néhány — e csoportból ötletszerűen kiragadott példa (Bizonyítvány a tarsolyban, A magyar Gandhi, A néptárs nem tud magyarul stb.) — bizonyítja: ekkortájt is ingadozás nélkül küzdött, s leleplezett. Annak bemutatására, hogy az antifasiszta él milyen remek — akárcsak néhány mondatos — korfestő jellemzésébe ágyazva érvényesül, érdemes ide jegyezni az *Enyhítő körülmény: náci hecc* című 1937. november 7-i

glosszájának néhány sorát: „Pardon, csak egy kis antiszemita hecc volt! — mondja az ifjú trafikrabló diák, és snájdigul összecsapja a bokáját. Semmi az egész, nem kell komolyan venni, nem kell megharagudni érte, csak egy kis kedélyes egyéni nyilasakció." Miközben iróniájával, a jelenségek „jellemkomikumát" érvényesítő módszerével célba talál, nem egy történeti tanulmány oldalas jellemzéseinél *szemléletesebben* mutatja be a magyar fasizmus *dzsentroid* gyökereit!

Bálint György írásainak következő csoportját azok a jegyzetei alkotják, amelyek egy (megíratlan) „urbánus" szociográfia elkészült részletei, jellemző epizódjai lehetnének. (Az „urbánus" — így, idézőjelben, mert Bálint szemléletétől az effajta beszűkülésnél mi sem állott távolabb. Nagy szeretettel, megértéssel írt a népiekről, s különösen a falu szegényeiről is.) Cikkeinek hosszú sorában foglalkozott azokkal az apró gondokkal, amelyeknek összessége a kisemberek „életrajzát" adja. (Szanáltak! Megdrágul a „happy end", 0,48 pár cipő, Tankszerűen, A „gazdag szegények", 1,5 fillér, Két hanglemez stb., stb.) A felsorolás végén említett írásában — Bálinttól szokatlanul szubjektíven, s mégis jellemzően, mintegy az előbbi közbevetésemet bizonyítandó — a *zsellérsorstól* fölindultan kimondja: *„tér, idő, származás, osztálybelyzet, életforma mérhetetlen távolsága" ellenére „csak hozzájuk van közöm".*

*Az utolsó percek*nek csupán kis töredékét alkotják — az előbbi „problematikákat" is magába olvasztó — *irodalmi* vonatkozású cikkei. *Thomas Mann, Ehrenburg* könyvei mellett a *József Attiláéról*, a *Radnótiéról*, az *Illyéséről*, a *Veres Péteréről* is írt; a népiekre figyelve számon tartotta a *Tardi helyzet*et, beszámolt az „ellenviharsarokról". S bár a recenzált könyvek azóta klasszikusakká váltak (ez is tanúsítja esztétikai ítéleteinek biztonságát!), Bálint tollát ekkor elsősorban nem az esztétikai elemzés-értékelés szándéka irányította. A *Járkálj csak, halálraítéltről* írva — hadd emeljem csupán ezt a cikkét példává — tételesen is megfogalmazta: „Nem tudok szabadulni ettől a verskötettől — de nem esztétikai okokból, vagy legalábbis nemcsak ilyenekből." Radnóti versei Bálint számára a „szinte tárgyilagos bizonyosságot" jelentik, a kort „amelyben halálra ítéltek bennünket", de — fogalmazta meg azonnal Bálint a lehetőséget — „addig pedig járkáljunk csak". Bár „tudjuk, hogy nem sokáig lehet, de ez nem kedvetleníthet el, nem mondhatjuk, hogy nem érdemes. Mennél rövidebb ideig lehet, annál inkább érdemes". Ekkor (1936—38) számára a művészet, az irodalom elemzése csupán eszköz, hogy kora világáról, a társadalomról tudjon meg valami fontosat. Eszköz, hogy fontos dolgokat ismerjen fel, s közölje azokat, tudatosítsa azokat másokkal is. Irodalmi cikkeiben mindig valami nagyon lényegest ragadott meg, és stílusának artisztikuma is kevés más írásában érvényesül oly tisztán, mint ezekben. Ezért — minden bizonnyal — ezek a jegyzetei az *Írás és kép*, a *Jégtáblák* mellett — ez utóbbi is különösen ragyogó kis remeke Bálintnak! — a kötet legtöbbet olvasott részletei lesznek.

Az utolsó percek olvasását befejezve föltoluló gondolatok, érzelmek közül egy idézet — kortársának, *Agárdi Ferenc*nek néhány sora — válik mind erősebbé bennem. Bálint György, ez a tisztán és keményen küzdő ember, aki „oly korban" élt, a *„szó művészi értelmében vett író volt, kordokumentumon túl olyat alkotott a múló újsághasábokon, amely túlélte újságját, őt magát és valószínűleg bennünket, kortársakat is túl fog élni." Egyre nyilvánvalóbb, hogy Agárdinak igaza volt. (Szépirodalmi, 1971. [1972])*

LENGYEL ANDRÁS

Adósságtörlesztésül

Furcsa helyzet, amikor az ember (ráadásul ha még nincs is sok hajlama a mindenáron bohémizálásra) valóban örömmel írhatja le: sikerült eladósodnia. Mindenesetre sikerült. Az erdélyi magyar szellemi életnek az utolsó néhány évben (különösen a Kriterion kiadó megalakulása óta) mutatkozó felpezsdülése a publikációk számának komoly növekedését jelenti e sorok írójának szakterületén, a történetírásban is. Más kérdés az, hogy itt is, akárcsak a szépirodalom területén vagy más tudományos szakterületeken, nem egy esetben az íróasztalfiókban heverő munkák kerültek elő, vagy legalábbis folyóiratokban elszórt cikkek, több-kisebb nyilvánosság előtt elhangzott előadások csoportosultak most már jól fellelhetésre közös kötetbe. Sikerült hát eladósodni — a lépéstartás nem könnyű. (Más kérdés persze — s részletezése nem ide tartozik —, hogy Spielmann Józsefről írt ismertetésünk kb. másfél évet hányódott ide-oda, míg végre ebben az összeállításban révbe ért.) Legalább valamit törlesszünk hát ebből az adósságból — annak reményében, hogy hitelezőink (nemcsak a négy ismertetendő kötet szerzői, ill. összeállítói, hanem a szakterület egésze) némi biztatásnak veszik a dolgot: mégiscsak érdemes „hitelbe" dolgozni.

SPIELMANN JÓZSEF: MÁSOKNAK VILÁGÍTVA

Spielmann Józsefet a szorosabban vett szakmán belül esetlenség volna bemutatni, de egy szélesebb közönségnek szánt folyóiratban, úgy hisszük, szükséges. Marosvásárhelyi orvosprofesszor, Erdély legjelentősebb magyar orvostörténésze, orvostörténeti munkák hosszú sorának szerzője. Mátyus-könyve sem egy nagy műveltségű tudós „hobby"-kirándulása a szépirodalom területére, hanem kísérlet bizonyos speciális eszközökkel való ismeretterjesztésre.

Mátyus István, ez a hatalmas életművű 18. századi erdélyi orvos megérdemelte, hogy a szakterület ma legkiválóbb magyar művelője egész könyvet szánjon emlékének. Ez a székely parasztfiú (hisz akár valóban lófők voltak ősei, akár nem, mindenképpen szabadparaszti sorban éltek) a kor erdélyi tudományának valóban jelentős figurája (Spielmann professzor könyve meggyőzi erről olvasóját). A szegénygyerek-diák szokásos sora és emelkedési útja a marosvásárhelyi kollégiumban (a köztanítóságig, majd a több könyvbúvárlásra alkalmat nyújtó alkönyvtárosságig): ez a pálya kezdete. Íve pedig? Tehetsége, szorgalma s egy megértő, modernszemléletű tanár útmutatása és ügybuzgalma révén utrechti diákoskodás (onnan hazafelé még megállás Marburgban, Göttingában, Bécsben), aztán a megállapodás Vásárhelyen. A *megállapodás* és nem elsüllyedés. Ez a volt utrechti diák nem valami simándypálos romantikus csuklások közepette fordul haza Erdélybe, hanem annak természetes rendje-módja szerint, legfeljebb alaposan telítve a felvilágosodásnak nemcsak tudományosságával, hanem hitével is. A szabad székely paraszt kényszerűség s (korlátok közt, de mégis) lehetőségek szülte életrevalósága, a felvilágosodás hite, az 1750-es évek vége felé a Habsburg-birodalom egészében s így az adott viszonyok közt, s a Birodalom fejlettebb részeihez képest némi késéssel ugyan, de Erdélyben is jelentkező lehetőségek bizonyos modernizálásra: ezek orvosi indulásának belső és külső feltételei. A pálya persze nem ígérkezik könnyűnek, s nem is az. A kormányzat modernizálása folyik ugyan (persze az se könnyen s akadályok nélkül), de az alsóbb igazgatási apparátus? A szék, vagy éppen a járások, az egyes falvak? Marosszék orvosa nemcsak főúri szeszélyek függvénye (azokkal Spielmann professzor könyve szerint még viszonylag kevéssé is gyűlt meg a baja, pedig a kibédi parasztfiú konok volt, ha igazáról volt szó), hanem a széki igazgatás apróbb hatalmasságainak is — meg a falusbírák gondatlanságának, értetlenségének. S az általános pénztelenségnek (ami arra is kényszeríti, hogy jó ideig csak évi 100 forinttal dotált orvosi állása mellé a tabula continuan is ülnöki állást vállaljon — bár azt való-

színűnek tartjuk, hogy a szegény betegek díjtalan gyógyítása mellett, ami hivatali kötelessége volt, folytatott mai szóval „magánpraxist" is). „Ijedősöknek meghalni elég ok." De Mátyus István nem ijedős. Ő bábaoktatást teremt (ha kell, a saját zsebébe nyúl, hogy tankönyveket szerezzen hozzá), kemény kézzel csinál rendet a vásárhelyi sebészek közt (a könnyebb esetek kezelésére korlátozva a másra nem alkalmasakat, alaposabb képzést adva a néhány rátermettebbnek), veszekszik a patikussal, akinek ellenőrzése rá tartozik, gyógyvizeket elemez — s ontja magából a közegészségügyi javaslatokat. Hollandiai orvosi tanulmányainak végső summázata két jelszó: megelőzés, egészséges életmód — s Mátyusnak van szava a városok köztisztaságáról éppúgy, mint a lakásegészségügyről; javaslata a mocsarak kiszárítására, a halottkultusz korlátozására, az élelmiszer-hamisítás elleni intézkedésekre, megjegyzései a bánya- és iparegészségügy kérdéseiről, nevelésügyi gondolatai (Locke-ra hivatkozással). Szava, megjegyzései? Két „Diaetetica"-ja összesen *nyolc* kötetben jelent meg. Spielmann professzor könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy megkívántatja olvasójával ezt a (jó, ha egy-két országos és szakkönyvtárban megtalálható) nyolc kötetet — de még a kéziratban maradt írásokat is. Kínlódik Mátyus az erdélyi elmaradottsággal, nyomorúsággal? Kínlódik. De nem tragikus alak — nem bukik, nem süllyed el örvényben. Végigdolgozik keményen (s néhány évi házassága előtt s után magában — legfeljebb barátai oldják körülötte a *személyi* magányt) egy hosszú életet (fejfája szinte mint különös tényre csodálkozik rá a 78 év élet végén az elkerülhetetlenre: „Hát magok az orvos doktorok is meghalnak! Meg!")

Mátyus István megérdemelt egy életrajzot — s Spielmann professzor voltaképpen nem regényt írt, hanem speciális eszközökkel dolgozó tudományos népszerűsítő művet. Nem a legszerencsésebb olvasói módszer egy könyvet az utószóval kezdeni — ez esetben viszont ezt ajánljuk. Ott Spielmann nemcsak arról számol be, hogy miért választotta az élet*regény* műfaját (nem érezvén elégségesnek tényanyagát egy szorosabban vett élet*rajzhoz*), hanem részletesen elmondja: mi könyvében a forrásokkal igazolhatóan történeti hitelű, mi az, amit per analogiam mert leírni (más erdélyi diákok külföldi útinaplói stb. alapján), s mi az, ami költött. Az utolsónak szerepe *lényegében* eléggé kevés a műben — ott is jórészt Mátyus életének legszemélyesebb vonatkozásaiban vagy zárómomentumában, az öreg Mátyus és a román szemészprofesszor Piuariu-Molnár sok ízléssel megírt vásárhelyi találkozásának rajzában. Éppen ezért merülhet fel a probléma: helyes volt-e a műfaj megválasztása? Spielmann professzor nem szépíró, de gyakorlott, nagy kultúrájú tollforgató, és a kor történetének nemcsak *tényeiben*, hanem *légkörében* és *külsőségeiben* is jó ismerője. (Tán csak II. József némi idealizálásában s az 1790-es visszaütés pozitív elemeinek a reálisnál kissé kevesebbre értékelésében marasztalhatnánk el, s egy-két olyan kisebb tárgyi tévedésben, mint pl. az, hogy a határőrség felállítása 150 000 székely és román fegyverbeszólítását jelentette — 5 ezredet állítottak fel). Alakjai valóban a kor Erdélyének (sűrűn latinnal spékelt) magyar nyelvén beszélnek, korhűen mozognak — a kultúrtörténész Spielmann Józsefet azonban egy alak felvázolásánál elsősorban az érdekli, hogy (az életregény eszközeivel) az illető személy *kultúrtörténeti helyét* jelölje meg; dialógusai inkább a filozófiai-tudományos dialógus évezredes műfajának folytatását jelentik, mint egy regény drámai sűrűsödési pontjait. S az életregény írója nyugodtan vett át hosszú szakaszokat Mátyus műveiből (pl. némi hozzátevéssel naplóvá „adaptálva" őket). Hosszú (és igen hasznos) szakaszokban szőtte bele a regénybe azt, amit a szakirodalom pl. a Mátyus tanulóévei korabeli Utrechtről, az ottani akadémiáról mond; Halmágyi, Heidendorf emlékiratainak terjedelmes passzusai kerültek bele (ismét némi „adaptáció"-val) az életregénybe. Nem lehetett volna megoldani a feladatot egy bevezetővel ellátott népszerű Mátyus-válogatásban, amelybe (korábrázolásul) belekerülhettek volna a Nyugat-Európában utazó erdélyiek emlékiratai, Halmágyi stb. is?

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra. Függetlenül attól, hogy Spielmannak volt-e módja egy ilyen válogatást megjelentetni, vajon mi oldaná meg jobban a *népszerűsítés* feladatát — egy ilyen válogatás vagy az életregény? Az bizonyos,

hogy a könyv olvasójában világos, megalapozott kép marad Mátyus Istvánról (s a legtöbb vonatkozásban kora Erdélyéről is) — akkor is, ha a könyv szépirodalomnak „csak" egy nagy általános műveltségű szaktekintély sok ízléssel és korismerettel írt munkája. S olvasó-statisztikai összehasonlítást ugyan aligha lesz módunk végezni e területen — de ha az *életregény* többeknek ad fogalmat Mátyus István életéről (méghozzá úgy, hogy az igényesebb olvasó az utószó alapján világosan megkülönböztethet tények és fantáziaalkotás közt), mint ahány érdeklődőhöz a népszerű válogatás eljuthatott volna (s ez a valószínű), akkor írójának érdemes volt kimerészkednie szakterülete műfajai közül. *(Irodalmi Kiadó, Bukarest, 1969.)*

BENKŐ SAMU: SORSFORMÁLÓ ÉRTELEM

Benkő Samut viszont tán már nem kell bemutatnunk — s itt igazán vaskos szerénytelenség lenne saját recenzensi érdemeinkre hivatkozni. Ha a tájékozottabb magyar olvasó Bolyai János nevéhez néhányat asszociál a mai magyar kultúra képviselői közül, Benkő Samué az első három közt jöhet számba, igen előkelő társaságban. (Azt már kevesebben tudják, hogy mi volt ennek az ára; Bolyai-kötetébe, ebbe a félig monográfiába, félig forrásközlésbe egy kritikai Bolyai-kiadás szövegeinek legjavát s a szövegkiadás elébe tartozó előszót kellett belesűrítenie; hogy a kritikai kiadás szövegének összeállítása milyen embertelen munka lehetett, arról csak az alkothat fogalmat, aki valaha beletekintett Bolyai János hagyatékába.) Talán nem kell bővebben emlékeztetni olvasóinkat Bölöni Farkas Sándor-kiadványára (annak bevezetője is egy monográfiát rejt magában) s Kemény Zsigmond naplótöredékének szintén általa gondozott kiadására (majdnem azt írtuk: monográfiájára a fiatal Keményről egy naplótöredék ürügyén). Most egy tanulmánygyűjteménye fekszik előttünk; válogatás az utolsó 14 évben szétszórva megjelent (vagy meg sem jelent) írásaiból.

Ha szokás volna mai szellemi életünk egyes alkotóit epitheton ornansokkal megjelölni (bár nem az, s szerencsére, mert az ilyen jelölések némi ismeretes veszélyeket rejtenek magukban, s az ilyen jeleket nemritkán bunkóval írják), Benkő Samu neve elé alighanem a „konok" szó kerülne — mindazzal a *jóértelmű* mellékzöngével, ami e szóhoz nyelvünkben társulhat. Mert ahhoz bizony kell konokság, hogy valaki évtizedszámra hol erről, hol arról rugaszkodjék neki egy nagy fontosságú témának: az erdélyi polgári értelmiség kialakulásának — miközben tisztába kell jönnie azzal, hogy e téren vajmi kevés előmunkálatra támaszkodhat, miközben szorosabban vett munkájában más jellegű súlyos feladatok nyomják, s miközben (végül) publikációs lehetőségei elsősorban forráskiadvány-bevezetések, szélesebb közönségnek szóló folyóiratok hasábjai (nemegyszer még az ünnepi megemlékezés megkötöttségeivel is).

De csinálja — s itt egy összeállítás az 1700 és 1848 közti kor erdélyi magyar értelmiségének színe-javáról: Bod Péterről, Benkő Józsefről, Bolyai Farkasról, Köteles Sámuelről, Bölöni Farkas Sándorról. A nagy fáklyavivőkről — s tegyük hozzá: a nagy magánosokról. Mert hisz előadja azt Benkő, igen pontos okfejtéssel: hogy kapcsolódik általában Európában a polgári értelmiség élete a városokhoz — s hozzá is teheti egy oldallal odébb: a kor erdélyi tudósa pedig magánosan birkózik feladataival, magában akkor is, ha Magyarigenben vagy Középajtán paposkodik, de akkor is, ha Marosvásárhelyen professzor. És szerves magyar kultúra mégis ezeknek a magános küszködőknek a műveiből lesz, meg a levelezésükből, a néhány tanítványból, aki vette magának a fáradságot annak a megértésére, amit a többi felesleges hókuszpókusznak vélt a maga majdani papi tisztéhez vagy ügyvédségéhez. „Magányt és áhítatot" — adta ki a jelszót saját magának Németh László a Tanúkorszak végén —, s bármily keserves dolog is az alkotó számára a közeg hiánya, nem feltétlenül s egyértelműen negatív. A példák pedig amellett bizonyítanak: nem is állandó ez a magány, áttörhető — még ha csak a mű is töri át, s alkotója addigra

az emberi gonoszság által végképp tönkretett vidéki pap vagy diákok gúnyolódásainak céltáblájául szolgáló elvénült professzor.

S ott a kötetben egy sor rendkívül fontos, hézagpótló tanulmány olyan átfogóbb kérdésekről, mint „A tanító sorsa Erdélyben 1848 előtt", „Székely diákok harca a Habsburg-hatalommal a tanulás jogáért", „Az első erdélyi magyar folyóirat" — amelyekre már nyugodtan támaszkodhatnak a Benkő által glosszákká „degradált" előszó olyan megállapításai, mint az erdélyi értelmiség *jellegének* változása ebben a korban — az 1730-as évek elsősorban papi jellegű értelmiségétől a pedagógusi foglalkozás domináns szerepén át a jogi műveltségnek a Szász Károly—Bărnuţiu-generációban főszerepre jutásáig, vagy az ifjúságnak e 150 évben vitt különleges szerepéről adott finom elemzés, a diákok külföldi utainak kettős tájékoztató szerepe (Erdély informálása Nyugat-Európáról és viszont), a felvilágosult abszolutizmus ellentmondásos szerepe az erdélyi értelmiség fejlődésében (új lehetőségeket nyújt az értelmiségnek, erősebben választja szét a papi és tanítói-tanári funkciót, nagyobb s nívósabb tisztviselői karra tart igényt — ugyanakkor azonban nemhogy nem látja el azt a szerepet, amelyet a kormányhatóságok látnak el a legtöbb európai irodalmi nyelv kialakulásában, hanem éppen akadályozza azt), 1790 korszakhatár-volta Erdély művelődésének *egészében* (David Prodan korszakhatárnak tekinti a román nemzeti mozgalomban a Supplex Libellus Valachorum összeállítását, a magyar nemzeti mozgalomban a Nyelvmívelő Társaság megalapításának van ilyen jelentősége, s ekkor történik a képzőművészetben is a barokkról klasszicizmusra való átváltás).

Nincs hát miért bizonykodnia Benkőnek előszava végén, hogy a kötet a provincializmus jegyében született (bár se nem szégyelli a maga értelme szerinti provincializmust, se nem büszke rá). Még sok ilyen „provinciális" művet — s Európa nemcsak zenei nevelést tanulni fog hozzánk járni. Benkőnek épp az európai horizont az egyik legerősebb oldala. Amit szóvá kell tennünk könyve kapcsán, az ismét csak a műfaj problémája — bár némileg más formában, mint a Bolyai-könyvnél. A cikkek legnagyobb része hármas funkciót tölt be: marxista beállítást ad az erdélyi magyar kultúrtörténet egy-egy jelentős alakjáról (ebbe beletartozik az is, hogy Benkő, átfogó tudással s higgadt mértéktartással, az erdélyi kultúra *egészébe* illeszti be őket — Bod Péter Brevis Valachorum... historia-jának utóéletéről is van egy fontos bekezdése, Benkő József mellett feltűnik Şincai, az Erdélyi Múzeum történeténél a Cserei Farkas által Petru Maiornak adott támogatás), egyben népszerűsítő összefoglaló is (ismételjük: a tanulmányok egy része évfordulók megünneplésére született) — s mindebbe még bele kell férnie a szorgos levéltárbúvár Benkő Samu új adatainak is. (Hogy részletkutatónak milyen kitűnő nívót képvisel Benkő, az a kötetnek két dolgozatából tűnik ki különösen: az Arad megyei görögkeleti iskolák és tanítók 1779-i összeírásának elemzéséből s még inkább a „Lenkei százada" keletkezésének előzményéről írt tanulmányból — ez még azért is külön figyelmet érdemel, mert többek között máramarosi *román liberálisok* pozitív szerepét mutatja be a Lenkei-huszárok ügyében.) Bele kell férnie — néha úgy, hogy még a forrásközlést is pótolja — vagy jegyzetben (így került a kötet jegyzeteibe a marosvásárhelyi bíró és magistratus *egész* 1764-i instructió-ja, Köteles Sámuel stilisztikai kompendiumának *egésze*), vagy magában a szövegben. Hármas funkciót kell hát ellátnia ezeknek az írásoknak — s amennyire a kutatások jelen fokán lehetséges, hibátlanul el is látják; igen alaposan megmunkált írásokkal van dolgunk.

Amennyire a kutatások jelen fokán lehetséges... Arra épp Benkő könyvéből kell újra meg újra rádöbbennünk: hol állnak a jelen kutatások. Ha Benkő ilyen címet ad egy tanulmányának: „A gazdasági eszmék néhány forrása Erdélyben a XVIII. században", nyilván maga is tudta: milyen szinten igényelhet e pillanatban „teljességet". Ő maga utal rá: a század gazdasági eszmetörténeti forrásanyaga elsősorban az országgyűlés és közigazgatási fórumok előtt forgott elaborátumok. S kérdezzük: mi ismeretes eddig ebből az irdatlan anyagból? De mi ismeretes Benkő József tudományszervezési tekintetben oly fontos levelezéséből? Hol állunk az erdélyi iskoláztatás 1700 és 1848 közti történetének csak tényszerű ismeretében is?

„Műfajtalan" lesz hát (Szabó Dezsőtől kölcsönzött szóval) az, aki egyszerre három feladatot vállal magára (a harmadikba még a forrásközlést is elbújtatva), s még az is rábizonyítható, hogy (szép reformkori latinsággal szólva) per excerpta tárgyal bizonyos kérdéseket: itt is, ott is egy (talán) jelentős állomás a fejlődésben... Aki ma az 1700—1848-as kor erdélyi történetéhez nyúl (s ráadásul a többszörös feladat ellátásának igényével), annak vállalnia kell ezt a veszélyt. Amit leír, az annak jelzése: hol tartunk most alapkérdések marxista—leninista beállításában, a népszerűsítésben s az új kutatásban. A „konok" Benkő Samu vállalja — s Erdély történetének modern összegezése az ilyen konokságok pilléreire épül majd, ha felépül. *(Kriterion, Bukarest, 1971.)*

TÁNCSICS MIHÁLY: ÉLETPÁLYÁM

Az erdélyi magyar történészek „negyvenes" nemzedékének másik jelessége, *Csetri* Elek immár másodszor jár rosszul e folyóirat hasábjain — saját vétkén s e sorok írójáén kívül. Pár éve Benkő Bolyai-könyve mellé ő (egyébként kiváló) Wass Pál-kiadványával került; a két könyv érdeke közt tárgya tett különbséget, nem a szerzők, pontosabban kiadók értéke. Most Csetrinek egy, a romániai „Tanulók könyvtárá"-ban megjelent könyve van előttünk: válogatás Táncsics „Életpályám"-jából. Eredeti funkciója szerint tehát tágabban értelmezett iskolai segédlet — a kiadó munkája elsősorban pedagógiai. Az aztán Csetri értékére vall, hogy ezt a feladatot hogy oldja meg — magával a válogatással, s a kötet előszavával. Idekívánkozik annak leírása: a forrásközlések, válogatások stb. élén, folyóiratokban szanaszét szórt Csetri-tanulmányokból is tellene már egy gyűjteményes kötet; jó lenne remélni, hogy annak ismertetésére is rövidesen sort keríthetünk.

Csetri maga is hangsúlyozza azt, amit a Táncsics-mű minden ismerőjének érezni kell: az „Életpályám" Táncsics legmaradandóbb irodalmi alkotása. Játsszunk el kicsit a gondolattal: vannak a magyar kultúra történetének alakjai, akiknek főműve az önéletrajz. Még ha eltekintünk is a korai, a világi prózai műfajok differenciálódása előtti időszak oly termékeitől, mint Bethlen Miklós önéletírása (amellyel kapcsolatban — csak *kapcsolatban* — az irodalomtörténet szereti a „regény" terminust emlegetni), akkor is ott van Táncsicson kívül Kassák — s még Veres Péternek is az 1948 utáni félretolás „segített" abban, hogy a „Számadás" tanúskodását a „Balogh család" körképévé tudja egyetemesíteni. Főművük? Éppen az önéletírók erkölcsi értéke, emberi helytállása tette azzá — valami legyőzhetetlen (és történelmileg, társadalmilag és emberileg egyaránt indokolt) hit igazukban s önmagukban, s mindaz a keménység, céltudatosság, ruganyosság, ami ehhez kellett. Az aztán a kérdés másik oldala, hogy (maradjunk Táncsics és Kassák eseténél) arra mért nem telt erejükből (az adott, hol így, hol úgy, de mindig rendkívül rossz körülmények között), hogy művük *egészében* azt a nívót tartsák, amit önéletrajzukban elértek. Táncsics nem adhatott mindenben önálló, egyenletes nívójú és végig konzekvens programot a magyar dolgozó tömegek, különösen a két alapvető osztály számára — de adott példát magatartásában: az emberségben s az emberségére tartásban, az egyenességben, elvhűségben, a konok önművelő szorgalomban, a parasztnép, a munkások ügyéhez (ha nem is mindig tisztán felismert ügyéhez) való állhatatos ragaszkodásban. Korán jött? Ezért is élete maga a főműve.

Visszakanyarodva most magához Csetri kiadványához (bár lehetne folytatni a gondolati játékot: a magyar líra viszonylagos túlfejlettsége is valahonnan onnan eredhet, hogy az *emberek* megteremnek — „Én voltam úr, a vers csak cifra szolga", az ember maga kovácsolódik „kemény, fájdalmas műremekké" — de objektiválódásra kevés a lehetőség), ebben az, ismételjük, elsődlegesen pedagógiai célokat szolgáló kötetben jóval több van, mint amennyit igényelhetnénk tőle. Kitűnő, pontos és tághorizontú életrajz, amelynek hőse a korszak Európájában s Magyarországán él, pontosan és teljességükben ábrázolt problémák között, emberileg éppen akkoraként, amekkora volt. A több évtizedes egyetemi előadói gyakorlattal rendelkező Csetri

okos mértéktartással mond el mindent Táncsicsról, amit nem diákkönyvtári, de egyetemi szinten is elég tudni róla; kritikai megjegyzésünk is csak az lehet vele szemben, hogy némileg tán eltúlozza a reformkori Táncsics előrefutását a liberális derékhadtól, s hogy egy-két helyen fogalmazása nem eléggé pontos (Táncsics nyelvkönyve elkobzásánál nemcsak az 1830—31-i forradalmi időszakot követő nemzetközi terrorról van szó, hanem az erősödő magyar reformmozgalom elleni lépésről is; a magyar reformországgyűléseken, különösen az 1832—36-in, a kormány ellenzése miatt is lassú az előrehaladás a jobbágykérdésben). Érdemes elgondolkozni azon az egyezésen is, hogy mind az 1848-as Táncsics, mind a reformkori Bălcescu elsősorban *parasztot* ért akkor, amikor *munkást* ír le.

A válogatás maga igen szerencsés. Az „Életpályám" szétágazó, burjánzó mű. Kiadójának sikerült jó 12 szerzői ívbe összesűríteni lényegét, hogy minden érdemi benne legyen — a munka történeti, néprajzi, filológiai vonatkozásai egyaránt, azok a filológiai vonatkozások is, amelyek — a részleteken túl — Táncsics *egész lényét* illetően bírnak érdekkel. Az „Életpályám" utolsó itthoni kiadása egy 1957-i válogatás — addig is, míg a Csetri által is sürgetett kritikai kiadás megjelenhet, a „Tanulók könyvtára" kötete hézagpótló mű az itthoni nagyközönség számára is, bevezetője pedig a Táncsics-irodalom legkitűnőbb termékei közé sorolható. *(Dacia, Kolozsvár, 1971.)*

ORBÁN BALÁZS: SZÉKELYFÖLD KÉPEKBEN

Sorrendben utolsónak hagytuk *Orbán* Balázs *Erdélyi* Lajos által gondozott fotóalbumát — nem a „beérkezés sorrendje" miatt, inkább azért, mert ez valamivel távolabb áll közvetlen szakterületünktől. Igaz, e tekintetben inkább újabb integráció felé haladunk — s e sorok írója is igyekezett megtanulni, kis- és középteljesítményű fényképezőgépek segítségével, ha nem is a fotográfus-mesterséget (még kevésbé a fotóművészetet), de legalábbis a képkomponálás bizonyos elemi szabályait. Nos, azzal bátran egyet mer érteni Erdélyi Lajosnak a kötethez írt lendületes, elsősorban a népszerűsítés céljait szolgáló bevezetőjével, hogy Orbán Balázs fotóművésznek is rangos. (Arra már kevésbé merne vállalkozni, hogy pontosabban rangsorolja.) A kötet anyaga erre bőségesen elég bizonyító anyagul — még ha csonka is. Az Orbán Balázs nagy műve, „A Székelyföld leírása" illusztrációanyagának alapul szolgáló fényképanyag megmaradt, s ma már gondosan őrzött részét kapja meg a kötetben az olvasó.

Orbán Balázs dokumentációra használta a fényképezést — annyira nem kifejezetten művészi célra, hogy át is rajzoltatta őket, hisz a korabeli nyomdatechnika ezt követelte. A kérdést épp ez teszi izgalmassá: valaki művészien lát anélkül, hogy erre gyakorlati szüksége lenne — Keleti Gusztáv, Greguss János elég kiváló grafikusok voltak ahhoz, hogy egy művészi kvalitásokkal nem rendelkező fénykép alapján is művészit alkossanak. Orbán fényképei valóban „a lélek fényűzése".

Hogy ismeri ez az „amatőr fotós" a kompozíció szabályait! Üsse fel az olvasó a kötetet az almási barlang nyugatról készült képénél — a közép felé hulló erőteljes vonalak, a barlang bejáratának tájára eső fény pontosan azt hangsúlyozzák, ami a kép tárgya. Vagy a borszéki sziklánál hogy utal minden felfelé: a sziklák függőleges hasadékai, a kőzetrétegződés ferde vonalai, a sziklatető növényzete! Vagy gondoljunk a tordai hasadékról készült felvétel mozgásritmusára — mintha most gyűrődnék épp kétfelé a szikla. Ott az Örvénykő képe a folyó és a feléje hulló hegyvonulatok kontrasztjával; ott a rendkívül gondosan komponált Székelykő-kép (szikla, teraszok és falu hármassága, a templomtorony majdnem pontosan a három zóna szétválásában), az ugyanilyen kitűnően szerkesztett Marosludas (ég — dombhát — falu — folyó — innenső part övezetei), a Nyárad völgye Teremi felől (az előtérben szélesen elnyúló kastélyépület mögött a távoli dombokig nyúló, erősen tagolt völgy) — vagy a szentdemeteri óriás cserfa, ezer ága-bogával, mögötte az ugyanoly ágas-

bogas, de kisebb fák és a fejfák vonalaival (a képben a templom masszív tornya jelenti az ellensúlyt)... sorolhatnánk még a tájfotókat, hosszan. De hát milyen kitűnő a kompozíciója (más témára térve) a baróti piacnak — templomtorony és ökrös szekér kontrasztjával, vagy Kézdivásárhely főterének, a házsor fehér-sötét ritmusával! Hogy sikerül elkapnia (kezdetleges felszerelésével) fény és árny játékát a romantikus marosújvári kastélyon! Milyen pompás hangulatmegragadás a háromszéki székely nemesi kúria képe, az előtérben álló hatalmas fával, s alatta a padokkal, ismét csak fény és árny játékával! Műemlékfényképésznek is elsőrangú (udvarhelyi ferences templom, nagylaki templom). Arról a néprajzkutatók nyilván bővebben írnak majd: mi a külön értéke népviselet-fényképeinek.

„A lélek fényűzése": ez volt Orbán Balázs fotóművészete. S nem kis értékkel maradtunk volna szegényebbek, ha ezt a „pluszproduktumot" Erdélyi Lajos s a *Kriterion* kiadó jóvoltából nem vehettük volna a kezünkbe. *(Bukarest, 1971.)*

TRÓCSÁNYI ZSOLT

Raffai Sarolta: Rugósoron

A háború képeit és légkörét idézi ez a novellás kötet: a párbeszédek éles géppuskahangját drámai detonációk követik, s az erőgyűjtő szünetekben, a dübörgő monológokban is fülledt feszültség van, farkasszemet néző indulatok. S az ütközetek nyomában vér és romok, sérült előítéletek, avult magatartásformák üszkei. — Ez a „háború" Raffai Sarolta felszabadító hadjárata, a sebek: beteg testrészek sérülései, tisztító, gyógyító metszések. A kötet történetei, akár sorsokat feldúló nagy összecsapásokat, akár izzó köznapi konfliktusokat ábrázolnak, mind az emberibb, tartalmasabb életmód felé keresik az utat. Ilyen értelemben csak variánsai Raffai eddig megjelent írásainak, újabb csapata annak a vonulásnak, amely a versekkel, a *Részeg virágzás* önemésztő, hevült felzúdulásaival kezdődött, regényével (s az ebből írt drámával), az Egyszál magam fuldokló, kíméletlen igazságosztásával folytatódott, majd a másik két drámában, a Diplomásokban és Az utolsó tétben mutatkozott meg. A novellákban nem új arcát ismerjük meg az írónőnek, hanem ugyanannak az arcnak több, mélyebb vonását. Mintegy összefűzi, koszorúba fonja az eddig ismert más műfajú írásokat ez a huszonkét novella (karcolat, tárca, elbeszélés). Nem is „új korszak", hisz az első novellák még a versíró (a szorgalmasabban verselő) időszakban keletkeztek, a regény és a drámák előtt, az utóbbiak pedig ezek közben: *egy* élménykör, *egy* idegrendszer, *egy* gondolatvilág robbanásai, sistergései.

Nem önkényesen használom ezeket az erős, expresszív kifejezéseket, hanem Raffai Sarolta írói temperamentumához igazítom őket, indulatai hőfokához és ritmusához. Ez a temperamentum a legerősebb ismertetője írásainak, s aki elemezni akarja, annak elsősorban az aktivitás jelentésárnyalatait kell elemeznie. Cselekvő irodalom ez, élénk beleszólás a társadalom életének fontos ügyeibe, a közszolgálat, az egymás elviselését nehezítő önzés, a közösségi és családi nevelés, a harácsolás problémabokrait, alkotó és ártó magatartásformákat ábrázol. Aktív irodalom, mert nemcsak ábrázol, hanem indulatosan ítélkezik is, korhadt törvényeket rombol, s keresi a humánusabb, önzetlenebb együttélés törvényeit. S igen-igen dinamikus a cselekmény vezetésében is, keveset meditál, lendületesen indítja és sodorja hőseit az ütközetekbe.

Témáival csak külsődlegesen jellemezhetjük őt. Regényben, drámában s egy-egy novellában emlékezetesen ábrázolta a kiszolgáltatott nőt, a konyha és az ágy mártírját, de nem maradt ennek a „specialistája". Sőt, a kötet novelláiban a férfiak és a nők párbajában tíz közül hétszer a férfipozíciót választja. Ezek az összecsapások

azonban nem a „nemek harcának", a régi pernek a felújításai (igaz, az ellenkezőjére, a megbékélésre, a harmonikus együttélésre sem tud történetet). A nemekhez nem kötődő viselkedési formák, elvek és elvtelenségek foglalkoztatják, a *Micsoda tavasz!*-ban például az erkölcstelenül taktikázó férfié, a *Részvét*ben az erkölcstelenül nagyzoló, úrhatnám, szerepjátszó nőé. — A hivatalnokok láthatóan nem kedvencei, elevenen szikrázik a dühe a hatalmaskodó, öntelt hivatali oligarchákra. De ez sem rögeszmés témája, a *Vasderes* című remek novellában éppen egy tisztségviselőt, egy téeszelnököt emel a fénybe; egy „hivatal"-nokot, aki még emlékszik e szó első jelentésére. — Ugyanígy nem krónikása egy-egy korosztálynak sem, tizenhat éves sorsok is, középkorúak is foglalkoztatják, és kitűnően ismeri a nagyon öregek, a kortól is törött jellemű emberek világát. Egyik legkeményebb írása az *Epizód*, amelyben egy öreg arisztokrata házaspár szánalmas párbaját, utolsó energiájuk fellobbanását ábrázolja, a nő embertelen makacs előítéleteinek a szikrázását, az öregember roncsolt ösztöneinek állati lázadását. — Egy-két elbeszélésben a nemzedékek állnak szemben egymással, de hamar kiderül, hogy itt is az elvek, az érvek a fontosak.

A magatartás példaadó, vonzó, pozitív formái is megtalálhatók ezekben az írásokban, de igazán akkor van elemében, amikor a torz formákat, a romlott szemléletet — az elvakult gyűlöletet, a kisszerűséget, az állott előítéleteket, a cinizmust — tűzi tollára. Ábrázoló módszerként szívesen választja a festegető, részletező aprólékosságot, nemcsak a szemléletességet nyeri vele, hanem a véleményét is el tudja mondani általa, amikor például a helyszínt rajzolja érzékletesen és tendenciózusan (Micsoda tavasz!), vagy a női kozmetika és öltözködés fogásait részletezi, a nevetségességig (Részvét, A tartás). Kitűnően ismeri a kisszerűség minden titkait, bravúrosan szinte parodizálja a kicsinyességet; a gondolkodás és a viselkedés alpáriságának gazdagon hiteles, szociográfia-értékű gyűjteményét találjuk sok novellájában. Az erősebb elítélő hatásért akár túlzásra, önkényességre is hajlandó, és szívesen hoz áldozatot az élmény alkalmian friss, riportos megjelenítésének érdekében. Remek szituációérzéke van, apró mozzanatokkal, a szereplők mozgásával, jelentéktelen félszavaikkal is éreztetni tudja nemcsak közérzetüket, hanem egymáshoz való viszonyukat is. Jellegzetes a kulisszák, kellékek és a jellem harmóniája, a Részvétben például: a „gyöngyházfényű körmök" és a „lakkos hátú bogarak siklórepülése" az alak jellemének jelző díszlete — ha meg se szólalnának alakjai, akkor is tudnánk róluk egyet-mást.

Elragadtatottan ítélkezik, kegyetlenül szembemond mindent, a csontokig átvilágítja alakjait. Vannak ugyan ambivalens érzései: a Kitagadottban érzékeny részvéttel nézi, de ostorozza is a gyermeteg, mártírsorsra ítélt öregembert, aki megértést vár gyilkosaitól. A legtöbbször azonban, a jellemzőbb írásokban, egyértelműen elfogult a hőseivel szemben. Akit pellengérre akar kötni, azt száz hurokkal köti ki. A Rugósoron anyája — a modora már az első képben minősítette őt — durván elutasítja a segítő figyelmet, s amint eszik, a csirkehússal együtt egy bogarat is a szájába tesz. „Aztán némán ült, s csak rágott konokul, bogarat, taréjt." S még ez sem elég, még egy erős vonás kell a portréra: „...a csirke szemeit mutatóujjával nyomkodta ki, úgy ültek a sötétkék szegélyes, fehér gömbök körme hegyén, mint apró, idegen világbeli, ellenséges állatok." S fokozza a fokozhatatlant: pár sorral lejjebb kukacokkal rágatja szét, ha képzeletben is, az öregasszonyt. Innen aztán csak hihetetlen fordulattal lehet visszaváltani a novellát a részvét felé.

Ennek a keményen moralista és leleplezéseiben komor világnak nem alapvonása a humor, a jókedély, de a stílusprobálkozások és a nyelvi erőpróbák nem idegenek tőle. (A Tenyészet — formájában — ilyen stílusbravúr, fanyar játék a profanizált áhítattal, a nagyképű méltósággal, a Korom című monológ pedig, amellett, hogy hiteles beleélés a kamasz világába, helyzetébe, forrásértékű kamasznyelvi gyűjtemény). Jobban illik hozzá viszont az irónia, az éles és érdes gúny: erős nyelvi jellegzetességei a párbeszédek közé szúrt, belső beszéddel elmondott epés-csúfondá-

ros megjegyzések, a fölényt adó, a véleményt félreérthetetlenül kimondó csípések-vágások.

A kötet néhány halványabb darabja nem fakítja a novellista Raffai Sarolta szép bemutatkozását, a kisepika felzárkózását a líra, a regény s a dráma — mellé. A titok itt nem a műfajok variálásában van, hanem hogy minden műfajban jószemű és alakító szándékkal elfogult felfedezője a való világ jelenségeinek. *(Magvető, 1972.)*

FARKAS LÁSZLÓ

Rákosy Gergely: Fülüket lebegtető elefántok

„Bizony ő kedvét lelte abban, hogy felfújja a dolgokat. De lehet-e egyáltalán másképpen írni, érdemes-e?" — kérdezi Rákosy Gergely egyik hőse a *Fülüket lebegtető elefántok* hangzatos címet viselő új kötetében.

Az író sok kérdést feltesz ezekben az írásokban. Ilyeneket: „... Mi az értelme? ... A káposztát megesszük, a bútort beállítjuk a szobánkba, ... a kavicsot leszórjuk az útra, ..., de mi értelme van akkor mondjuk az állatkertnek? ... Egy elefántnak a nagyvárosban ... Mi értelme?"

Az író válaszol is ezekre a kérdésekre, többek között így is: „... ha időnként nem lennének ilyen é r t e l m e t l e n pillanatok, sokan talán nem is lennének képesek tovább csinálni azt, aminek v a n é r t e l m e."

Vagyis kereső, kérdező, válaszoló és újra csak kérdező módszerrel gondolkodó, alkotó író könyvét olvassuk. Kérdései kellemetlenek olykor, s válaszai sem mindig meggyőzőek, de semmiképpen nem hagyják — jó értelemben — nyugton az olvasót, s ez a legfőbb érdeme annak a módszernek, amelyet Rákosy kezdettől fogva alkalmaz írásaiban.

Mindig érdes, izgatott, „rázós", beolvasó, ráolvasó, csípős, szúrós, sértődött. Az író is, írásainak hősei is ebben a lelkiállapotban vizsgálnak csaknem minden jelenséget.

Hősei olyanok, hogy ha elolvassák egy szörpösüveg címkéjén, hogy abban C-vitamin található, akkor nekilátnak vegyelemezni, s felháborodásuk az egekig hatol, amikor kiderül, hogy nincs vitamin a vizsgált italban. Harcolnak a közhelyek s az ebből fakadó hazugságok minden apróbb-nagyobb megnyilvánulása ellen.

A figurák jórészt az ötvenes évekből származó gyanakvásaikkal vizsgálják a világot ma is. A kérdezés, a kételkedés és gyanakvás így egyfelől anakronisztikus elemeket is hordoz — másfelől viszont napjainkban sem nélkülözhető az a kételkedve kérdező, mindig a lényeget kutató szemlélet, amely Rákosy írásainak sajátja.

Az írót és hőseit gyanakvóvá tette a megélt 2—3 évtized, sejtjeikben hordják saját sorsukból adódó bizalmatlanságukat, nem keresik a harmóniát, de nem nélkülözik a lírai esendőséget sem. Esendően emberi figurái — csakúgy mint az író is — dühösek, ez a düh többnyire a tehetetlenségből ered. Felborzolódnak, ha azt olvassák: tilos az átjárás — s mindig, erre is megkérdezik: miért?

Rákosy Gergely e kötet alapján sokműfajú író, hiszen hangjáték, riport, esszé, novella, kisregény mind megtalálható e kötetben. Természetesen soha nem a műfaj a lényeges Rákosy számára sem. A tudományos-fantasztikus elemek *(Jelentés a Terra 1-ről)* csak apropók számára, hogy múltjának emlékeit (fogolytábor, az ötvenes évek „kenaftermeltető kampánya" stb.) elmondhassa. Azok az ötvenes években játszódó írásai, amelyek a legtöbb szatirikus elemet tartalmazzák *(Harci feladat, Százhatvan forint)*, a mai fiatalabb olvasónak talán érthetetlenek, s a fantasztikum

világába utalják a bentlakásos portástanfolyam — ma már viccnek is rossz — egykori jelszavait: „Légy gyanakvó, mint a vadállat!" „Tételezd fel mindenkiről a legrosszabbat!"

Ebben a kötetben — érdekes módon — Rákosy Gergely indulatai éppen nem a szatirikus írásokban a leghevesebbek, hanem pl. a szikár, száraz hangon megírt riportjában, a *Ciroksepr*ű*ben*, ahol a sorsát nyugodt beletörődéssel vállaló munkásasszonyért dühös igazán az író. (A riport hőse nem harcol eléggé igazáért.) *A Balatonszéplak-alsó — 1964* című naplójellegű írásában az esszé áradó erejével ostorozza elfogultságainkat (csehek a Balaton partján), az önáltató nacionalista hazugságokat kevés ilyen tiszta sodrú, igazú, leleplező erejű írásban olvashatjuk. Az *Általában hallgatnak* című tárcanovella is olyan mindennapos esetet vesz alapul, amelyet csak a személyes hitel, a megéltség ereje s természetesen az írói megformálás tud valódi emberi üggyé emelni.

Ugyanebbe a sorozatba tartozik a *Porszemek* című írása is (egy színházi látcső javíttatásának kálváriája), itt is a kis emberi sérelem, a napi bosszúság válik általános erejűvé, miként a porszem is okozhat lavinát — s talán ez Rákosy ilyen típusú írásainak legfőbb tanulsága; nem tudhatjuk, melyik porszem okozza majd a lavinát.

Néhány kevésbé sikerült hangjátékában *(Setét ügy, Beadvány a világ ellen)* azt bizonygatja, hogy az emberiség egy része tulajdonképpen nem váltható meg, a buta emberért, az ostobaságért, az összeférhetetlenség miatt nem érdemes harcba szállni. Ezekből a keserű írásokból is kisugárzik azonban a tenni akarás, a mégis megváltó szándék — akár az ördögi helyzeteket okozó társbérletről vagy a butuska újságírónő históriájáról van szó.

Zíííi-zúúú című kisregénye különös vegyüléke az esszének, regénynek, dramatikus betétekkel megírt hosszabb novellának. Mindenről eszébe jut valami az írónak, az axiómákat is feszegeti, újrarendezi önmagában, hőseiben a világot. Legnagyobb ellenfelének itt is a közhelyeket, a tartalmatlan, üres konvenciókat tartja. Magas hőfokú asszociációi szabadon, szertelenül csaponganak, legfőképpen az irodalmi világ egyes jelenségei körül. Prózából játszi könnyedséggel vált át drámába, néhol azonban száguldása fárasztó, igen nehéz követni, de aki követni tudja, annak megéri a figyelem.

Minthogy Rákosy tudja, hogy az olvasó sohasem lesz olyan érdekelten dühös, indulatos, mint az író — eleve fortissimóban fogalmaz, hogy az olvasóban legalább forte hangerővel visszhangozzék mondandója. Egyes gyengébben megírt írásaiban ez a túlkiabálás érzetét kelti bennünk, a jobban sikerülteknél viszont telibe talál. Ezt így fogalmazza meg: „Ha valaki tud már egyet s mást az írásról, akkor szörnyű dolog belekezdeni valamibe. Eszébe jut egy mondat, s mindjárt utána, hogy milyen marhaság, ezzel az egészet eltolná. Mindjárt az egészet félti az ember..."

Rákosy Gergely mindig az e g é s z e t félti, nem az ő hibája, hogy néha elefántnak véli a verebet — sok kis szemtelen csipegető verébjelenség okoz napjainkban is elefantiázist a tudatban. Ez ellen is harcol, dühvel, szatírával, vívódó kérdésekkel, gondolkodásra késztető gondolatokkal új könyvében az író. *(Szépirodalmi, 1972.)*

FUNK MIKLÓS

Deák Tamás: Egy agglegény emlékezései

A regény valamikor a kaland volt. A hős elindult valahova, akadályokba ütközött, legyőzte a szörnyeket, s közben ő is felnőtt a kalandokhoz, velük változott. Ma a regényíró már pesszimistább. Honnan hová küldhetné hősét? Milyen szörnyekkel mérhetné össze erejét? Miért is küldené „ki" a világba, amikor az léptennyomon betolakodik életünk legintimebb szféráiba is? Egyszerűbbnek, kézenfekvőbbnek tűnik körüljárni a hőst, szétszedni, megvizsgálni lelki rugóit, elemezni rezdüléseit, a világ ingereire való reagálást. A legalkalmasabbnak tűnik erre egy értelmiségi, akinél az intellektus, a *gondolkodás* pótolhatja a cselekvés izgalmait, de tanulságait is.

Deák Tamás regénye így ötvözheti az esszét, a modern lélektani regényt és paradox módon a 18. századi moralisták és bölcselők „beszélyét", „erkölcsi intelmeit" is. Dr. Boleráz Antal tanár úr életének elmondása (fiktív önéletrajz a regény) kiváló alkalom arra, hogy a házasságról, szerelemről, NŐkről, férfiakról, magányról, fájdalomról, emberi kapcsolatokról, a SORSról, egyszóval az ÉLETről okos és kevésbé okos, de mindig érdekesen sziporkázó gondolatait közölje. Egy életmód és tudatállapot regénye ez, amely éppen azzal (a leleménnyel) tud sokat markolni, hogy „rendhagyó" hőst választ. Az agglegénységre gondolunk itt, Boleráz Antal előbb kényszerűségből, később önként és egyre növekvő öntudattal vállalt „státuszára". Egészséges és értelmes negyvenéves férfi, akinek van esze és mersze, hogy élvezze az életet, aki korunk kafkai elmagányosodó tömegében önként és tudatosan vállalja az egyedüllétet. Kapcsolatai a nőkkel többnyire csak biológiai, higiéniai meggondoláson alapulnak: szüksége van valakire az ágyban. Nincs jogunk feltenni a kérdést, hogy Deák Tamás honnan tud ilyen sokat a nőkről, tény, hogy hősünk: Boleráz Antal olyan élvezettel és hozzáértéssel fogyasztja őket, mint egy öreg pincemester a fajborokat, aki nem csak a szüretelés helyét, de az évjáratát is tudja az ízlelt nedűnek. Derűs iróniával és öniróniával szemléli viszonyai tárgyait és alanyát: önmagát. Ám nagy tévedés lenne ebből arra következtetni, hogy Deák Tamás könyve ama „szerelmes regény", amiért a bakfisoknak, kamaszoknak rohanniuk kellene a könyvtárakba. Boleráz Antal kapcsolatai a nőkkel mindig egyoldalúak, sajátos módon intellektuálisak. Egy művelt és életszerető férfi esettanulmányai, amelyben nagyobb hangsúly esik önmaga megfigyelésére, mint választott partnerére. Az élmény — tapasztalat — gondolat — törvény (következtetések) logikai útját elemzi Deák Tamás, s ehhez valóban nincs szüksége a részletek naturális leírására.

A könyv nehezen adja meg magát. Stílusa szándékosan (olykor nehézkesen) körülményes és távolságtartó. A komótosan gördülő összetett mondatok egyszerre tudják idézni az eposzok méltóságteljes epikai hömpölygését és az esszé vibráló szellemi izgalmát. Az élettények, Boleráz emlékei egy egységes eszmerendszer vázára épülnek, mintegy annak igazolására. A fiktív önéletrajzi forma az intimitást biztosítja. Az olvasót magával ragadja a gondolatok áradása, az az érzése, hogy belülről leshette meg Boleráz Antal életét, gondolatainak születését. Ki kell ragadnunk magunkat ebből a gondolatáramból, hogy hűvösebben, objektívebben is szemügyre vehessük, megítélhessük. Ez egyben gyengéje is a regénynek (és minden ezzel a technikával írt regénynek). Mert igen sok kérdésben szívesen adunk igazat Boleráz tanár úrnak, de fenntartásaink már az írót terhelik. Elmés és elgondolkodtató pl. „A méltóságát veszített világ" ötlete, amihez a hős adatokat gyűjt a történelemből, de saját tapasztalataiból is. Ki ne élte volna már át húsbavágóan a tekintélyek porba hullását, az emberi méltóság sárba tiprását századunkban? Olyan megrendülés ez, amely pesszimizmussal tölti el a gyarlóbb lelkeket. Maga a hős is viaskodik az élménnyel, a fáradhatatlan intellektusával feltárt felismerésekkel, igazságokkal. Eddig szentnek hitt szimbólumok (és azok tartalma is!) váltak tarthatatlanná, olykor nevetségessé, anélkül azonban, hogy megfelelő értékűvel pótolni tud-

nók azokat. Elég, ha csupán Boleráz agglegényi élményeire: a két nem viszonyának elidegenedésére, „eldologiasodására", rutinjellegére, a szerelem, a házasság, a család, barátság, hit, tudás, becsület, hűség stb. fogalmak megkérdőjelezettségére, sőt olykor egyenesen devalválódására gondolunk.

A modern szociológia (Reisman: A magányos tömeg) írta le ezt a jelenséget. A termelés — fogyasztás központú társadalomban már nem a tradíciók, a belső tartás, hanem a „kortárs csoportok elvárása" határozza meg a viselkedést. Ez állandóan változik ugyan, de elég erős is ahhoz, hogy megtorolja azt, aki *nem felel meg* ezeknek az elvárásoknak. Az agglegénynek a Don Juan szerepnek kell megfelelnie. Ezt *várják el* a nők, de a férfiak is cinkos (és cinikus) kacsintásukkal. Boleráz szenved ettől, mert legnemesebb valóját mindig le kell tagadnia futó kapcsolataiban. Csonka emberré válik így, aki félti is, de ugyanakkor heves vágyat is érez, hogy valakivel megossza magányát. Intelligenciája alkalmassá teszi, hogy megfeleljen az elvárásoknak (pl. amikor némettanár létére testnevelést és éneket kell tanítania az ötvenes években), de szenved is tőle.

Amikor az egyik lány teherbe esik, önzése riadtan tiltakozik, és orvos barátjához viszi szerelmét. Elbukik a vizsgán, mert nem tudja, hogy az emberi méltóság egyik titka a tudatosan és *önként* vállalt áldozat a másik emberért. Ez egyben az író kritikája is hőse, ám ha komolyan vesszük a fiktív önéletrajzot — a kritikusé az író felett... A boldogság nem lehet csupán állapot. A regény hőse epikureista élvezet és szépségszeretetében csak a formás combokat, szép gondolatokat, zenét, verset érzékeli, de gyáván visszahőköl a szenvedéstől, kényelme feladásától. Magánnyal kell bűnhődnie. De mindig „büntetés" ez? — kérdezi a regény. Nem korunk egyik nagy betegsége is? A termelés — fogyasztás *önmagában* kevés, elsekélyesítheti az embert, éppen a legértékesebbeket gyötri meg. *(Kriterion, Bukarest, 1971.)*

HORPÁCSI SÁNDOR

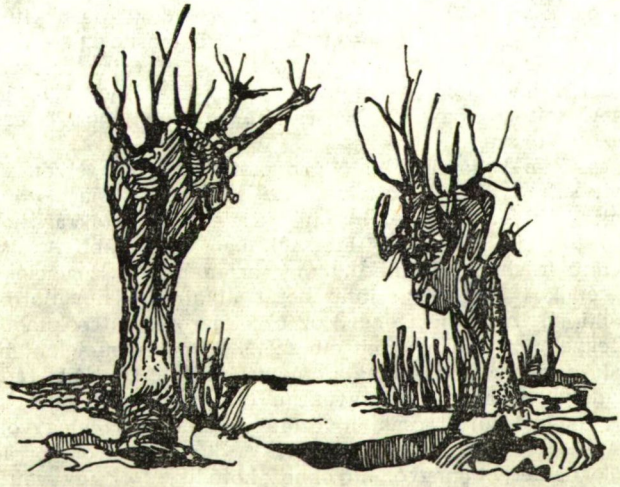

Csiki László: Cirkusz, avagy: búcsú az ifjúságtól

Különálló egység-e az ifjúság a társadalom struktúrájában? Higgyünk-e neves szociológusok igenlő válaszának? Lehet-e egyáltalán új nemzedékről (nemzedékekről) beszélni akkor, amikor legalább két-három évenként újabb és újabb nemzedék rajzik ki? — Nem véletlenül halmozom a kérdéseket! — Csiki László, a tehetségét máris bizonyító fiatal romániai magyar író könyve ugyanis az ún. „nemzedéki probléma" újragondolására, ismételt mérlegre tételére késztet. *Cirkusz, avagy: búcsú az ifjúságtól* — olvashatjuk a jelképes értelmű címet. Búcsú a kamasz- és ifjúkor szomorú-szép filozófiájától, mely látszólag mindent „megmagyarázott", de nem oldott meg semmit.

A kötet öt novellája közül az első négy *állapotot*, az utolsó, nagyobb terjedelmű írás pedig *folyamatot* mutat be. A probléma azonban közös. Csiki hősei szinte kivétel nélkül az „átmeneti állapot", a „se-kint-se-bent-helyzet" foglyai. Feleslegesnek érzik magukat, és várnak. Igen ám, de meddig lehet és szabad várni? — A *Maturandus* hőse még csak a kérdés fölismeréséig jutott el, a kötet címét adó elbeszélésben viszont e fölismerés, s az ezt követő elhatározás már csak egy utólagos önkontrollra ad alkalmat: „... látnom kellett, milyen lennék, ha az maradok, aki voltam..."

A *Kezdetben vala az ige*, a már említett, folyamatot bemutató írás kétségtelenül a kötet erőssége. E kisregény-terjedelmű elbeszélés három főszereplőjét látszólag egy fából faragták. Mindig csak „elvi síkon mozognak", s természetes, hogy unalmasnak találnak mindent. Bandi, a „szenvedő Jézus" a maga külön kisvilágába vonul vissza. „Jól érzem magam benne" — mondja. Ez persze hazugság, önáltatás. A „mesélő" is csak vár, nem találja önmagát, nem tudja, miért él. Pali, a dilettáns költő is csak sóvárog a „meghatározó élmény" után, a kellő pillanatban gyáván visszariad ugyanezen élmény vállalásától. — Ha csak ez lenne a műben, akkor ez a könyv is csak egy lenne a sok közül. Csiki nem elégszik meg tévelygő, tétovázó nemzedéke *bemutatásával*. Az író-főhős eljut oda, hogy már nincs szüksége Bandi „vagánybölcsességeire", „padlásszoba-romantikájára", s a Pali-félék „kanmurijaiból" is kiábrándul. (Más kérdés, hogy végső soron ezekben is az üres élet előli menekülés, a konvencióktól való szabadulni akarás fejeződik ki, de a kitörést ilyen formán elképzelők csak az egyik rabságot cserélik föl a másikra.) — A főhős egy emberileg tisztább gondolkodás- és magatartásformához érkezik. „... valamit tennünk kell, hogy a létünket igazoljuk" — mondja az egy-két mondat erejéig megszólaló egyetemista fiú. A „mit és hogyan?" kérdése még nem világos. A groteszk kitörési próbálkozás is ezt példázza.

A kötet súlyos, nem bagatellizálható gondolatai valami egészen finom, poétikus atmoszférával párosulnak. „Eljátszottuk a szivárványt...", a „szomorúságmadár" enni kér bennünk. — Ilyen, s ehhez hasonló kijelentések gyakran hangzanak el az egyébként is kimért tempójú, „ráérős" elbeszélésben. Leginkább *Az asszony, a gyermek és a férfi* című írásban figyelhetjük meg azt a laza asszociációs kapcsolatokra épülő, az emlékképek többszörös szinteződését alkalmazó novellatípust, melyet a szerző művel. Csiki jól ír, de nem enged az ezzel járó csábításoknak. Stílusa mindvégig pontos és fegyelmezett, a nyugodt elbeszélői ritmus nem jelent bőbeszédűséget.

Az író annak a nemzedéknek tagja, melyről a könyv szól. De amint láttuk, mindez nem akadályozza a kritikus, gyakran önkritikus szemlélet kibontakozását. A szándékot s a megvalósulást csak üdvözölni tudom. Mert elég volt már kortársaink sértődött passzivitásából, idegen mintákra képzelt „írói forradalmából"! — Csiki prózája a legnemesebb hagyományokhoz kötődik, s ez így van jól. Nem tartozik azok közé, akik valójában öncélú formai újításokat tartanak legfontosabbnak. Tudja, hogy aki — Veres Péter szavaival élve — „... a nép sűrűjéből úgy próbál kiemelkedni, hogy egyben el is szakad tőle, finom kis literátorgőgjével együtt a történelem perifériájára kerül." *(Dacia, 1971.)*

OLASZ SÁNDOR

TÉKA

HÉRA ZOLTÁN: A SEREG ARCA

Csábító feladat lenne a kritikus Héra Zoltán normáinak szembesítése a költő Héra Zoltán alkotásaival. Vajon milyen verset tud írni az a kritikus, aki jó néhány év óta kemény és okos bírálataival próbálja formálni, befolyásolni irodalmi életünk néha bizony nem éppen épületes jelenségeit? — A szembesítés azonban túlságosan messzire vezetne. Elégedjünk meg *A sereg arcá*nak, mint önálló költői teljesítménynek vizsgálatával!

A kötet témái meglehetősen szűk körben mozognak. Úgy tűnik, eszközei is a legkevesebbre korlátozódnak. A nagyobb emocionális töltést nélkülöző versekben csak a hűvös ész, az intellektus fölényét csodálhatjuk, de átütő erejű, mozgósító élményben nincs részünk. Leginkább az első ciklus *(Hangok az éjszakában)* olvasásakor érezzük ezt. Első benyomásnak persze nem szabad hinni: Héra Zoltán nem poeta doctus, még akkor se, ha néhány olvasmány-, illetve műveltségélményen alapuló verse kifejezetten ezt asszociálja bennünk. — Szigorú, racionálisan építkező verstípust figyelhetünk meg. Látszólag kevés, amit a költő mondani akar. De ebben a kötetben éppen a legkevesebb mond legtöbbet. A lényeg kifejezésének igénye, a közhelyektől való irtózás mint háttérből irányító, rendező erő jelenik meg. S valóban, a *megformálás ökonómiájá*ban, a kötet egyik leglényegesebb sajátosságában láthatjuk a versek erényét. Héra nem tobzódik a minden áron gyönyörködtetni akaró képekben, jelzőkben, meghökkentő szókapcsolatokban. Tudja, hogy mit nem szabad. Más kérdés, hogy néha jobban figyel a költészet szabályaira, mint magára a költészetre.

Kivétel nélkül egy nyelvtani második személyhez szóló szerelmes verseiben (ld. *Teljes kör* című ciklus) a címzettről jóformán semmit sem tudunk meg, s a konkrét mozzanatokat, vonásokat is homály fedi. S ez így van jól! A versek esztétikai energiája aligha érvényesülhetne másképp. Hűvös ész — mondtuk az előbb, jelezvén frissen támadt benyomásunkat. Nem szeretnénk azonban résszel jelezni az egészet! *Ez volt az út* című verse parttalannak tűnő, valójában biztos kézzel visszafogott dikciója rejtett izzásával ragad meg. A rokon népeink rituális énekeiből ismert stilisztikai megoldások alkalmazása is szerencsésnek mondható. Talán jól illusztrálja mindezt a következő néhány sor: „Hét torkot kell már etetned, / hét torkot kell már hűtened, / foggal, körömmel tartanod, / csellel, méreggel őrizned." — A sűrűn felbukkanó kontrasztok, párbeszédes elrendezések végső soron a ki nem mondva is ott lappangó drámaiságra utalnak. Csak egy valamit nem értek. — Miért kell olyan sokszor — indokolatlanul is — használni az *Ó* indulatszót? Ez a szó bizonyos helyeken egyáltalán nem vágyat, kívánságot, hanem érzelgős sóhajtozást fejez ki, ami — mondanom sem kell — igen távoli Héra költészetétől.

A versek egyik nagyon fontos, ha nem legfontosabb vonatkozásáról nem szóltunk még. — Személyes és közös gond újra- és újrafogalmazásáról. Héra nem tartozik a látványos, de igazi tartalommal nem rendelkező nemzedéki csoportok tagjai közé. (*A nemzedék* című versében kegyetlen szatírát ad azokról, akik „Húsz körül összefogtak", s negyven után elfordították arcukat egymástól, „mint a halálos ellenségek".) — Bizonyára nem tévedünk, ha emberi-költői programjának gyökereit ugyanazon a tájon keressük, ahonnan barátja, a „sokaság fia" merítette a legfőbb inspiráló erőt. Héra is a névtelenek, a *sereg* helyett beszél. Szélcsendben is tudni akarja, hogy „egyek vagyunk". *A sereg arca* „névtelen monológjai" közül különösen a legelső

(Dalol a hadnagy) frappáns archaizálása tetszett:

„Vagyok ám én is fényesség,
az atyaistentől hozzád követ.
Szavam vagyon: hitem vagyon,
ha ott látsz is seregedben."

A kötet első versétől *(Proteusz)* kezdve megfigyelhető a kollektívum sorsa iránti szenvedélyes érdeklődés summázata a kötetzáró *Adtál hazát:* „A haza megvan. / Nincs okunk koldulásra."

A sereg arca gazdag intellektuális fölépítésű anyaga minden bizonnyal mai líránk egyik nem lebecsülendő vonalához kapcsolódik. A kötet hatásában már nem lehetünk ilyen biztosak: olvasóközönségünk más típusú lírát kedvel mostanában. Ennek vizsgálata azonban alapos irodalomszociológiai fölmérést igényelne. *(Szépirodalmi, 1971.)*

BODOSI GYÖRGY: A NAP HIÁNYA

„Csodálkozó szemek mélyén / rejtőzöm, úgy hiszem boldogan." — olvashatjuk még a kötet elején. Végre egy boldog költő, aki végzetesen összebogozódó lelkiállapotok, kifinomult érzékenységek, morális vagy világnézeti eredetű vívódások helyett egyszerűen csak boldogságát, áhítatos életszeretetét vetíti a dunántúli táj egyébként sokszor megénekelt képeire! — Bodosi költői és emberi magatartása *rokonszenvet ébreszt.* Versein az értelem szenvedélye sugárzik át. Kereső, figyelő szándéka nemegyszer határozottan megfogalmazódik. „Fülelni, jól figyelni — ez a dolgod. / Kihallani hangok zsivajából a dallamot." *(Utat találni)* — vagy: „Agykérgem türelmetlen sejtjei / a létezést akarják érteni." *(Könyörgés)* — Eddig rendben is volnánk!

Jó néhány dolog azonban *nem tetszik.* — Nem tetszenek például a konvencionális jelzők. A fölfokozott érzékiségű szerelmes versekben (ld. *Utolsó alkalom* című ciklus) *csobbanó* habok, *fürge* gyíkocskák próbálják az olvasót ámulatba ejteni. (Mintha a habok csak csobbanók, a gyíkocskák pedig csak fürgék lehetnének.) A kötet néhol egész világosan *A huszonhatodik év* Szabó Lőrincét idézi. Ugyanaz a hermetikus stílus, ugyanaz a szemlélet: a szerelem itt is „cél, ok, értelem", mely a hibátlan világrend benyomását kelti. Nem is a mesterrel van baj, hanem — mondjuk ki! — a mester Bodosit hatalmába kerítő hatásával. Harmadik kötettől több originális megoldást várnánk!

Lehet, hogy furcsán hangzik, de Bodosi nyugalma is nyugtalanít. Derűs, kiegyensúlyozott, néha meditatív költői világának harmóniáját csak ritkán bontja meg *A nap hiánya.* A természetben uralkodó harmónia bemutatása mögött elsikkadnak a társadalmi élet konfliktusai. Vagyis: a természet fölülkerekedik a nemcsak természetben, hanem társadalomban is élő ember rovására. Ebből egyértelműen következik, hogy Bodosi képeinek forrása, verseinek legfőbb közege a természet. Gyakori szavai: a *csillag, szél, víz, fény, hold.* (A sorrend s a példák természetesen esetlegesek.) Néhány vers azonban arra mutat, hogy költőnk „liliomos" hite előbb-utóbb komolyabb kérdésekkel találja szembe magát. „Miért zártál be önmagamba? / Ki kényszerít tovább e sorsra?" *(Minden lehetnék)* — Az önnön korlátain túllépni kívánó én eme megnyilatkozása mellett ott találjuk a modern természettudományos műveltség megtorpanásait is a nagy misztérium, a halál előtt. *(Séta, augusztusi, Akármi lesz, A kivétel)* — Élet, halál, lét, létezés emlegetése önmagában nyilvánvalóan nem absztrakció. Nem objektív líra ez, sokkal oldottabb annál. De Bodosi lírája az első kötet *(Az öröm szavai)* mindennapos gondokat megszólaltató egyszerűségétől többé-kevésbé jól kirajzolódó utat jelez egy tárgyiasabb típus felé. Mostani könyvének talán egyik legjobb versében *(Szorító)* például az embert és csillagokat egybekapcsoló istráng képe népi és intellektuális hang összefonódásának lehetőségeit mutatja.

A Borsos Miklós illusztrációival díszített kötet, megvalósult újdonság híján, inkább csak lehetőségeket rejt magában. *(Magvető, 1971.)*

O. S.

UTUNK ÉVKÖNYV '72

A régiek, ha olvasni akartak, vagy az élet ügyes-bajos dolgaiban tanácsra, eligazításra volt szükségük; patikaszer kellett vagy a csillagok állása, csupán kivették tékájukból a sokszor egyetlen könyvüket, a naptárt, a kalendáriumot, s máris választ kaptak kérdéseikre.

Később a naptárak szórakoztató jellege erősödött, majd megjelent az *évkönyv*, a naptár irodalmibb leszármazottja. S mivel a világban eligazodni vágyó ember „bár szinte elborítva már a reánk zúduló ismeretanyagtól, adattól, értesüléstől s mégis mind mohóbb ráfordulással, mind érzékenyebben a magunk s a világ dolgaira" akar még többet tudni. Ezt a tudásvágyat használja fel az *Utunk* szerkesztősége, hogy felújítson egy nemes hagyományt, az immár öt éve minden esztendőben megjelenő évkönyvével.

Az idei évkönyvük azonban — eltekintve a szokásos képpel-verssel illusztrált naptárrésztől — rendhagyó, lemond az elődeire jellemző látványos sokműfajúságról, egyetlen célnak rendelvén alá az egész kötetet: a szellemi élet eredményeiről, törekvéseiről adni számot. S tegyük mindjárt hozzá, kevés mű valósította meg jobban a kitűzött célt.

Kilencven szerzőtől olvashatunk itt riportot, visszaemlékezést, aprócska esszét vagy éppen minitanulmányt, s a kilencvenféle hang biztosítja a színt, a változatosságot, noha a téma közös: a kulturális élet, a szellemi javak. Ebből adódik aztán — no meg a címek kezdőbetűje szerinti sorrendből —, hogy egymás mellett olvashatunk Benedek apóról s az atomfizikáról, művészetekről és sportról.

A témát a maga sokrétűségében járják körül: szó esik szinte minden művészeti ágról, több művésztelep életébe, alkotói műhelyekbe pillanthat be az olvasó. Megtudjuk, milyen klaszszikusokat játszanak a kolozsvári és a „vidéki" színházak, hogy megindult a TV magyar nyelvű adása; milyen pályát futott be eddig Széles Anna, hol épültek skanzenek, miben különbözik a két Szervátiusz művészete; az utóbbi évek sikeresebb könyveinek felsorolását kapjuk, „folklórgyűjtő diákocskák"-ról s diáklapokról (!), és ki győzné felsorolni, mi mindenről esik még szó.

Valóban képes krónika — a múlt emlékeinek, a jelen tevékenységének, és a jövőre vonatkozó terveknek képei tárulnak elénk Balogh Edgár, Szemlér Ferenc, Kós Károly, Jancsó Elemér, Szabó T. Attila — hogy csak a legismertebb neveket említsem — és a fiatalabb írók-kritikusok-irodalomtörténészek tolla nyomán. Fura ellentmondás, hogy a képes krónikában éppen a — különben nagyon érdekes — fényképek minősége rossz.

Síró Heráklitus és mosolygó Demokritus váltogatja mégis egymást az olvasáskor. Heráklitusként arra gondolva, hogy az évkönyvekhez szokott olvasó az érdeklődési körétől igencsak távol eső témák miatt aligha fogja az *Évkönyv* '72-t kezébe venni, nem találja szórakoztatónak, s valljuk meg, kicsit hiányoznak is a szorosabb értelemben vett szépirodalmi műfajok; s Demokritusként azt látva, hogy az *Évkönyv '72* segítségével felfedezhetjük s birtokba vehetjük azt a számos szellemi értéket, amiről eddig nem is tudtunk, s nagyszerű körképet kapunk a romániai magyar szellemi élet aktuális problémáiról, gondjairól, örömeiről.

Szívesen olvasnánk a jövőben az *Utunk* évkönyve mellett a *Híd* vagy más nemzetiségi lapok hasonló mellékletét is.

JANKOVICS JÓZSEF

KÉPZŐMŰVÉSZET

Két festő és az „utak"

VÁZLAT ZOLTÁNFY ISTVÁN ÉS ZOMBORI LÁSZLÓ FESTÉSZETÉRŐL, KIÁLLÍTÁSUK KAPCSÁN

Van abban valami jelképes, hogy az 1972-es kiállítási év első két szegedi bemutatkozó művésze Zoltánfy István és Zombori László. Mindkét festő képei a Képcsarnok bemutató termeiben találtak otthonra. Zoltánfy István első önálló kiállítását Budapesten, a Mednyánszky-teremben szemlélhettük január 28-tól február 12-ig, Zombori László temperafestményeinek pedig a szegedi bemutató terem falai jelentették a nyilvánosságot február 18-tól március 4-ig. A két festő művészi törekvéseinek, lehetőségeiknek képekké teljesedett megvalósulásai a város kortárs művészetének két jellegzetes, járható, és mint a kiállítások példája is bizonyítja, sikereket termő útjait képviselik. Zoltánfy Erdélyi Mihály groteszk, naiv, életörömmel és derűvel telített „életfolytatású" piktúrájának és Vinkler László mitologikus-irodalmi élményekhez tapadó, elvont szellemű intellektualizmusának két nemzedékkel későbbi szintetizálója. Zombori László a tájélményekből, az alföldi nép ismeretéből és szeretetéből fakadó piktúrának új szintre emelője, korszerű újrafogalmazója. Mert éppen ők ketten az első szegedi kiállítók, új eredményeik nyilvánosság elé bocsátói ebben az esztendőben, tárlataik az itteni lehetőségek útjelzői is, melyek az egész szegedi piktúrára általánosítható következtetéseket rejtenek. Ugyanakkor mindketten kemény és karakteres vonalakkal alakítják a város kortárs festészetének arculatát.

CSEPPBEN A TENGER

Mindkét alkotó idevalósi, ez a környezet adta első élményeiket. Zombori László ebben a városban látta meg a napvilágot, Zoltánfy Istvánt pedig Szeged egyik „bolygója", Deszk indította. Itt jártak iskolába és ez a város nevelte festőkké őket. Egyrészt a Szegedi Tanárképző Főiskola műhely jellegű rajz tanszéke, másrészt a kollektív műterem alkotó és izzító kohója. Ehhez a városhoz kötődik a festővé válás elrághatatlan köldökzsinórja, az első jelentkezések, kiállítások, elismerések sora. Ma is itt élnek, tanítanak és alkotnak — ebben az arénában kell megváltaniuk világukat.

Nemcsak ez a szegediség, ez a vállalt és kényszerű kötődés kapcsolja össze művészetüket, és nemcsak az, hogy véletlenül mindkettőjüket 27 alkotás reprezentálta kiállításukon. Bár festészetük más-más utakon jár, vannak találkozási, érintkezési pontjaik. Ezek nem a felszínen jelentkeznek, nem első látásra nyilvánvaló közös jegyek, hanem a mélyrétegekben munkálnak, a festői magatartás, az alkotó folyamat kézszorításai. Úgy kapcsolódnak nemcsak egymáshoz, elődeikhez, de kortársaikhoz is, hogy azért szuverén, öntörvényű alkotók tudnak maradni. Különösen Zoltánfy István festészete mutat senkihez sem hasonlítható sajátos jegyeket.

Mindketten a világ, az emberi ésszel-értelemmel szinte befoghatatlanra tágult és kitárulkozott mindenségnek egy szűk sávját reflektorozzák. Másfelé tekintenek,

más terület élményeik forrásvidéke. Valóságunk egy sávját vallatják, de erről a valóságrészről mindent tudni akarnak. Ezért keresik mélységeiket, ezért szállnak pokolra, ezért vallatják nehezen feltárulkozó viszonylatait. Szűk világukban, mint cseppben a tenger, motoz a végtelen.

A KÉPÍRÓDEÁK

Zoltánfy István művészetének középpontjában az „én" áll. Elsősorban önmagát keresi, vonásai mögött korunk emberének feszültségeit, izgalmát, akaratát, vágyait, álmait. Arcának vonásait úgy hagyja ott minden képén, olyan utánozhatatlan őszinteségtől űzötten, mint a képzőművészet történetének halhatatlanjai. És olyan természetességgel, mintha kézjegyével látná el képeit. Ezen az önmagakeresésen át vizsgálja a valóság magához idomított, hozzáidomult és így festői látásával, valamint „szerszámaival" is mérhető világot. Önmagát keresi a világban és jelöli ki helyét a lét ontológiai folyamatában. Ez az önmaga köré kristályosított világ szolgáltatja piktúrájának tematikáját. Ebben a kristályvilágban idézi őseit régi, megsárgult fényképek, nagyító alá helyezett emlékek, rég-volt-tán-igaz-se-volt legendák, háborús históriák és megmosolyogni való szokások segítségével (Nagyanyám, Nemzedékek). Ha napjainkat vallatja is, önmagát éri tetten naponta. Egyedül és barátai között, kocsmaasztal mellett és iskoláskori fényképeken egyaránt (önarcképek, Én és a Quattrocento, Tükrös csendélet, Beszélgetők), és önmaga holnapi bizonyosságát üdvözli gyermekében, képhimnuszokban vall a gyermekben megtalált jövőbeni önmagáról (család-képek). Ez az önmaga keresés, ez a lét faggatása készteti, hogy szembenézzen az élet nagy kérdéseivel, azokkal a varázsos pillanatokkal, melyeket megfesteni is csak varázsolással lehet. Élet és halál (Élet), születés és elmúlás (Család, Nemzedékek), az „én" és a „te" (Emberpár, Ketten), barátság (T. L. barátom), a közösség (Beszélgetők) azok az emberi kérdések, melyeknek képi megjelenítésén fáradozik.

Ezek a kérdések alkotják direkt vagy indirekt megfogalmazásban alakuló jelképi rendszerének, festői tematikájának pilléreit. A gyerekkor felhőtlen vidéke, a suhancévek emberformáló próbái, az emlékezés megszépítő mezeje és napjaink életteli pillanatai festőiségének kedves vadászterületei. Sárgult fényképekből, megmerevedett emlékekből, legendákká szelídült eseményekből és napjaink valóságából ötvözi sírni-mosolyogni való, gyakran groteszk életképeit (Kocsma, Kis menyasszony, Nemzedékek).

A KÜLVÁROS FESTŐJE

Zombori László sajátos valóságrész festője. Tematikájának meghatározó hajtásai az alföldi nagyváros, Szeged peremkerületeiben gyökereznek. Innen szívja magába nemcsak látványait, de színeit, ízeit, hangját és illatát is. Különös világ ez. Az Alföld végtelenbe vesző, paraszti arcokat és tenyereket kérgesítő tájának találkozása a város munkásnegyedeivel. Amelynek lakói egyszerre táplálkoznak a város emlőjéből, de a földtől sem tudnak elszakadni. Ez a környezet az, amely először ösztönösen, ma már tudatosan mozgatja Zombori ecsetjét. Ennek a tájnak kétarcúsága, az itt élő emberek kétéltűsége az alapélmények legmélyebbre nyúló gyökerei. Itt nem kalandozhat végtelenbe a szem, nem magányosan gubbasztó tanyák jelentik az „életet". Itt kerítések választják el az emberi hajlékokat, itt különleges tiszteletben nőnek a fák, ágaik között Nappal, Holddal, madarakkal, itt még kormoz az üzemek és gyárak füstje, itt egymásra nyílnak az ablakok, egymás mellé szorultak az emberek, s közösködnek gondjaikkal, átkaikkal, imádságaikkal, örömeikkel. Azoknak az embereknek ivadéka Zombori László, akik az olajos üzemek, füstös gyárak „nyolc órája" után vállukra vették a kapát, kaszát, hogy a körtöltés mögötti tenyérnyi földön éltessék a végezhetetlen munkát.

A szegedi külváros házacskái, utcái, kapualjai és kerítései, a Tisza-part soha be nem cserkészhető világa, a folyó megfejthetetlensége, az árterek facsodái, bogáncsműalkotásai, a „vízenjáró" tiszai emberek menekülnek Zombori László képeire. Tudja, érzi és megfesti ennek a környezetnek évszakváltozásait (Tavaszodik, Nyári tájkép, Ősz, Tél, Folyópart, Tisza-part) úgy, ahogy csak a természettel, a szülőfölddel állandó kapcsolatot élvező kiválasztottak tudják. A természet nagysága előtti tiszteletét, csodálatát fogalmazza azokon a festményein, melyeket egy fantáziát mozdító fatörzs, egy szinte érezhetően meleg madárfészek, egy növény izgalmas levéljátéka vagy éppen a bogáncsok különleges szépsége ihletett (Fészek, Fatörzs, Dísznövény, Bogáncsok). Kisablakos, pislogó házak, mohos kerítések, titkokat rejtő kapualjak, napsugárdíszes homlokzatok szorultak a város peremének otthonos valóságából Zombori ecsetje nyomán a képi igazság szférájába (Régi házak, Külváros, Paraszt-barokk). Ebből a tematikából születik talán legszebb festménye, a Csendes utca, melyen a városszél ember alkotta környezete magával az emberrel teljesedik.

KÉZFOGÁSOK

A valóság e hálóba fogott, szűk területének vallatása nem beszűkülés, nem a kitekintés hiánya a két festőnél. Sokkal inkább a mélységek keresése, az elaprózódás veszélyének elkerülése, a lehetőség arra, hogy valamit lemeztelenített igazságában ismerjenek meg, valami teljességében feltárulkozzon előttük.

Összekapcsolja őket a humanizmus állandóan jelenlevő, minden képből sugárzó érzése. Zoltánfynál ez a humanitás a szinte apostoli szeretettel megrajzolt portrékban, a téma- és formaválasztásban egyaránt jelentkezik. Zombori Lászlót ennek a környezetnek mélységes embersége érdekli. A meszelt házfalakban, ácsolt tetőkben, emberszem-ablakokban, vállnyi kerítésekben a humanizált harmóniát, az emberléptékű világot keresi. Ezeknek a házaknak nemcsak építését és szerkezetét ismeri, de változó színeit, a friss meszelés illatát, az eperfák ízeit is tudja. Megörökíti őket és bizonyítja, hogy felszámolásuk nem fájdalom számára, de ismeretük életre szóló példa; az új környezetben is az ezekben megismert harmóniát kutatja.

Kompozícióikban is találunk olyan alapvető egyezéseket, melyek nem kerülhetik el figyelmünket. Mindkét festő alapállása a nyugalmas kompozíció, harmonikus, tiszta szerkezet. Ez a nyugalom és biztonság képeik szépségének egyik alapja. Zoltánfy képeire egyaránt jellemző a tiszta szerkesztés és kristályos elhelyezésmód. Gyakran választja a különleges, megszokottól eltérő formát. Különösen kedveli a feltámasztott hármasoltár formátumot, ezeknek egymás mellé, fölé helyezett, ikonografikus tételeiben sorjáztatja sok megbocsátó lírával, iróniával átszőtt epikus mondandóját. A szürrealizmus felé hajló kompozíciók súlypontjában is ott az egyensúlyt fenntartó, áhítattal megfestett nyugalmas pont, legtöbbször az „én" — a bizonyosság. Zombori László képein másfajta nyugalom honol. A harmonikus komponálás itt a képi elemek biztos konstruálását jelenti, a tájelemeket képi elemekké emelő szerkesztést. A tájból képekbe emelt szögletes formák között megsokszorozódott erőt nyer a körforma különben is igen nagy intenzitása, kohéziója. Ez a körforma hol égitestek alakjában, hol parasztivá szelídített rózsa-ablakokban, hol egy kút kerekében, hol egy boltív továbbgondolásában, egy óra számlapjában vagy egy glória foltjában jelenik meg rendkívüli változatossággal. Kedveli a vízszintes és függőleges képi tételek nyugalmas egyensúlyát.

Zoltánfy kritikusai nem felejtik el megemlíteni az alkotások művességét. Ez festészetének egyik sajátos pontja. Az a biztos rajztudás, finom kidolgozás és pontos színválasztás, mely minden alkotásának sajátja. Vékony ecsetje nyomán pontosan szerkesztett és megalkotott képekbe sűrűsödik napjaink valóságának egy darabja. Zombori László képei nagyvonalú, széles ecsetkezelésük ellenére is műves alkotások. A részletszépségek aprólékos megmunkálása és a nagy, lendületes felületek izgalmas kontrasztjai teremtenek harmóniát. Színeit a „magyar mediterrán", a napfény városának palettájáról kölcsönözte. Egy-egy fakéreg, málló faldarab vagy őszi fa-

levél izgalmas színélménye megtermékenyíti festői képzeletét, és ez képsorok folyamatában teljesedik ki. Meleg sárgák, barnák, tompazöldek alkotják képei alaptónusát, melyek közül itt-ott harsogva kiáltanak az ultramarinok.

*

Két festői út áll előttünk, melyet minden kimutatható érintkezés, kapcsolódás ellenére is szuverén, sajátos festői magatartás jelölt ki. Ez a két út nemcsak a szegedi kortárs festészet két sajátosan egyéni hangja, megvalósuláslehetősége, de napjaink képzőművészetének lehetőségeit is jelzik. A két kiállítás szinte szemérmetlenül tárta fel előttünk az alkotó tevékenység egy-egy szakaszát, és mutatta meg a festői útirányokat. Zoltánfy István a városunkban is egyre inkább meghonosodó, izmosodó és követőkre találó gondolati szürrealizmusban jelölte ki jövőbe vezető útját. Zombori László a konstruktivizmus és a föld mélyeinek ódai hangjaitól közelít a tájélményekből, helyi gyökerekből táplálkozó jelképiség felé. Azon munkálkodnak mindketten, hogy művészetük formai jegyei egyre inkább és egyre teljesebben tartalmi vonatkozásokká izmosodva épüljenek képeikbe. Ebben rejlik művészetük mélysége.

Korunk felületességre, elnagyoltságra sugalló rohanásában Zoltánfy festészetének nyugalma, művessége, hite és áhítata, jelképi tisztasága megállásra és elgondolkodásra késztet. Zombori festményei pedig az elidegenedett természet színeit, ízét, illatát közvetítik.

Művészi megvalósulásaik és próbálkozásaik részei egy nagyobb teljességnek, a szegedi piktúrának és az egész magyar festészetnek, ahol megharcolt helyük és rangjuk van. Szegényebbek lennénk nélkülük.

TANDI LAJOS

Szűcs Árpád második kiállítása

Szeged képzőművészetének majdani krónikása aligha lesz irigylésre méltó helyzetben. Egy olyan, sok ismeretlenes, bonyolult képletet kell megoldania, amelynek fejtegetésekor nemigen segít majd az egyszerűsítés, az összevonás. Még kisebb csoportok, alkalmilag egy úton járt munkaközösségek tevékenységére sem hivatkozhat biztos eligazítóként, hiszen olyan sokféle a manapság működő szegedi festők, szobrászok indíttatása, és inkább csak alkalmilag találkoznak, mintsem hosszabban kötődve futnak egy irányba az életutak.

Különösen nehéz penzum lesz majd a „modernek"-nek nevezhető művészcsoport táborrajza; hányféle alapélmény hányféle kibontakozása várja majd a magyarázatot. (A megvalósulás értékfokozatainak — ez értékfokozatok létrejöttét magyarázó, joggal vagy csak mentegetőzésként említhető okoknak — mennyi de mennyi változatát kell majd megkeresni.)

Szűcs Árpád festészetének megméretése sem kevés fejtörést fog okozni. Mert tényleg: honnan ez az „alföldiségtől" oly távoli városélmény és e városélmény egyszerre aszkétikusan fegyelmezett, de azért átírtan mesés feldolgozása? Meg mitől az a magabiztosság a témaválasztásban és a gyakori elbizonytalanodás a megvalósításban?

Így most, amikor a művész második önálló tárlatáról szólunk (az elsőt 1965-ben rendezte meg, ugyancsak Szegeden), nagyobbrészt csak fenntartásos félválaszokból állhat az „ítéletmondás".

Városélmény — írtuk fentebb. Tényleg, vajon honnan ez a házfalnégyzetekre, tetőromboidokra való oly erős rácsodálkozás?

Megeshet: a festő korai éveinek kisvárosi színterét idézik az épületekkel benépesített táblák. De talán még igazabb, ha ezt mondjuk: a dolgok *elrendezésének* vágya talált jó témát a városkép-variációkban. A látvány *szerkezetének* bemutatása, a felszín mögé való figyelés.

Akárhogyan is van, Szűcs Árpád festészetét immár ez a *rendteremtés, elemzés, feltárás* határozza meg, s ennek nem mond ellent az sem, hogy a logikusan *kubista* formavilághoz a ridegség helyett a *poézis* társul.

Színei — ezek a többségükben *barnás, vöröses,* néha *zöldes* árnyalatok adják munkáinak a költői zengést, oly módon, hogy visszafogottan, szelíden harmonizálnak.

Az újabban festett, világosabb — így is mondhatjuk: *nyersebb* színfoltokból megszerkesztett — képeiről sem hiányzik ez a harmónia, mégha a forma bonyolultabb is ezeken.

Bonyolultabb, hiszen Szűcs Árpád festészete láthatóan a *formai gazdagodás* jegyében alakul. A viszonylag kevesebb motívumot kínáló városképek után mind gyakrabban vállalkozik a *természeti* tárgyú munkák elkészítésére, mivel ezekben még több izgalommal kereshető a látvány szerkezete.

Különösen a „Tisztás" című kép mutatja ezt a feltétlenül üdvözlésre méltó alakulást: játékosan, de mégis nagy formai fegyelemmel épülnek egymásra e táblán a zöldek meleg sugárzású foltjai — kiegyensúlyozottságot és szelíd nyugalmat árasztva.

Nagyon emberséges ez a kép, noha figurája szerint nem fedezhetjük fel rajta az embert.

Sőt, talán éppen ezért!

Szűcs Árpád képein ugyanis — hacsak nem nagyobb alakról vagy portréról van szó — többnyire „zavarnak" a figurák. A szépen megoldott részletektől elvonják a tekintetet; figyelmet igényelnek s kapnak.

Márpedig „nem járna" nekik ez a figyelem, mert a mögöttük valóban jól átírt, szépen megszerkesztett háttér több festői értéket mutat. *Ellentmondás* ez, s magyarázata abban rejlik, hogy Szűcs Árpád sajátos eszközeivel egy-egy kisebb emberalak az egész kép „szintjén" át nem írható. Egyszerűen nincs hely a figurák megszerkesztésére. Így aztán amolyan félabsztrakt alakok — itt megfestett, ott elnagyolt nők s férfiak — felemás jelenléte zavarja a különben oly szép, a legendák kék felhővilágába vivő *lépcsősort,* mert a *sziklás* munkák több variációját.

Érdekes ez, hiszen a „Korsós lány", de még inkább a nagy kalapos „Önarckép" azt bizonyítja, hogy Szűcs Árpád az ember figurális vagy portrés megidézésére is képes. Persze ezeken nemcsak a kontúrokat vonhatja meg, hanem alakban, arcban idézheti fel a maga szigorúan és szépen építkező világát.

Más tiltakoznivaló nincs is. Szűcs Árpád *biztos alapokról, tudatos program szerint bontakoztatta ki a maga művészetét,* amely sarkos átalakítást nem, csupán *tisztulást* kíván.

Vagyis arra van szükség, hogy a festő még inkább *önmaga* legyen: a városok, a tájak — vagy e különös vizsgálódásra alkalmas emberek — látványának gondosan elemzett, fegyelemmel megkomponált, szépen harmonizáló visszfényeit örökítse meg.

AKÁCZ LÁSZLÓ

Irodalom, színház, drámai erő

(BÁRDOS PÁL: ÚRISZÉK)

Két előadáson láttam Bárdos Pál drámáját, az *Úriszéket*. Az első a bemutató volt, amelyen a közönség társadalmi eseménynek szóló türelemmel vett részt. Másodszor diákok közt figyeltem félig az előadást, félig a közönséget. Még őszinte emberekként őszintén tapsoltak annak a művészetnek, amit kapni véltek.

Bárdos Pál, a regény- és novellaíró e „régi" műfajaiban is állandóan kísérletezik. „Avantgarde" indulattal s ambícióval fürkészi a világot és önmagát, ám az alkotás, amit létrehoz, legtöbbször a hagyományos eszközök és formák győzelmét mutatja az újító írói vállalkozás fölött. Hogy Bárdos Pál, a kísérletező, most a színpadon is megjelent, nem meglepő. A drámaszerzés nem bizonyult számára nehezebb feladatnak, mint a regény- és novellaírás. Itt is segítségére volt gyors áttekintésű felvevő és alkalmazó intelligenciája. A hivatásos drámamagyarázó tanár is a szerző mellé szegődött, ami nyilvánvalóan nagyobb haszonnal járt volna abban az esetben, ha az író drámai életérzésének kibontakozását is támogathatta volna, nemcsak drámatervezői elgondolását.

Az Úriszék drámai magja érdemes az írói gondozásra. Alapanyagát tekintve jóllehet nem több egy régi boszorkányhistóriánál, az írói mondandó azonban nem ebben az anyagban van, hanem ebből növesztődik ki, mintegy frissebb, „modernebb" hajtások fakadnak belőle, jelképezvén az emberi butaság és korlátoltság korunkba is benyúló folytonosságát. A boszorkányság társadalmi jelensége s a boszorkányhiedelem lélektana banális drámatéma lenne ma már, még akkor is, ha az író kiváló történelmi és esztétikai érzékkel vállalkoznék annak művészi interpretálására. Ám, hogy a mai ember tudata, erkölcse és választó felelőssége miként eshet vissza a boszorkányüldözők s a boszorkányhiedelmek korlátoltjainak színvonalára, ennek művészi megragadása és ábrázolása nagyon is újszerű drámaírói feladat. Bárdos jól gondolta el tervét, amikor arra vállalkozott, hogy a régi históriából új, drámailag aktuális emberi magatartásmódokat és jelentéseket bontson ki.

Az *Úriszék* boszorkánytörténete, tárgyalási eljárásának jogszerűtlensége a dráma voltaképpeni mondandója szempontjából csak annyira fontos, amennyire analógiásan képes érzékeltetni a korunkban is előforduló justizmord-eseteket: a koncepciós pereket, az előre megtervezett ítéleteket. Ez a drámai anyag, az ebben rejlő konfliktuslehetőség magában az életben van. Az Úriszék nem utolsósorban a mi közelmúltunkra is emlékeztet. Bárdos a drámának elsősorban ezt a problémamagját látta meg. A társadalmi erők konfliktusát, anélkül, hogy azokat a társadalmi egyedek legszemélyesebb konfliktusaként is meggyőzően ábrázolná. A problémából, a konfliktussémából kiindulva alkotja meg alakjait. Az emberábrázoló Bárdos a jó ötletet feldolgozó színpadi szerző hibáját követi el, azt, amit régóta „schillerkedésnek" neveznek. Figurái eszmék és álláspontok „szócsövei". Megragadott egy valóban jó témát, anélkül, hogy a darab lelkét árasztó cselekvő alakok drámai-költői lényétlényegét látta volna meg először. Azokat a hegeli „átható egyéniség"-eket, akikből minden drámai érték ered. Mert nem a nagy ötletből jön a nagy poézis. A kis dolgokban felfogott poézisből inkább lehet jelentős alkotás.

Angyal Mária, a rendező, kitűnően megértette, hogy mit kell tennie. A valóságos drámai cselekmény hiányában a megütköző nézetek, elsősorban a megütköző gondolatok „drámai cselekményét" kell kibontakoztatni. Itt azonban az derült ki, hogy a társadalmi típuseszméknek nem lehet olyan erejük, mint a tipikus egyedi gondolatoknak. A darab írói megalkotása és rendezői beállítása az eredeti boszorkányhistória s jelképes jelentésének végletei között ingadozik. Ezt különösen a szí-

nészi alakítások sínylik meg. Szerepük felfogásából hiányzik az az egység, amely végleg eldöntené, hogy egy boszorkánytörténetet akarnak-e színpadra hozni, vagy abból aktuálisabb jelentéseket kívánnak kibontani. Rendezőnek és színésznek meg kellett volna találnia azt a középenállást — ami a darab voltaképpeni szándékából is következik — ahol mese és művészi mondandó szervesen egyértelművé válik.

Ennek a követelménynek leginkább Miklós Klára, Iványi József és Bicskey Károly alakítása felel meg. Miklós Klára a szépnevű Selymes Sára szerepében valódi drámai légkört tudott maga körül létrehozni. Ha mérsékeli beleélését, kisebb modorosságoktól megóvhatta volna játékát. Iványi József — a szó jó értelmében — talán valamelyest fölébe is nőtt szerepének. Ő a koholt vád képviselője. Minden megnyilatkozása a megbízhatóság bizonyítéka akar lenni. A feje búbjáig indulatokkal van felpumpálva. Ha a hazug vádak némely tényében nem is hisz, de az ilyen vádak társadalmi szükségességében feltétlenül. Iványi ezt a sematikusan is felfogható típust meggyőzően volt képes megformálni. Az alispánt alakító Bicskey Károlyról azt állapítottam meg — mindkét előadáson —, hogy nehéz művészi feladatokra érett, rutinos színész. Szellemes játéka értékes elemekkel gazdagította az előadást, de láthatóan nem tisztelte eléggé a szerepét. Vagy nem volt mit tisztelnie? Nagyvilági, ironikus és egyben joviális is néha. Olykor mintha a láthatatlan, ám feltehetően kegyes püspök gesztusait kisajátította volna. Kovács János pap alakja indulatosságában is mértéktartóan megformált, tehát meggyőző. Talán Mentes József tapadt leginkább az eredeti boszorkányhistóriához. De így szerepét félreértve is — s ez nyilván nemcsak az ő hibája — sikerült neki egy máshova illő kurta nemes falusi bírót alakítania. A bolond lány figurája, sajnos, hamis. Az a gyanúnk, hogy mind íróilag, mind színészileg kidolgozatlan. El kell ismernünk, hogy az epizódszereplők többsége nagyon komolyan vette feladatát. Nincs lehetőségünk, hogy jellemezzük őket. Nem kétséges, hogy Károlyi István, Székelyhídi György és Szabó István szűk keretek között is művészi teljesítményre törekedett. Székely László díszletei jól ábrázolják és hangulatilag jól támogatják a darab kétrétűségét. Ebben a keretben az előadás jobb is lehetett volna. Gombár Judit jelmezei sok egyéni ötletességet tükröznek, elgondolásaiban azonban keverednek a történelmi és jelképes megoldások. Ez a keveredés, sajnos, az egész *Úriszék* gyengéje. Más gyengeségekkel is tetézve. Ebből az írónak kell elsősorban kikeverednie. Mindig a Múzsával kötve először szívbéli barátságot s csak utána szerződést a kiadóval és a színházzal.

KISS LAJOS

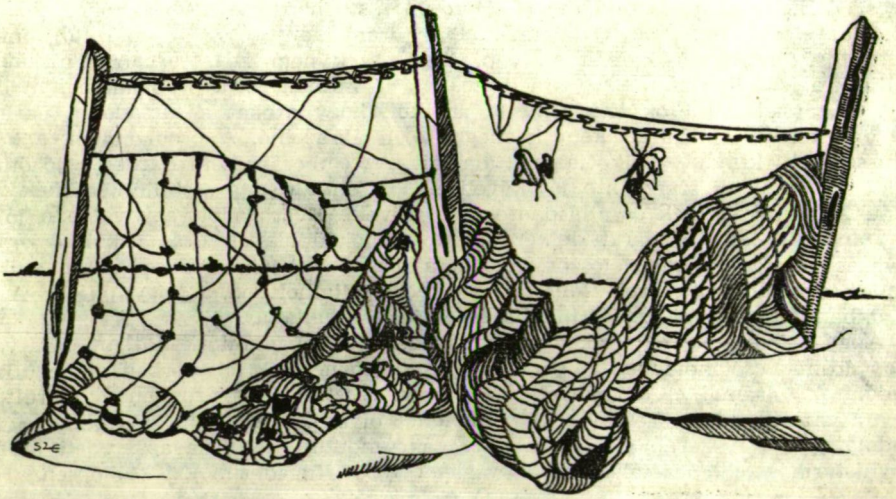

Kitüntetett szegedi alkotók

ILIA MIHÁLY
JÓZSEF ATTILA-DÍJAS

A közhely igazságára a tizenötödik eldobott kutyanyelv után jöttem rá: nincs nehezebb, mint arról írni, aki igazán közel áll hozzánk. Még nehezebb pár sort írni arról, akiről kötetre menendő mondanivalónk lenne.

Eldobált kézirataim egyikén megkíséreltem megmagyarázni, miképp lehet valakinek olyan élőszóra és nyomtatott betűre egyformán jól fényképező agya, mint neki. Nem hagytam meg a magyarázatot, mert lehet, egészen téves a magyarázat; de nem hagyhattam meg azért sem, mert az ilyesmi önmagában nem érdem, s nem is jellemzi eléggé Ilia Mihályt, az irodalomtörténészt, a tanárt, a szerkesztőt s az embert. Valóban legendás tudás birtokosa. Magam — kétévi közös munka (s talán azt is kimondhatom: barátság) mellett — igazán hites tanú lehetek. Szem- és fültanúja voltam például nemrég Bukarestben, amint az ottani írószövetség egyik titkárát anyanyelvén (románul) igazította ki a saját bibliográfiáját illetően. Csendesen, udvariasan közölte vendéglátónkkal, hogy regénye, amelyről beszélünk, nem 1969-ben, hanem 68-ban íródott, s nem 70-ben, hanem még 69-ben megjelent románul, 70 tavaszán már magyarul is. Biztosan tudja, mert ő a fordításból ismeri, minthogy vendéglátónk nyelvét, sajnos, „nem bírja kellően".

Az író-titkár elámult kissé, majd magyarra fordítva a szót, megjegyezte: — Ilia úr, a maga fejében ott van egész Közép-Európa...

Ott van. Én tudom, hogy ott van. Mindez azonban akárkinek a fejében ott lehetne, s nem jelentene föltétlen értéket. A roppant gazdag ismeretekkel fölraktározott agyhoz azonban Ilia Mihály nagyon emberi szívet is visel. Olyant, amely programozni tudja az információkkal teli agyat, mely ismereteket mire lehet s mire kell használnia. Ismerem ezt a szívet, intimitásokat mesélhetnék róla. Könnyeket láttam például a „szép tudálékos szemüveg" mögött Farkaslakán, amikor Áronka sírját sétáltuk körül. De kemény arcot láttam, s oly tiszta logikájú mondatokat hallottam, mint a Fehér-Nyikó, amint néhány perccel később — továbbhaladva Marosvásárhely felé — Tamásinak az egész magyar irodalom számára való jelentőségéről váltottunk szót.

Mindezek elmondása jogában áll a közeli munkatársnak, barátnak. De szólni kellene arról is, miért kapta Ilia Mihály a kitüntető címet, s bizonygatni kellene — mint ilyenkor szokás —, mennyire megérdemelte. Ezt is megtehetném. Több érvem lenne hozzá, mint a díjat odaítélő bizottságnak. De a lényeget, azt hiszem, a föntiekben már elmondtam. A díjat egyébként minden bizonnyal azért kapta, mert többet vállalt, mint amennyire választott hivatása kötelezné. Oktatói munkája, a klasszikus magyar irodalomban való búvárkodása éppen elegendő feladatot osztana reá. Ő azonban elszegődött a jelenkori magyar irodalom mecénásának is, varázslóként sokszorozva meg önmagát, hogy ide is, oda is egész embert állíthasson.

A díjat március 31-én vette át. A következő naptól érvényes főszerkesztői kinevezése. A két eseményt együtt ünnepeltük a szerkesztőségben. Ő szódavizet ivott, s bolondkodásaink közben jegyzetelt egy golyóstollbetéttel. Kisvártatva előállt a júliusi szám tervével. Józansága bosszantott bennünket. Hanem elégtételt kaptunk hamarosan, amint a Sajtóházból távozván elé állt Benkő Pista bácsi (most fél műszakos portás itt, valamikor Móra Ferenc küldönce és szedője a Szegedi Naplónál), s akkurátus kéznyújtással ekként köszöntötte Mihályt: — Gratulálok a kitüntetéshez, tanár úr! Nagy dicsőség ez Tápénak!

Az eddig józan tanár úr — legalább én így láttam — most mámorosodott meg csupán. Az ősi falut juttatták eszébe, a szülőföldet, amely küldte, s amelynek számadással tartozik. A munkát mindig a parasztősök kemény igyekezete szerint szabja magának, az ő józanságuk, akaratuk a példa.

De benne munkál az ő szerénységük is, azért lesz nehéz a róla szóló sorokat becsempészni a lapba, amelynek immár főszerkesztője.

(Nyomdász barátaim, Priskin kolléga, segítsetek!)

ANNUS JÓZSEF

VASZY VIKTOR
KIVÁLÓ MŰVÉSZ

Véletlen lehet, a sors különös játéka, hogy közvetlen pátriánk kultúrhistóriájának történelem hozta fordulóin ő állt a kormánykeréknél. Ezért aztán véletlen lehet, de mától visszapillantva szükségszerűnek látszik, hogy minden úgy történt, személyétől elválaszthatatlanul, vele törvényszerűen összefüggően, logikusan. 1945-től Szeged zenei életének főbb fejezetei együtt íródtak Vaszy Viktor életútjával, művészi karrierjével, pedagógiájával, szervező munkájával. Ennek a három esztendő híján három évtizednek jutalma a Kiváló Művész kitüntetés — az 1960-ban elnyert Érdemes Művész cím és az 1963-ban kapott Munka Érdemrend mellé —, amit felszabadulásunk ünnepén a Parlamentben vehetett át.

A hőskorszak ma már történelem. Vaszy Viktor Fricsay Ferenc boldog — és a háború szomorú — örökségét kapta és vette át Szegeden. Ő állt a karmesteri pultnál Beethoven és Kodály születésnapján, 1945. december 6-án, amikor esti koncerttel indult újra a hangversenyélet, majd néhány hónappal később, 1946. március 6-án ő dirigálta a színház Carmen előadását, amikortól a szegedi opera újjászületését datáljuk. A másik fordulópont 1956. 1957-től dolgozik ismét Szegeden, most már megszakítás nélkül, s művészetének súlya, szervező energiája azóta a város zenei életének újraszerzett presztízsében kamatozik. Az 1959-ben ismét megindult szabadtéri játékok vezéralakja, az 1969-ben alakult Szegedi Szimfonikus Zenekarnak — ebbeni minőségében a vidék legnagyobb zenei együttesének — irányítója. Századunk muzsikájának, kiváltképp Bartók és Kodály zenéjének egyik legkiválóbb hazai interpretátora, munkájára épül a szegedi hangversenyélet és operajátszás.

Az idén 69 esztendős mester ma is fáradhatatlan, előadói és szervező tevékenysége közben komponál — meg nem utolsósorban nevel. Énekesek, zenekari muzsikusok egész sora indult és indul ma is Vaszy Viktor műhelyéből, nem egy közülük a világhírnévig jutott el. Mágikus hite, fanatizmusa az igazi, a nagyszerű muzsika emberformáló erejében hihetetlen energiával tölti fel nap mint nap. Ezért nem öregszik, az évek nyomtalanul múlnak el fölötte. Ilyen nagy a zene hatalma.

N. I.

KARDOS PÁL
LISZT-DÍJAS

Kóruskoncertjeit minden alkalommal fel kell fedezni. A hallgató nyitott füllel elcsodálkozik és csendesen belesimul a hangok áttetsző kristálykupolájába — miközben évről évre más arcokat lát. A tagok jönnek, mennek, ahogy a tanárképző főiskola szeptemberenként befogadja, nyaranként útra bocsátja növendékeit, s a karvezetőnek marad az a néhány év, amit az iskola falai közt eltöltenek. Az énekesek változnak, a kórus nem, mert az iskola ugyanaz: Kardos Pál iskolája.

A Zeneműkiadónál 1969-ben megjelent Kórusnevelés, kórushangzás című könyvéért nívódíjat kapott kiváló szakember új színt hozott Szeged zenei életébe. Jó tíz esztendeje, hogy a miskolci zeneművészeti szakiskola kórusával a legrangosabb díjat nyerte a debreceni nemzetközi versenyen, odahagyta egykori sikerei színhelyét, hogy

a Tisza partján folytassa, amit abbahagyott. A legkényesebb igényeket is kielégítő, európai rangú kórust szervezzen egy amatőrtársulatból, iskolai énekkarból, melynek lehetőségeit a fluktuáció elég szűk keretek közé szorítja. Kardos Pál bebizonyította, hogy a pedagógia és a művészet közös műhelyében a zene leglényegesebb építőelemével, a tiszta hangzással csodálatos eredményeket lehet elérni.

Ez Kardos Pál és a Szegedi Tanárképző Főiskola női karának, közös sikereinek titka. A szegedi főiskola docense felszabadulásunk ünnepére Liszt-díjat kapott.

I. N.

Érdemes Művész címmel tüntették ki április 4-én Iványi József Jászai-díjas színművészt, a Szegedi Nemzeti Színház tagját.

*

SZERKESZTŐI ÜZENET

Nem közölhető írást küldtek: B. L. Hódmezővásárhely, F. L. Eger, B. J. Budapest, M. S. Kiskunfélegyháza, Cs. I. Eger, G. A. Szeged, P. Zs. Dévaványa, Cs. É. Pilisvörösvár, C. J. Budapest, P. J. Szeged, K. E. P. Békéscsaba, Sz. F. Zebegény, T. K. Lakitelek, K. G. Szeged, S. E. Szeged, B. G. Békéscsaba, M. I. Szeged, M. P. Szeged, L. F. Budapest, K. N. Szeged, V. J. Tótkomlós, K. I. Szolnok.

HÍREK

Szegedi összeállítást közölt Szép Szó *című melléklet*ben *március 24-én a* Népszava. *A város és a megye kulturális pillanatképét Havasi Zoltán készítette el; lapunk 25. évfordulójáról Ökrös László emlékezett meg. Két fiatal szegedi festőről (Zoltánfy Istvánról és Zombori Lászlóról) írt rövid bemutatást Tandi Lajos. Vers jelent meg az összeállításban Polner Zoltántól (a Tiszatájban bemutatott Ószabó Istvántól), Simai Mihálytól és Veress Miklóstól; tárca-novella Annus Józseftől, Mocsár Gábortól és Tóth Bélától.*

*

Bensőséges szerkesztőségi összejövetelen búcsúztunk lapunk volt főszerkesztőjétől, dr. Havasi Zoltántól március 30-án. Dr. Koncz János és Forgó Pál hozta el s adta át a megyei pártbizottság illetékes osztályának köszönőlevelét, elismerését a kétéves eredményes munkáért. Vendégeink s a lap új főszerkesztője, dr. Ilia Mihály is hangsúlyozta: voltaképpen nem búcsúzunk el Havasi Zoltántól, számítunk arra, hogy könyvtári és tudományos munkája mellett továbbra is szentel időt a Tiszatájnak, mint szerző, „a laphoz közel álló" munkatárs.

Március 28-án került adásra a Magyar Televízió Tiszatájról készült filmje, amelyet Bihari Sándor szerkesztő, Dobay Sándor operatőr és Oláh Gábor rendező forgatott. Az ötvenperces műsorban a szerkesztőség tagjain kívül több szegedi író, a város kulturális életének vezetői, sőt gazdasági szakemberek is szóhoz jutottak. Ilyenformán az ország közvéleménye — vázlatos, ám meglehetősen széles — körképet kapott folyóiratunk kapcsán a táj életéről.

*

Kedves vendégeket fogadtunk április 13-án a Sajtóház klubjában. A Lengyel Kultúra igazgatója, dr. Stanisław Andrzej Sochacki és Robert Nowak, a lengyel nagykövetség munkatársa kíséretében látogatott el hozzánk négy krakkói költő: Wojciech Kawinski, Tadeusz Sliwiak, Tadeusz Nowak és Konrad Sutarski. (A két utóbbi alkotó szerepelt áprilisi lengyel összeállításunkban.) A találkozón tartalmas eszmecsere alakult a vendégek, a szerkesztő bizottság és az írócsoport jelenlevő tagjai között.

MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTER

Havasi Zoltán elvtársnak,
a Tiszatáj főszerkesztőjének

SZEGED

Kedves Havasi Elvtárs!

Köszöntöm a Tiszatájat, legrégibb irodalmi folyóiratunkat, fennállásának 25. évfordulóján. E negyedszázad alatt folyóiratuk megbecsülést vívott ki magának szellemi életünkben. Úgy szolgálja a Tiszatáj az egész magyar szocialista irodalmat, hogy nem lett hűtlen Szeged és az éltető táj gazdag szellemi, irodalmi örökségéhez sem. Példáját adja annak, hogy szocialista valóságunkhoz, haladó hagyományainkhoz való hűség, kötődés nem bezártságot jelent, éppen ellenkezőleg: megbízható alapja a szellemi kitekintésnek. Folyóiratuk örvendetes eredményt ért el a magyar szocialista irodalom örökségének ápolásában és a szocialista országok kultúrájának megismertetésében, a rokon népek irodalmát bemutató különszámuk pedig egyedülálló vállalkozás folyóirat-kultúránkban.

Ez ünnepi alkalomból külön megköszönöm mindazt, amit Ön a folyóiratért tett. Nehéz helyzetben vállalta a szerkesztőség vezetését egyéb teendői és társadalmi megbízatásai mellett. E rövid idő alatt is elismerésre méltóan sikerült a folyóirat konszolidálása, rangjának, színvonalának emelése. A megkezdett út irányt mutathat a további fejlődéshez.

Megbecsüléssel köszöntöm a Tiszatáj szerkesztőségét, minden munkatársának eredményekben gazdag munkát kívánok.

Budapest, 1972. március 11.

Elvtársi üdvözlettel:
ILKU PÁL

MŰVELŐDÉSÜGYI MINISZTER

Ilia Mihály elvtársnak,
a Tiszatáj főszerkesztő-helyettesének

SZEGED

Kedves Ilia Elvtárs!

A Tiszatáj fennállásának 25. évfordulója alkalmából engedje meg, hogy külön is köszöntsem Önt, a szerkesztőség legrégibb munkatársát. Közel másfél évtizedes odaadó szerkesztői munkájával és értő kritikusi tevékenységével nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a folyóirat szocialista irodalmunk megbecsült műhelyévé fejlődött. A fiatal írók támogatásában, nevelésében és a szocialista országok kultúrájának ismertetésében példamutató figyelmet, gondosságot tanúsít a Tiszatáj. Külön kiemelném a színvonalas versrovatot, amely a magyar nyelvű költészet teljes színképének bemutatása mellett bátran vállalkozik felfedezésre, fiatal tehetségek útnak indítására.

Jó egészséget és alkotó erőt kívánok, hogy a folyóiratnál Önre váró felelősségteljes megbízatást az eddigiekhez hasonló sikerrel, eredménnyel lássa el.

Budapest, 1972. márc. 11.

Elvtársi üdvözlettel:
ILKU PÁL

A Tiszatáj jubileumára küldött levelek.

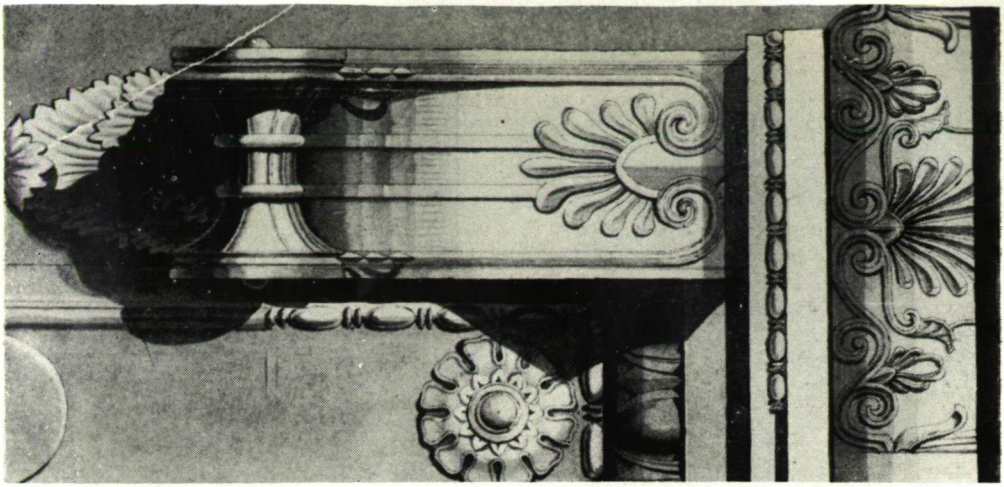

Inasrajzok a múlt századból

(ASZTALOSOK)

Ez évi első számunkban méltán földicsértük a múlt századi kormos képű lakatos- és kovácsinasokat rajzaik közreadása kapcsán.

Hanem az asztalosinasok se maradtak alább. Szegeden régtől hírneves faipar virágzott. Az erdélyi, felső-tiszai fanemű vízen ereszkedett városunk fűrészüzemeibe, s került onnét a továbbföldolgozó műhelyekbe.

Jelentős hajóipar, malomipar, bútoripar műveskedett itt mindig. Még az orgonaipar is ennek a virágzásnak idején élhetett Szegeden Kováts István orgonakészítő keze nyomán, aki 12 templomi orgonába építette életét és külföldön szerzett ismereteit. A dorozsmai orgona máig hirdeti egy szakma kiválóságát.

A faipar folytatásához kívánatos szakemberség fölnevelését a város, a céhség s a mindenkori művelődésügyi kormányzat kitűnő feladatának tekintette. Csak az előttünk levő század elkoptatott Szegeden — a kezünkben levő okmányok alapján — vagy 250 mestert, 600 segédet, és ki tudja mennyi, gubójában maradt inasocskát.

Az asztalosipar mindig is előkelő, sok emberi adottságot kibontó, sokoldalú szakma volt. Az emberi élet legjelentősebb megnyilvánulásainál nélkülözhetetlen az asztalos kezevonása, a bölcsőtől a koporsóig.

A most bemutatott rajzok valamelyes ízelítőt adnak a múlt század asztalosiparának, a város ízlésállapotának hollétéről. És a mutatóban fölsorolt nevek Szeged és környéke lakóinak összetételére is fényt vetnek. A törzsökösebb nevekből önkényesen ideiktatunk néhányat: Abramovics József, Bölt Antal, Csafincsák Illés, Csókány Guszti, Drobina Sándor, Fridrich János, Gavallér Ferenc, Graf Antal, Kaminár József. És természetesen Szabó, Szűcs, Varga, Kiss, Nagy, Kovács garmadával az egykori asztalostanulók névanyagában.

A rajzokon túl az egykori inasok, későbbi mesterek által készített használati eszközök még elég sokfelé szolgálnak bennünket.

T. B.

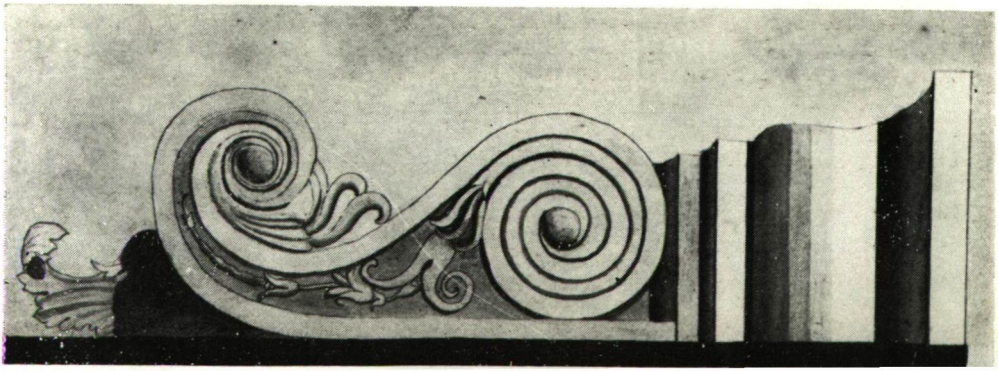

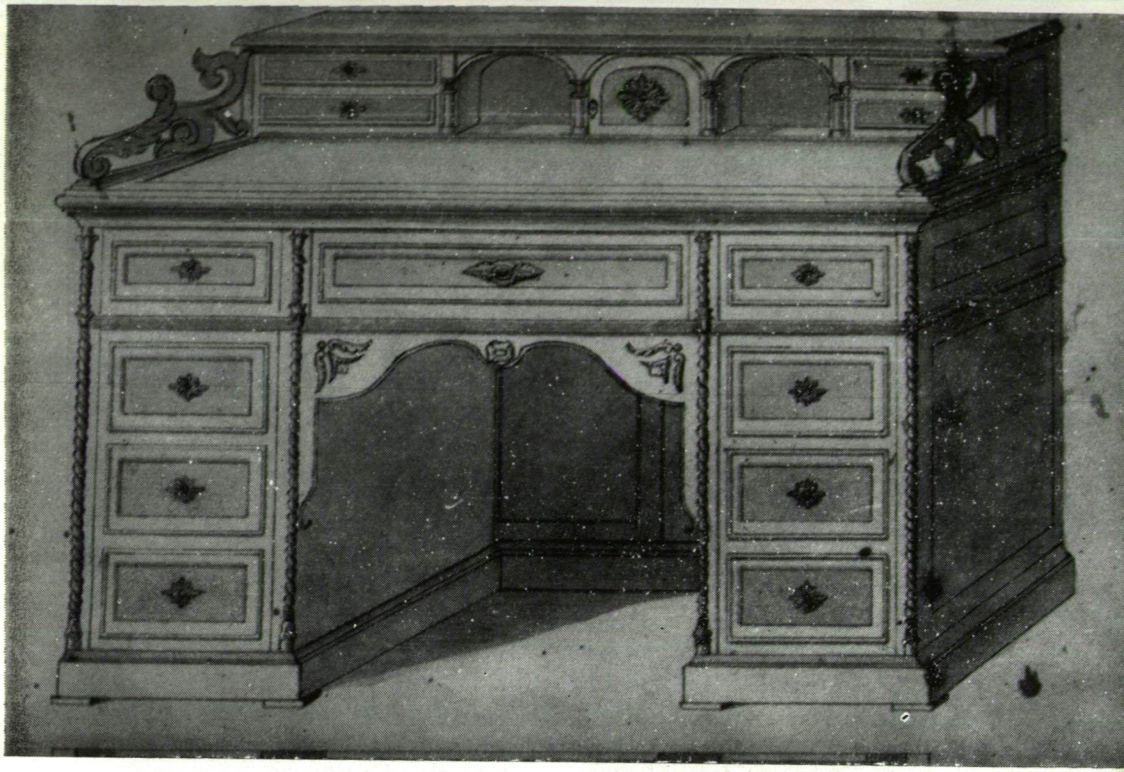

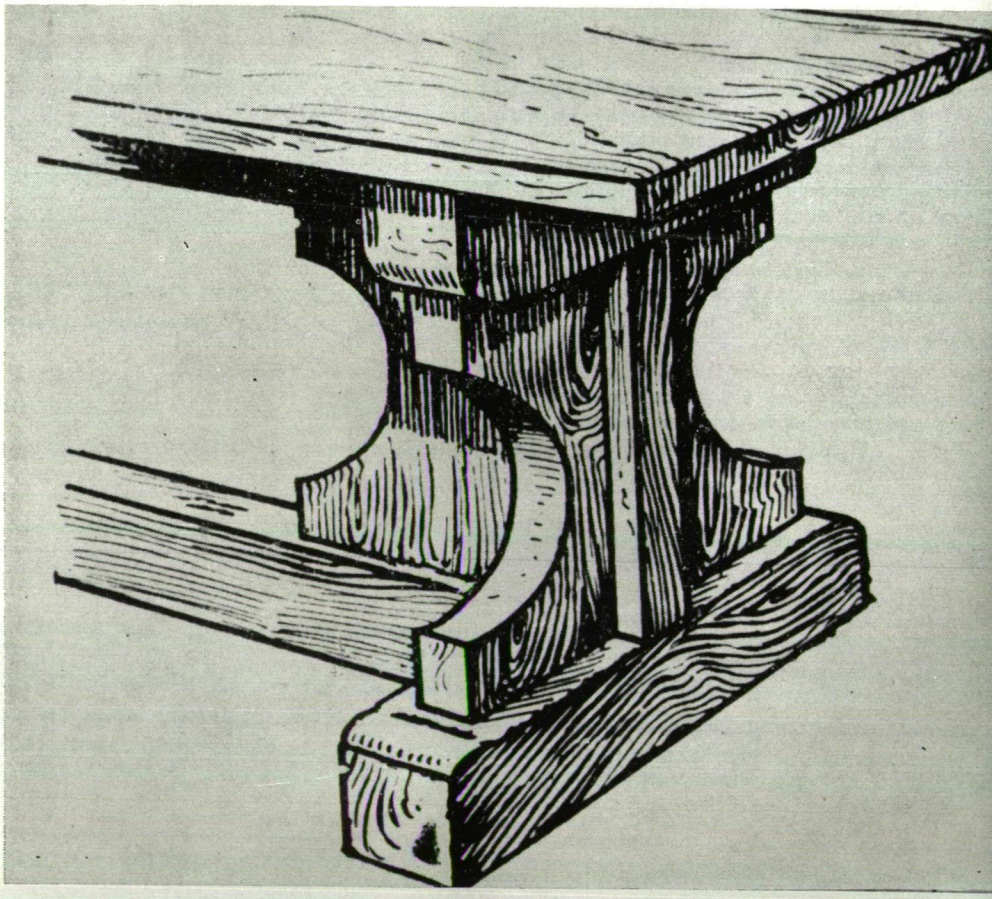

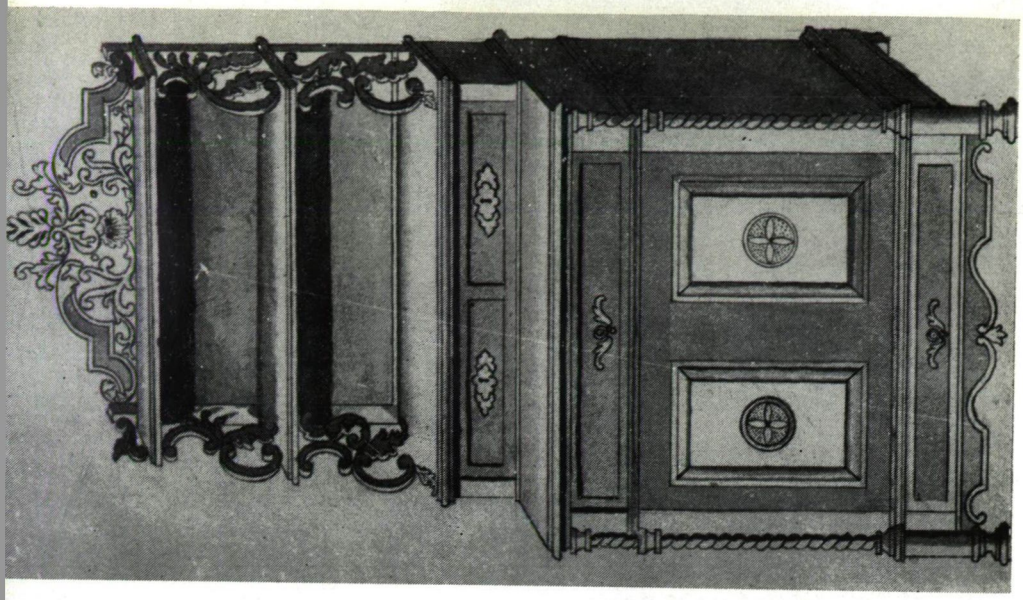

Csokány Gusztáv asztalos.
868/9.

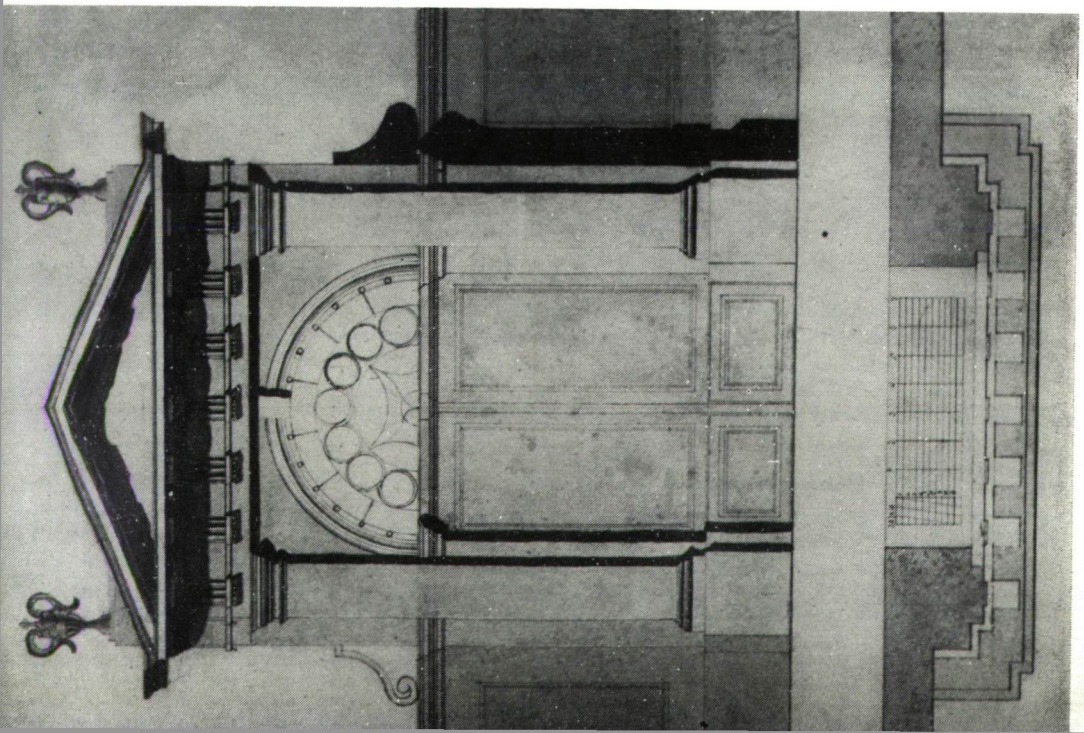

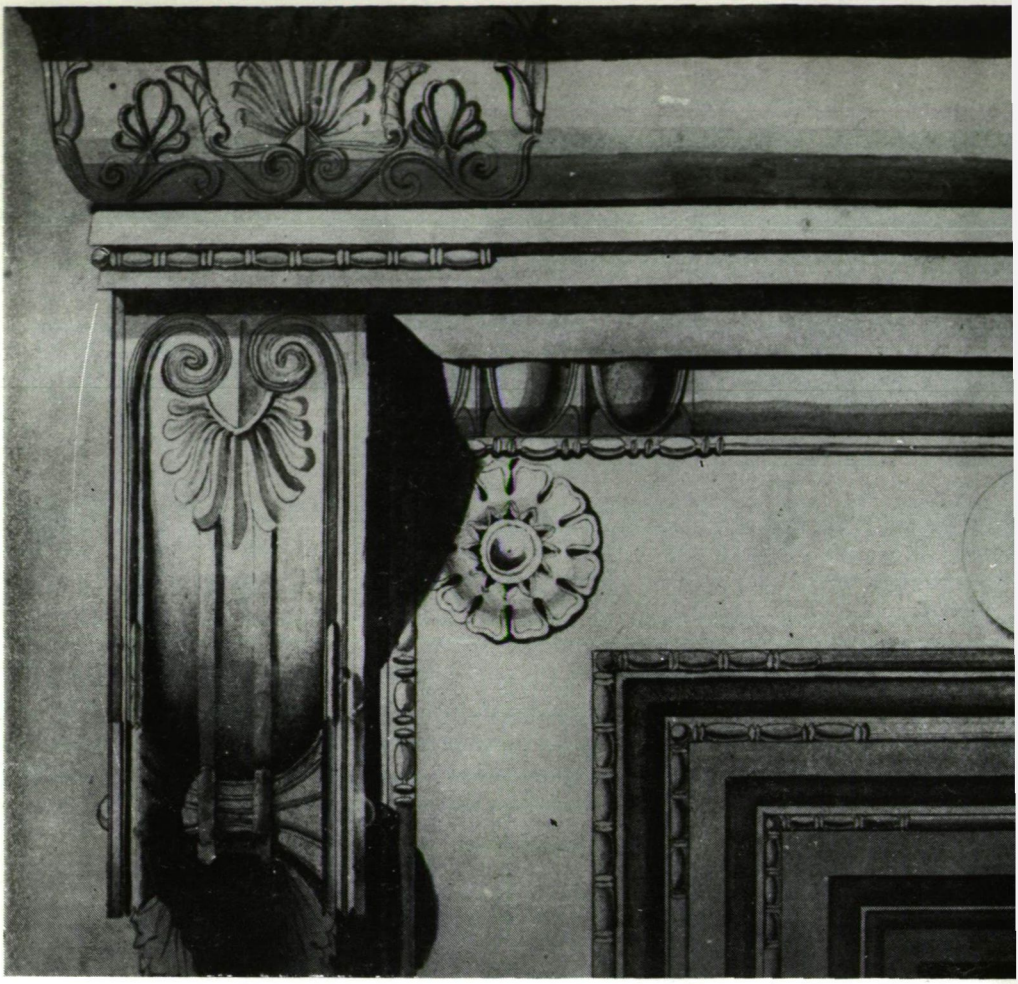

Rajzolta Takács Szilveszter.

Asztalos tanuló 1890 ik évben

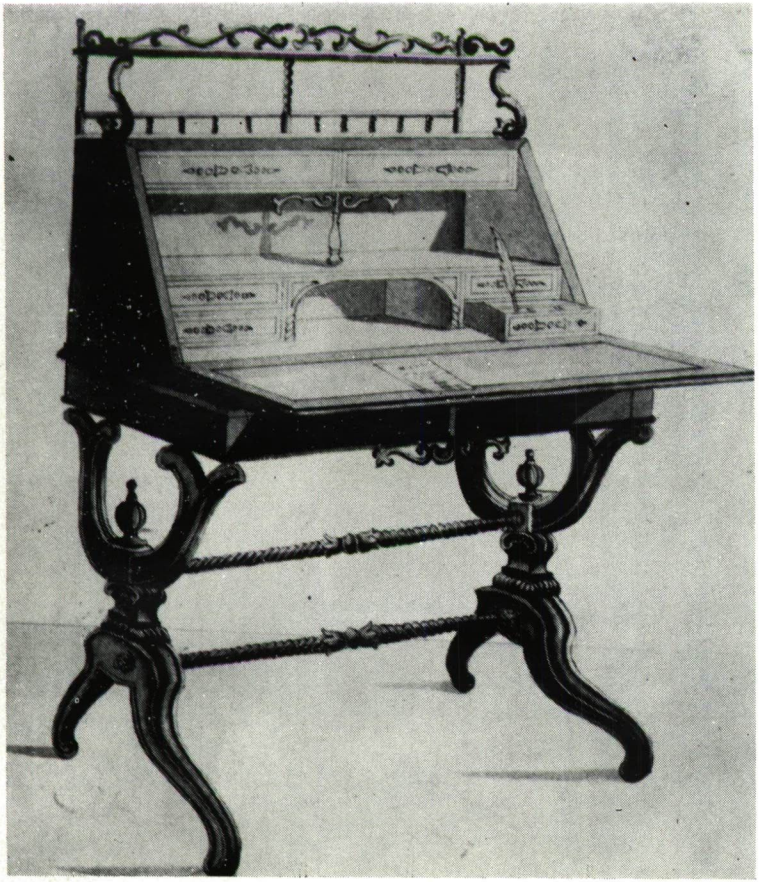

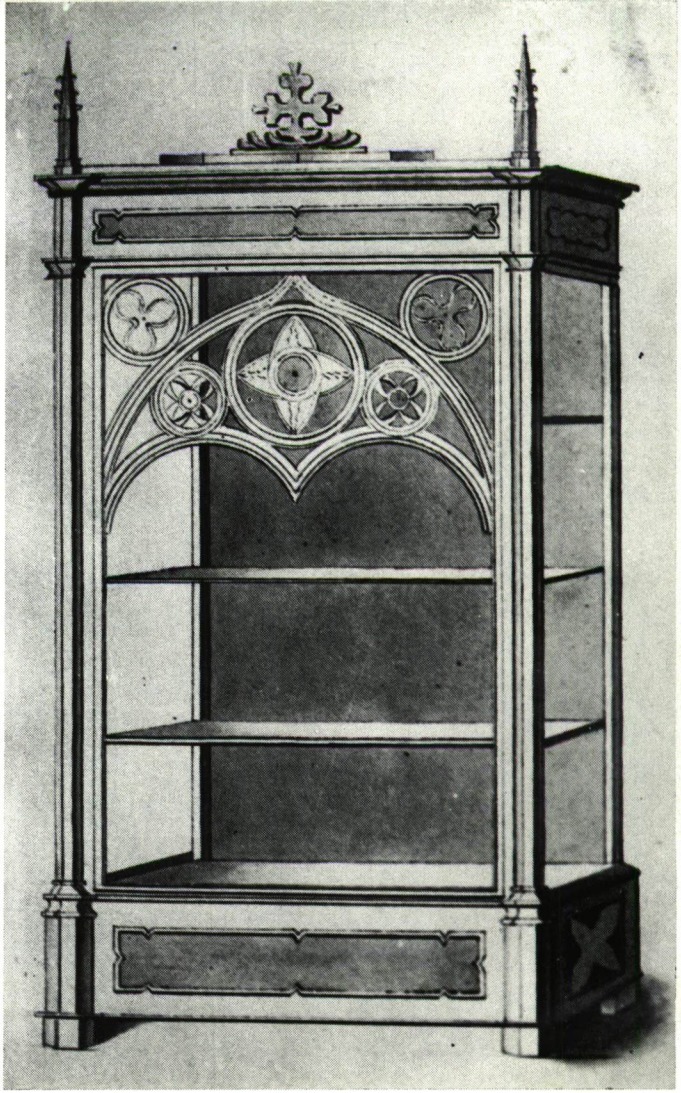

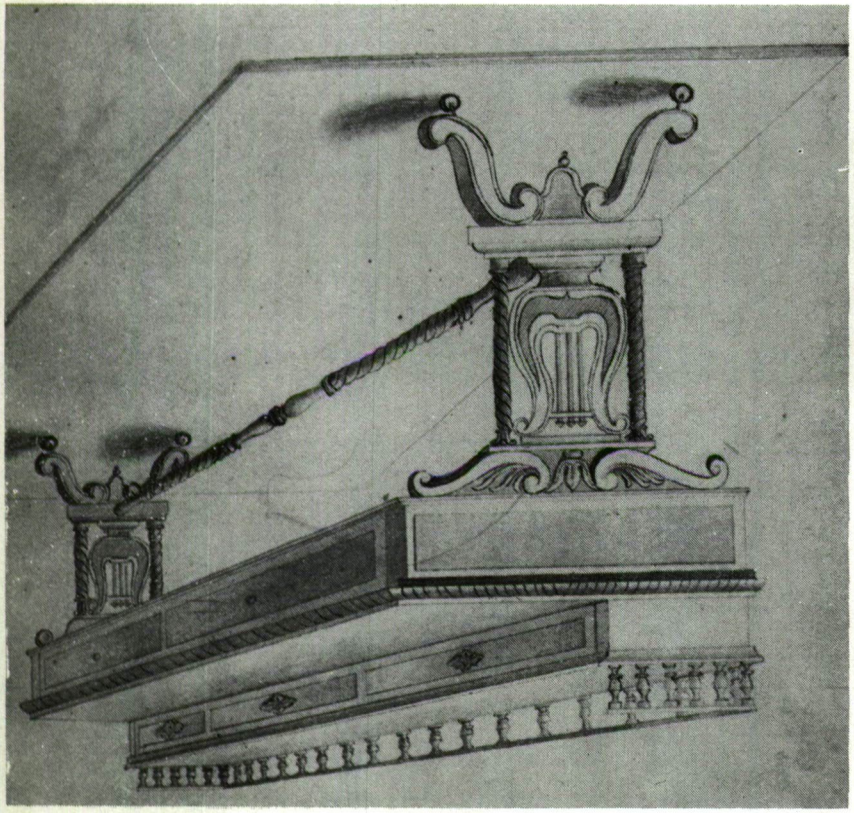

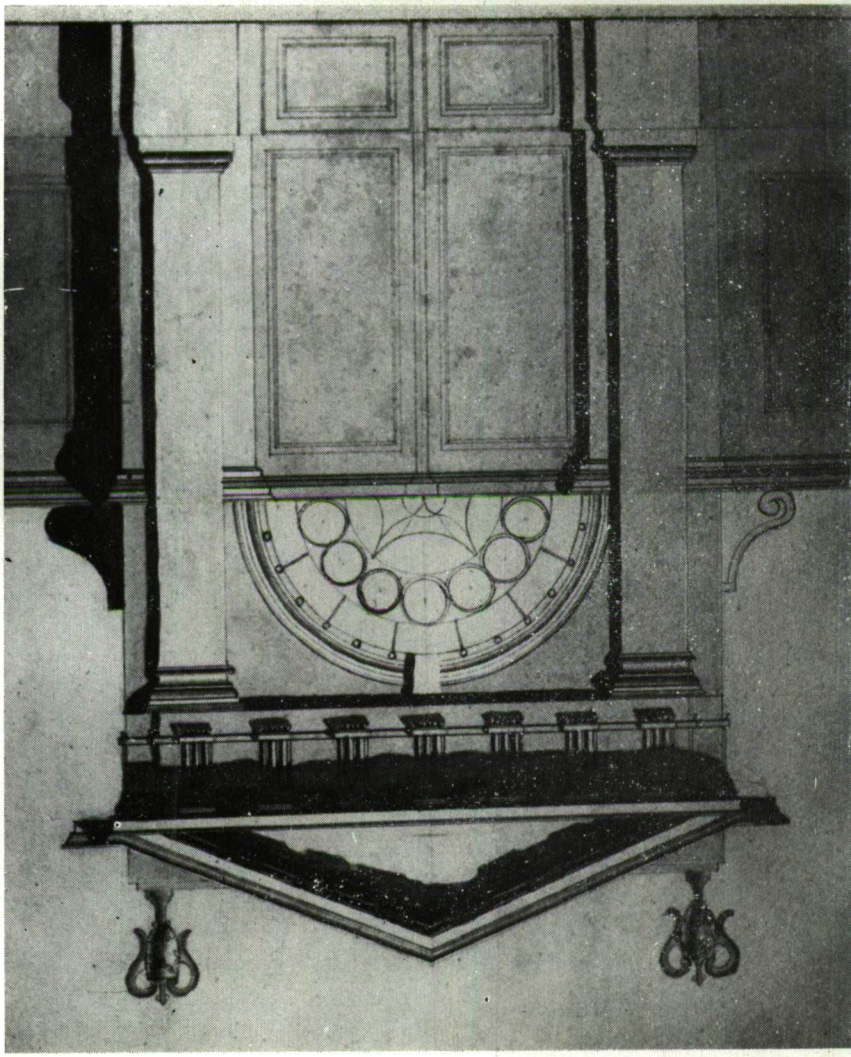

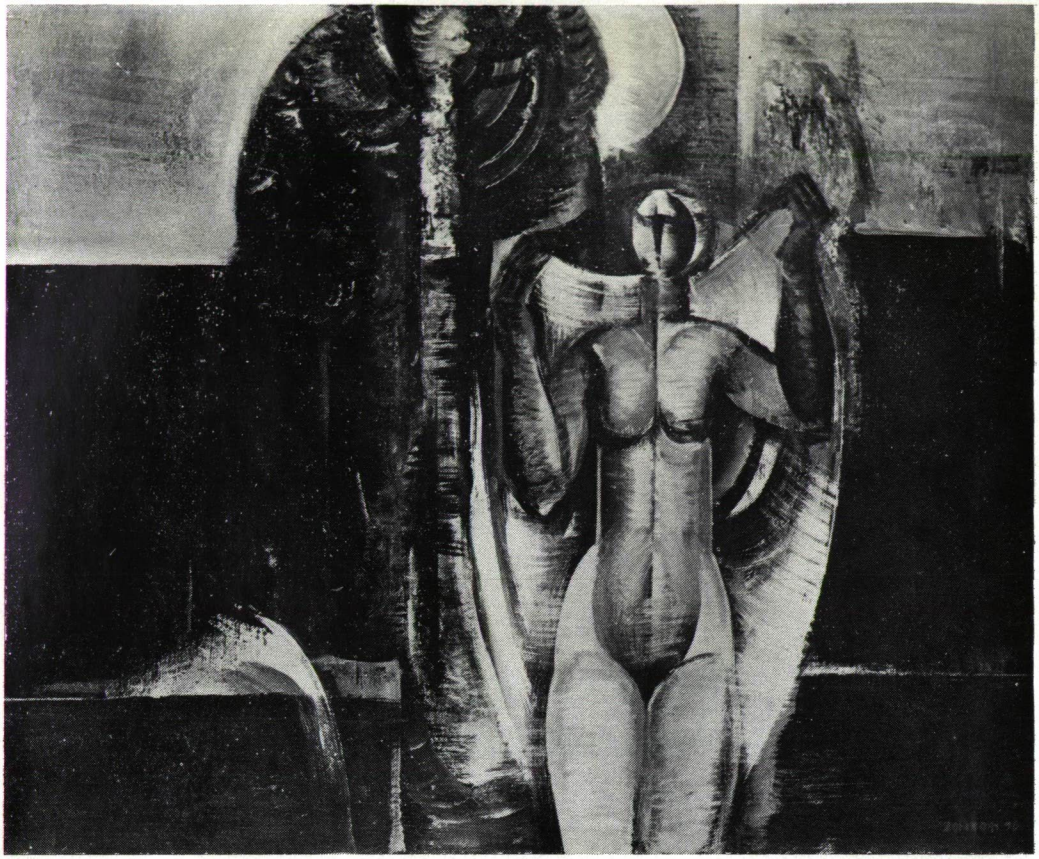

SZŰCS ÁRPÁD: TISZTÁS

ZOLTÁNFY ISTVÁN: KOCSMA